

www.e-rara.ch

**Richardi Dinothi Normanni Constantinatis de bello civili Gallico
religionis causa suscepto lib. VI**

Dinoth, Richard

Basileae, 1582

Universitätsbibliothek Basel

Persistent Link: <https://doi.org/10.3931/e-rara-8712>

Richardi Dinothi rerum in Gallia gestarum. Liber secundus

www.e-rara.ch

Die Plattform e-rara.ch macht die in Schweizer Bibliotheken vorhandenen Drucke online verfügbar. Das Spektrum reicht von Büchern über Karten bis zu illustrierten Materialien – von den Anfängen des Buchdrucks bis ins 20. Jahrhundert.

e-rara.ch provides online access to rare books available in Swiss libraries. The holdings extend from books and maps to illustrated material – from the beginnings of printing to the 20th century.

e-rara.ch met en ligne des reproductions numériques d'imprimés conservés dans les bibliothèques de Suisse. L'éventail va des livres aux documents iconographiques en passant par les cartes – des débuts de l'imprimerie jusqu'au 20e siècle.

e-rara.ch mette a disposizione in rete le edizioni antiche conservate nelle biblioteche svizzere. La collezione comprende libri, carte geografiche e materiale illustrato che risalgono agli inizi della tipografia fino ad arrivare al XX secolo.

Nutzungsbedingungen Dieses Digitalisat kann kostenfrei heruntergeladen werden. Die Lizenzierungsart und die Nutzungsbedingungen sind individuell zu jedem Dokument in den Titelinformationen angegeben. Für weitere Informationen siehe auch [Link]

Terms of Use This digital copy can be downloaded free of charge. The type of licensing and the terms of use are indicated in the title information for each document individually. For further information please refer to the terms of use on [Link]

Conditions d'utilisation Ce document numérique peut être téléchargé gratuitement. Son statut juridique et ses conditions d'utilisation sont précisés dans sa notice détaillée. Pour de plus amples informations, voir [Link]

Condizioni di utilizzo Questo documento può essere scaricato gratuitamente. Il tipo di licenza e le condizioni di utilizzo sono indicate nella notizia bibliografica del singolo documento. Per ulteriori informazioni vedi anche [Link]

A clesiarum cura demandata erat. proinde quieto essent animo tantisper, donec rescirent, quid ab episcopis pro componendis dissidijs, & restauranda ecclesijs pace adferretur. Dum suspensis animis omnes expectarent, quidnam ea comitia allatura essent: rex in lethalem morbum incidit, de cuius sanatione cum medici desperarent: qui pontificiæ religioni addicti erant, in Gallia, & maximè Lutetiæ supplicationes, & vota ad diuos, diuâsque pro ipsius salute faciebant: quod in ea suæ religionis defensionem sitam esse iudicarent. Non minus Reformati in angore molestiâque animorum versabantur, quod tam multos in suam perniciem conspirasse perspicere, idcirco per omnes suas ecclesias ieiunium indixerant, & ad Deum supplicationes, ut indignè afflictos propitio vultu respiceret, & suam causam aduersus infensissimos hostes tueri vellet. Ita cum alteri in meditanda crudeli in aduersarios persecutione occupati essent: alteri de propria salute admodum solliciti, rex diem clausit extremum. cuius mors ut gliscens tumultus sopiuit, & magnos conatus interruit: ita grauium malorum, quæ ciuilia bella postea vniuersæ Galliæ inuexere, materiam præbuit: ut rectè à Li-
C uio dictum sit. *Ibi pax fida, vbi voluntarij pacati sunt, nec eo loco, vbi seruitutem esse volunt homines, fides speranda.*

RICHARDI DINO-

THI RERVM IN GALLIA

GESTARVM.

Liber Secundus.

FRANCISCO Rege vita functo magna rerum cōmutatio facta. Nam qui ad aulam regiā venire detrectabant sociorum periculo edocti, & qui in ea captiui detinebantur, præcipuum in rerum administratione locū obtinuerūt. Siquidē Comes stabili Aurellas ad comitia venire iussus cū viuente rege

nouas moras, nouasque excusationes neciteret, audita ipsius A
 morte eo actutum venit cum Marechallo filio, atque ornatif-
 simo comitatu. Condæus adhuc per decem dies in custodia
 asseruatus est. quòd inde se exire nolle diceret, nisi prius accu-
 satores suos nosset. Totius negotij causa in demortuum regē
 deriuata contendendi finem fecit, & libertati pristinae restitu-
 tus est. Nauarræus, qui ab æmulis obseruabatur, & qui nihil
 nisi ad alienum arbitrium loqui audebat, regni administratio
 nem suscepit. partitum inter ipsum & reginam matrem impe-
 rium: ita tamen, vt penes reginam summa gubernationis ef-
 set autoritas. Ijs ita constitutis ad celebranda iamdiu indi- B
 cta comitia processere. In primò confessu rege, regina, atque
 principibus præsentibus Hospitalius Cancellarius declara-
 uit, noui regis eandem esse, quæ fuerat fratris voluntatem, vt
 comitia haberentur. Cur ab octoginta annis non vsurpata
 tunc cogerentur, exposuit: tandem regis subiectorumque de-
 monstratis officijs, ad eas causas sigillatim explicandas descē-
 dit, propter quas regni ordines tunc conuocarentur: quarum
 præcipua erat, vt seditiones subortæ sedari, & consopiri pos-
 sent. Ad expedienda verò vtiliter remedia, quæ hisce malis
 necessaria putabantur, causas in primis notandas, atque in- C
 telligendas demonstrauit. damnandam esse omnem seditionē
 quoquo modo, aut causa excitatam. quæ cum ex varijs causis
 ortum habere comperiat, nullam periculosiorem esse, quā
 quæ religionis titulo, & prætextu concitatur. nihil enim esse,
 quod in hominum animos violentius penetret, quā religio
 nis præiudicata sententia, bona seu mala illa fuerit. nihil po-
 tentius ad commouendos homines inueniri siue ad amicitia,
 siue ad odia. Huic tam atroci malo cum remp. inuasit, nullum
 præsentius remedium adhiberi posse, quā legitimum conci-
 lium. Eam viam in dissidijs in religione componendis patres D
 olim ad ecclesiarum leuamen sequutos, quorum vestigia se-
 qui, vt semper laudabile fuit, sic nunc temporis necessarium
 videri, vt ex incommodis, quæ alias sunt obuentura præsen-
 tire facile licet. Nam si cuiuslibet religionem pro libidine am-
 plecti, & opinionem, quæ ingenio adlubuerit pertinaciter
 tueri concessum sit: tot religiones inuenientur, quot familiae,
 & societates: tot opiniones, quot hominum capita: vnde dis-
 sidia, & contentiones in immensum excrescent, & omnia tu-
 multibus, & confusionibus replebuntur: nihil igitur inno-
 uandum

1561.

Cancellarij
oratio.

- A** uandum videri, ne seditionum faces accendantur. Quia verò multi essent reperti, qui nullam satisfactionem reciperent, vt qui tumultuum, ac turbarum amantes, pacis, & publicæ quietis iurati hostes, & (vt facta indicant) Dei, & religionis omnis contemptores essent: rex in suos alioqui lenissimus ni turbas ciere, & tumultus commouere desinerent, seuerè in eos animaduertere cogeretur. vt tumultibus autem, & seditionibus via in posterum præcludatur, ex duobus alterum necessariò faciundum videri, scilicet vt exercitus ad turbulentos & nouarum rerum studiosos reprimendos aleretur, aut vt cuiusque ciuitatis incolæ in hoc sollicitè excubarent, ne quid tumultus oriretur: & qui primires nouas moliri, & præsentem rerum statum turbare deprehenderentur, vt cæteri à tali ausu deterrerentur, acerbissimas pœnas luerent. His expositis pronunciauit de regis reginæque voluntate, cuique liberum esse suas querelas, postulatæque proponere. ipsorum maiestates, pro vt ius & æquum postulerent, omnibus rebus velle providere. In sequenti confessu tres viri ad dicendum delegati coram rege constitere, qui sigillatim suo quisque ordine orationes ad eum habuere.
- C** Qui pro populari statu orauit, pluribus rationibus ostendit, ad tumultus prorsus sopiendos necesse esse eorum causas remouere. corruptelas in ecclesiastico ordine plurimas quidem à quolibet notari, quæ non leuem occasionem tumultibus dabant, sed inter eas tres maximas, & perniciosissimas reperiri, ignorantiam, avaritiam, & luxum immodicum. Ignorantiam adeo manifestam esse, vt ab omnibus palpari possit. eam matrem, & alumnam errorum omnium veteres patres scriptis suis testari. huic tam exitiabili malo decreta, & canones veterum conciliorum mederi voluisse, sed frustra remedium quæsiisse. eousque enim in clero peruasit docendi rudem plebem contemptus, vt hodie episcopi turpe & indignum sua functione existiment suggestum conscendere: ab episcopis parochos sumpto exemplo concionandi munus etiam abhorre, indoctisque ac stupidis vicarijs ecclesiarum curam negligenter ac turpiter committere, & vt in licitatione sit, plus offerenti sacerdotij administrationem adiudicare. Alterum vitium nempe avaritiam in capitibus & ignobilioribus membris æquè peruulgatum. Luxum in prælatis præcipuè eiusmodi esse,

*Oratores
tres delegati.*

*Popularis
status Orator.*

*Nobilium O-
rator.*

ut omnibus maximo sint scandalo. Illas corruptelas sancto, & legitimo concilio amouendas videri, si querelarum
 & tumultuum ansas præcidi placet. Qui pro nobilibus
 verba fecit multa de regum potentia officiòque præfatus,
 de nobilium ordine quam plurima loquutus est, ostendens
 quantum ad regum dignitatem tuendam, & potentiam pro-
 mouendam utilis esset, quantumque non pro merito ante
 actis temporibus æstimatus. In religionis negotio hoc con-
 questus est, quòd ecclesiasticis hominibus tanta potentia,
 totque redditus tribuerentur: illos nobilium domos exhau-
 disse, immensam potentiam falso pietatis titulo consequu-
 tos, eaque perperam abusos. Videndum itaque ne impe-
 riti, & indigni ad ecclesiasticas dignitates euehantur, nec il-
 lis fas sit pro libidine seorsim à suis gregibus quocumque
 prætextu habitare: & ita secularibus rebus esse addictos, ut
 à suis muneribus ecclesiasticis prorsus auocentur: regis au-
 tem has esse partes, ut eos ad officium auocet. Orabat de-
 mum, ut nobilitatis de maiorum suorum ratione, & insti-
 tuto rationem haberet. Quum dicendi finem fecisset, sup-
 plicem libellum obtulit, quo nobilium nomine templa ad
 religionis reformatæ usum petebantur. Tum in medium
 prodijt ecclesiastici ordinis delegatus, qui conuocatorum
 statuum causas duas recensuit: ut scilicet populi querelis
 subueniretur, & regionum negotiorum difficultatibus re-
 media pararentur. hanc vnā maximam notari querela-
 rum causam, ecclesiasticorum hominum corruptos mores,
 qui populo adeo exosi erant, ut omnino corrigendi viderentur,
 alias in docendo inutiles fore labores, & dignita-
 tem suam sartam rectam retineri non posse. Eò quidem rem
 deuenisse, ut ecclesiastici, qui in sanctimonia & pietate cæ-
 teris præire ex officio deberent, plus regiam potestatem
 quàm Dei iudicium formidare viderentur. & cum eò res re-
 diisset, ut ecclesiasticorum causæ ad regis tribunal decidi de-
 berent, rem honestam, & laude dignam facturum regem,
 si cleri grauissima errata corrigeret: ita tamen, ut maiorum
 suorum, qui ecclesiasticum ordinem religiosissimi sem-
 per fouissent, exempla sequeretur. reges Galliæ peculiari
 quodam iure ad hoc quasi natos, ut Romanæ ecclesiæ cu-
 stodes sint, & tutores indicante Christianissimi ipsorum
 regum

A regum auito, atque hæreditario cognomine. haudquaquam suos illos maiores nouorum istorum hominum Euangelicorum nomen ementientium impios conatus fuisse toleraturos. In id præcipuè regem gladium exerere debere, vt hæreticos criminum capitalium reos capitalibus supplicijs, quoniam ijs leges subijciunt, plectat. Itaque petebat, ne templa illis nefandis hominibus regia authoritate traderentur. Insuper hoc à rege enixè postulabat, vt de maiorum suorum, & præsertim Caroli Magni instituto, omnes

B suos subditos secundum veterum conciliorum canones, & patrum regulas viuere cogeret. Detestandam nouorum hæreticorum audaciam, qui patrum orthodoxorum authoritatem eludentes, verum Euangelium repudiatis ecclesiæ decretis se vnos habere insolenter prædicarent: quasi vana esset Christi promissio, qui se semper affuturum ecclesiæ pollicitus est. quasi tot patribus, qui canones tam piè, & doctè perscriptos reliquerunt, ipsi sapientiores æstimandi sint. infandam illorum proteruiam minimè ferendam, qui sic ecclesiæ iugum excutiunt, ni maturè ipsis occurratur, ciuilis quoque magistratus imperium eos aliquando detrectaturos. Postulabat etiam, ne ijs, qui religionis eius causa regno excessissent, redeundi potestas fieret, sed omnia commercia illis interdicerentur, & à regni limine tanquam hostes arcerentur: quandoquidem periculosum admodum esset illud diluuium, quod è lacunis Geneuensibus in Galliam exundasset: nec posse pacem ecclesiæ reddi, nisi illi noui Euangelij præcones è regni finibus pellerentur.

D Querebatur præterea authoritatem eligendorum prælatorum clero ablatam, & ad reges translata. hoc factum contra verbum Dei, sacros canones, & probata veterum regum exempla. Ex eo tempore, quo mos iste inualluit, omnia malorum genera in orbem Christianum inuenta. Orabat ideo regem, vt ea prærogatiua ecclesiasticis hominibus restitueretur, vtque ecclesiastici reditus non amplius à rege quacumque de causa interciperentur: sacrosanctos illos esse, nec posse sine sacrilegij specie ab ec-

*In Concilio
quæ decre-
ta.*

*Condæus in
libertatē re-
stitutus, in
gratiam re-
cipitur.*

eclesia auferri, quum ecclesiastici homines sollicitè ali, at- A
que enutririri debeant. proinde ex ipsorum prærogatiua
tot regijs sanctionibus confirmata immunitatem tributo-
rum petebat. Si hoc rex faceret, Caroli Magni exemplo
κλειροποιου, & tandem Caroli Magni augustissimum nomen
consequeretur. Nihil tunc de his rebus decretum, sed di-
latus in aliud tempus, locumque conuentus, quò confide-
ratus, & tutius tantī momenti rebus prouideretur. Man-
datum omnibus Gallicanæ ecclesiæ prælatis, vt se ad concilium pararent. Magistratibus edictum, vt eos omnes, qui
pro causa religionis in vinculis detinerentur, in corporum B
facultatūque libertatem vindicarent, seuerèque prohibe-
rent, ne factionum odiosa vocabula Papanorum, & Huc-
nosiorum in mutuam contumeliam, & prouocationem v-
surparentur: nec fastidiosa petulantia rixas, & tumultus ex-
citaret. Paulo post Condæus à rege accersitus, fontem Bel-
laqueum venit paucis eum comitantibus. Postridie, ad se-
cretius consilium vocatur. ibi Cancellarium palam per-
contatus, ecquid contra se haberet. Eo nihil se habere re-
spondente, & nemine ipsum accusante consueto loco in con-
silio assedit. Tum rex coram vniuerso cœtu ingenuè te- C
stis est, Condæum certissima suæ integritatis, atque in-
nocentiæ testimonia sibi reddidisse. Senatui præterea Pa-
risiensi mandauit, vt illi plenissimè se purgandi potesta-
tem daret. Vt secretioris autem consilij iudicium palam
omnibus innotesceret, mandatum est, vt in commentarios
senatorios referretur, & ad exterorum principum legatos
mitteretur. Condæus istarum rerum causa Lutetiam pro-
ficiscitur, & Cardinali Borbonio fratre, multisque nobili-
bus viris comitantibus, senatum affatus dixit, se semper o-
ptasse, vt causa sua ab senatu cognosceretur: sibi fraudi o- D
mnino futurum existimans, nisi illius æquitatem contra ad-
uersariorum calumnias in tam celebri theatro repræsentare-
ret. Orabat itaque senatum, vt re diligenter excussa, suam
existimationem, quàm vita chariorem semper habuisset,
sibi conseruaret. Tum vbi senatum rogauit, vt aduocatus in
causæ suæ rationibus explicandis pacatè audiretur, disces-
sit. Ille postquam causas explicuit, propter quas Condæus
à delegatis iudicibus ad regem prouocasset, non quòd minus
idonei iudices illi viderentur, sed quòd iuri principum regij
stem-

A stemmatis præiudicio quodam nocuisset, si eos tanquam supremos iudices recepisset. nam principes alicuius criminis accusati, à rege tantum ipsorum domino & capite familiæ, in Pariliensi senatu patrum francicorum sede iudicari debent: quia neminem præter eum superiorem agnoscunt. Cum senatus iussisset omnes hac de re accusationes penes quoscumque essent, ad se deferri, & secretioris consilij viri rogati, si quid in ipsum Condæum haberent, in medium producerent, quibus iureiurando se in eum nihil habere affirmantibus, hanc sententiâ tulit: Principem Condæum nihil contra Regiam maiestatem fecisse, atque omnium criminum quorum insinulatus est, in fontem videri, ideo datas in eum actiones esse irritas, seruata ipsi contra quem deceret, conueniendi potestate, ut pro suæ personæ ratione, ac dignitate satisfactio- nem accipiat. Ea sententiâ à primario præside pronunciata est, apertis curiæ ianuis, & omnibus senatus classibus congregatis. Adfuit dum pronunciata est magna hominum frequentia. Eminebant in ijs rex Nauarræus, cardinalis Borbonius ipsius Condæi fratres, Mompensierius dux, aliique regij stemmatis principes, Comes stabilis, Guyanus, & C

Namurtius duces, Memorantius, Santandreas mareschal- li, Guyanus & Cetellioneus cardinales. Interea nouæ inter *Reginæ & Nauarræi* contentiones, eo indignante, & grauiter conquerente, quod *dissensio.* contra pacta & societatis leges, quas ambo se seruatu- ros iurauerant, duci Guyano in rerum administratione posthaberetur. illum enim arcis, in qua rex cum familia erat, clau- es asseruare, & de reginæ voluntate omnia pro arbitrio in aula ordinare, rem indignam atque intolerandam sibi videri, eum, qui Henrici, & Francisci regum temporibus sibi semper fu- D

isset aduersatus, & regium sanguinem paruipenderet, pri- mas partes etiamnum obtinere. Si omnia reginæ causa dissi- mularet, tanto minus æquum esse, ut sua facilitate ipse abute- retur. se cum Guyano in aula manere non posse. alterutri ex ea discedendum. Respondet regina, sibi quidem in animo esse ipsi Nauarræo quantum posset gratificari, quantumque *Reginæ exo- cusatio.* ius, & æquum postularet: cum verò iusta causa non subes- set, Guyanum ab aula ablegandi, se non posse, quod Nauarræus petebat, efficere: siquidem munus, quo Guyanus fungebatur, ipsius præsentiam in aula flagitare. animadu-er-

tere perpetuas esse Nauarræi huiusmodi querelas, vnâque re A
 semel concessa plures in dies esse concedendas, nec vllum vn-
 quâ fore quiritationis finem. in ipsius tamen gratiam se man-
 daturâ spondet, vt deinceps arcis clauces ad eum deferrentur.
 Cum verò moras illa neçteret, & speciosa tantum verba fa-
 ctis contraria daret: grauius exarsit contentio, eo quidem
 euentu, vt ipse Nauarræus aula excedere statuerit: & iam
 præmissis sarcinis equum erat ascensurus accepta à principi-
 bus regij sanguinis, Comite stabili, & Cetellioneis fide, quòd
 ipsum sequerentur: cum regina interpellato per regem Comi-
 te stabili, vt apud ipsum maneret, illud Nauarræi consilium B
 interrupit. Fama spargebat, eos omnes Lutetiam proficisci
 decreuisse, vt ibi regni ordinibus ad se conuocatis, de admi-
 nistratione plenius constituerent. Ipsum Nauarræum natu-
 ra lenem, & quietis amantem, ab ijs, qui Guyfano erant in-
 fensi sollicitatum fuisse plerique credidere, quòd tunc in pu-
 blicum prodierit scriptum, quo Nauarræus monebatur,
 ne præclaræ occasione deesset, quæ vindictam de inimicis
 fumendam proponeret: non magis illis parcendum videri,
 quàm illi, si diutius rerum potiti fuissent, Nauarræo & fra-
 tri parsurum erant. confidenter & absque vllius metu in admi- C
 nistratione non subdolè vsurpata, sanguinis prærogatiua
 sibi debita, progredere, ne tantillum aduersarijs cederet,
 nec gratificari cupiens sub spe tranquillioris gubernationis
 de iure suo decederet. quo mitius cum illis ageret, eos infen-
 siores experturum. Comes stabilis regio mandato parere,
 quàm Nauarræum, sicuti promiserat, comitari maluit, quam-
 uis mareschallus filius, eum ad professionem enixissimè sol-
 licitaret. Ea de causa ab instituto itinere Nauarræus reuoca-
 tus est, & cum regina reconciliatus, ac fœdus inter eos in
 hanc formam initum. Regem Nauarræum per vniuersas D
 regni Francici, regiarumque ditionum prouincias, prore-
 gem dici. Reginam nihil sine ipsius consilio & voluntate in
 posterum acturam. Hæc verbis, & scriptis planè confirmata
 in commentarios publicos à regijs secretarijs fuere relata.
 Fœderis conditionibus ita conceptis omnes principes regij
 sanguinis subscribere. Cum verò de reformanda ecclesia
 multus in aula esset sermo, legatus regis Daniæ, qui (vt mos
 est) ad gratulandum nouo regi aduenerat, à Nauarræo con-
 iuiui

*Nauarræo
 Regine re-
 conciliatus
 & quibus
 pactis.*

- A uiuio exceptus, rogatusque, vt Daniæ regi domino suo diceret, se Reformationem ecclesiæ meditari, & breui effectu-
rum, vt euangelium per vniuersum Galliæ regnum publicè, & liberè prædicaretur: illum orauit, vt in ecclesia reformatio-
da videret, ne Caluini, & Heluetiorum doctrina: sed Lutheri in Galliâ reciperetur: quàm rex Daniæ, rexque Suetiæ, quamplurimique alij principes amplexati fuerant: quorum ditiones amplitudine regiones Rom. sedem venerantes ferè æquabant. Huic Nauarræus respondit, Lutherum, & Caluinum in quadraginta articulis à papa dissentire, inter se in
B triginta nouem consentientes esse, in vno tantum discordes: dandam operam, vt communibus viribus papam oppugnarent, & illo oppresso de controuerso illo articulo componendo postea cogitarent: eam rationem sibi commodam videri, qua ecclesia ad pristinam suam dignitatem reuocari, & secura pace frui posset. Hæc feruenti reformatæ ecclesiæ zelo dici videbantur: & qui puritatem doctrinæ expetebant, magnam fiduciam in Nauarræo posuerant: sed qui tunc infenso in pontificem animo videbatur, paulo post ipsius causam amplexus est, & vsque ad obitum defendit.
C Comes stabilis de regina matre, regæque Nauarræo sua opera atque industria reconciliatis, cum non mediocriter lataretur, & magnam ab ijs inijsse gratiam cognosceret, apud vtrumque frequens erat benignissimè acceptus: sed cum videret quadragesimalibus diebus promiscuè in aula carnes edi, & publicè venundari, conciones palam ad Condæi cubiculū haberi ex Reformatorum instituto, reginamque apertè declarare regis, & suam esse voluntatem, vt singulis diebus sacræ conciones ad ædes regias haberentur, suspicatus est occulta esse de religione reformatanda per vniuersum regnum
D inter reginam, & Nauarræum consilia, vnde ab alienari ab illis cœpit, & rarius solito ipsos inuisebat, nihil tamen inculcabat, sed Amiramem palam obiurgauit, quod liberè, & apertè nihil dissimulans, in Reformatorum partes transisset abiurata auita religione. Ad id autem extimulatus ab vxore dicebatur, quæ illi frequens occinebat, pati ipsum non debere, vt de Romanæ ecclesiæ autoritate aliquid imminueretur. eius defensionem quodam modo ad eum pertinere, cum primus sceptri administer esset, & ex primo francici regni

*Nauarræus
reformationē eccle-
siæ medi-
tatur.*

*Nauarræi
inconstantia.*

*Comes stabili-
bilis indignatio.*

Christiano oriundus, vt ex gentilitijs insignibus notare licet. A
vbi pro emblemate inscriptum est, PROTEGAT DEVS PRIMVM CHRISTIANVM. Mareschallus Memorantius ex illa

*Admonitio
Memoran-
tij ad pa-
trem.*

animorum alienatione auunculi & nepotum diram tempe-
statem præfagiens, patrem frequenter adibat: hortabatur-
que, ne à firmiori viriū suarum parte se diuelli pateretur cer-
tas: & veteres amicitias pro incertis, & nouis commutare si-
bi tutum non videri: prudentes viros reconciliatis hostibus
non fidendum à multis seculis monuisse. nec optimè con-
sultum ab illo firma familiæ suæ præsidia pervertere, quum
se auersum à Condæo affine, & Cetellioneis consanguineis, B
cæterisque reformatam religionem profluentibus ostenderet:
satius sibi videri, vt Cetellioneos cū Guyfanis colluctari sine-
ret, ipse interea pignora seruaret: non debere contumeliæ lo-
co habere quòd à comitiorum viris de ipso Lutetiæ fuisset
facta mentio, qui tantum sub regibus viris & prouectioris
ætatis regni negotia administrasset. His mareschalli monitis
pater respondit, religionis mutationē haud ferendam, quòd
sine reip. summa perturbatione fieri non possit. minime se
vereri eum de negotijs gestis reddenda erit ratio, repetun-
darum accusari, non tamen passurum demortuorum regum, C
à quibus auctus honoribus esset, actiones improbari: se ijs à
quibus iniurijs affectus fuerat, libenter omnia condonare.
& quantum ad nepotes suos Cetellioneos attineret, qui Re-
formatorum gregi se adplicuerant, se percupere, vt re ipsa ta-
les Christiani essent, quales videri volebant, & verbis decla-
rabant. Illum sepius tres fratres Cardinalis, Amiras & Ande-
lotius adiere, sanctè deierantes, nullum priuatum odium in
Guyfanos concepisse: eorum verò consilia & conatus obser-
uare, ne in ipsorum familiæ & totius regni perniciem inuale-
scent, ipsum qui Comes stabilis esset, eorum audacia ob- D
sistere, non patrocinari debere. Sed irritæ nepotum præces
apud auunculum fuere, plusque apud eum valuit concepta
religionis opinio, quàm sanguinis propinquitas, & amico-
rum obseruantia. Itagliscere in dies religionis causa dissen-
siones, & palam demonstrari, vt multæ iniuriæ, & graues
contumeliæ inter vtriusque religionis homines exercerentur,
factiosis Hucnosiorum & Papanorum nominibus vbique
personantibus. Vt itaque seditionibus obuiam ireretur, regis
literæ ad prouinciarum præfectos missæ sunt: quibus iube-
bar,

*Cetelliones
fratres Co-
mestabilē
adeunt.*

A bat, vt sub graui pœna omnibus ediceretur, Ne Hucnosij & Papani vocabula contumeliose vsurparentur. id enim cuiusque securitati quum domi, tum vel apud amicos & vicinos plurimum obesse. Ne quis domos alienas superiorum editorum, quæ cœtus illicitos prohibebant, tuendorum prætextu ingrederetur. Qui religionis causa detinebantur continuo liberarentur. Qui pro eadem causa regno abscesserant, ijs redeundi facultas esset, cum plena corporum facultatûmque suarum libertate, modò ex catholica doctrina, & sine scandalo viuere vellent. Et si eas conditiones admittere nollent, sua bona vendere, seqûe aliò recipere fas esset. Earum literarum publicationem senatus parisiensis impedire conatus est, sed frustra. voluit enim rex, eas per totum regnum euulgari. Liberati è carceribus qui religionis causa detinebantur, plerique, qui in alienis terris voluntarium exilium elegerant, postliminio reduces Reformatorum numerum magnopere auxerunt, nouus indies numerus ipsis adgebatur. omnes quasi rerum cæterarum memoriam abieciissent, de vno Christi euangelio loqui, omnium ordinum homines de hac vna re disceptare, conciones vbique per agros, per vrbes haberi, ad eas quoslibet studiosè concurrere. Pontificij interim ad rei nouitatem obstupescere, ab auita religione tam subito ab alienatos plebis animos demirari, quòd passim antiquarum cæremoniarum cultus frigerent, & à cunctis irriderentur, condolescere; remedium his rebus sollicitè quærere. Cardinalis Lotharingus ijs maximè extimulatus reginam adiit: apud eam grauiter conquestus pro quæsito remedio morbum adauctum fuisse. res indies in peius ruere. ex regijs edictis quæ petulantiam hominum refrenare debuissent, immodicam licentiam sumi: iudicum incuriam augeri, & factiosorum proteruiam sensim inualescere. nihil consultius sibi videri, quàm rebus adeo perplexis, & turbatis à senatu parienti consilium capere: ni maturè prouideretur, rem in apertam seditionem, aut extremam confusionem deuenturam. Ex eius admonitione ad senatum veniunt rex reginæque, & omnes secretioris consilij viri, vt de rebus, quæ ad religionem, & regni admonstrationem spectarent, cum senatoribus deliberarent. Proposuit Cancellarius ideo ipsos regio mandato conuocatos esse, vt expeditas rationes ad tumultus sedandos commonstrarent, qui quotidie propter

diuersitatem religionum passim oboriebantur, vt regis subditi pacatè in fide, & officio continere possent. non de veritate aut merito doctrinæ, sed tantum de re politica agi, religionis negotium nationali concilio discutiendum referuari.

Sententiæ Dictæ sunt à singulis sententiæ, atque eæ ad tres omnino opiniones deuenere: alijs opinantibus supplicia esse pro religionis causa amouenda ad concilij vique determinationem: alijs sentientibus capitalem pœnam omnibus à fide

Romana desciscitentibus statuendam: alijs rem totam iurisdictioni ecclesiasticæ relinquendam. Interea vetandum, ne cœtus ecclesiastici ex Reformatorum instituto priuatim, vel publicè, cum armis, vel sine armis haberentur. ne conciones, aut sacramentorum administratio alio, quàm vfitato Romanæ ecclesiæ ritu fierent. Primam sententiam quam plurimi probarunt, tertia tamen ad tria suffragia peruenit. Oborta interim hac de causa contentio multis suspicantibus notarium fuisse præuaricatum: & aliquorum nomina annumerata, qui dum sententiæ exquirebantur, superuenerant, conditum nihilominus secundum tertiam opinionem edictum, quod Iulij nominatum est à mense, in quo fuit conceptum. In eo hæc paucis articulis comprehendebantur.

*Edictum
Iulij.*

Vti omnes pacatè viuerent, nec religionis prætextu conuicia aut probra in quemquam iacerentur, nec iniuria vlli inferretur. qui secus fecisse deprehenderetur, ei capitalis pœna constituta erat. Ne qui delectus, consignationes, aut quid huiusmodi quod ad alendas factiones pertineat, vlllo modo fieret. Præterea concionatoribus interdictum, ne verbis maledicis & contumeliosis, quæ plebem ad tumultus, & seditiones mouere possent, vterentur: sed populum ad modestiam instruerent. Ne priuatim, seu publicè cum armis aut sine armis haberentur conciones. Nec sacramenta alio, quàm vfitato catholicæ ecclesiæ ritu administrarentur, quemadmodum à regibus, & prælatis Franciæ olim sancitum. Temerariis pœna capitalis, & facultatum omnium confiscatio constituta. Tumultuum, & seditionum cognitio iudicibus adfessoribus, quos præsidiales vocant, attributa. Ecclesiasticis hominibus hæreseos diiudicatio relicta. Si reus potestati seculari tradaretur, non grauiori pœna, quàm exilij subiiceretur. Venia omnibus concessa, qui catholicè & pacatè in posterum se victuros abdicatis nouæ religionis

Agionis opinionibus pollicerentur. Falsis delatoribus poenæ graues statuta. Armis omnino interdictum. Hæc verò omnia non in perpetuum duratura sanciebantur, sed ad determinationem generalis aut nationalis concilij. Fuit etiam eo in cœtu statutum, vt prælati propediem conuocarentur, & fide publica reformatæ religionis ministris cœtum illud adeuntibus caueretur. Promittebat cardinalis Lotharingus, se illos veterum patrum scriptis confutaturum, & omnia, quæ diuersa à Romana ecclesia habebant, ex se temerario iudicio introduxisse, non ex veneranda antiquitate accepisse dilucidis rationibus & perspicuis argumentis monstraturum. Multorum animi in eam expectationem erecti eum congressum exoptabant. nam Cardinalis non vulgaris doctrinæ censebatur. Qui Reformatorum dogmatum defensionem eo in conuentu susceperant, multis æditis scriptis vbiuis gentium inclaruerant, ita certamen ingens, & ex eo victoria insignis sperabatur. Regina quo triumphum illum multorum opinionibus conceptum maturaret, conuentum vrget. verita autem ne ab ordinum viris denuo templa rogarentur, edicit, vt Gallicanæ ecclesiæ præsules ad decimum Augusti Possiacum oppidum Sangermano proximum venirent. ordinum conuentus Pontoliam reiectus. *Colloquiū Possiacū inditum.* Dux Guyanus, qui cū principe Condæo inimicitias regnante Francisco gesserat, cum eo in gratiam redire statuit, ad hoc Comite stabili præcipuè hortante. Existimabat ille hoc pacto tumultus religionis causa maximè impediri posse, quod in hos vtriusq; religionis homines oculos coniecissent. Regina etiam id sollicitabat, cupiens imminentes turbas à regno auertere, & regem filium, vt illorum reconciliationem procuraret, sæpe monebat. Is secundum matris monita conuocatis omnibus, qui tum in aula aderant principibus, vtrumque accersit, Guyanumquæ iubet, vti Condæo rem omnem, sicuti acta erat, declaret. Testatur Guyanus se cur Condæus caperetur neque authorem, neque hortatorem regi defuncto fuisse. Condæus dixit, se nefarium, & scelestum illum æstimare, qui hoc aduersus se molitus fuerit. Guyanus id etiam æstimare respondit, sed ad se nihil attinere. Cum regi satis se de eo facinore purgasse visus est, vt sese in sinceræ amicitiae testimonium amplexarentur ambo iussit. Quod vbi fecerunt, amicitiam fidam

Condæi & Guyanij colloquiū. reconciliationis.

*Ordinum
conuentus
ad Ponto-
siam.*

& inuiolatam se posthac seruatu-
ros promiserunt. resque A
in publicos actus relata est. Hæc reconciliatio occasio-
nem Comitistabili præbuit familiarius vti Guyfano, ad-
auxitque animum ad Reformatorum religionem oppugnan-
dam, cui iam pridem bellum indixerat. Exin ordinum con-
uentus, qui per aliquot menses fuerat intermissus, mense
Augusto repetitur ad Pontosiam. Ibi popularis status dele-
gatus multum de ecclesiasticorum hominum corruptelis
conquestus, quod cum deberent populum docere, & ad pu-
ram integramque vitam verbo, & exemplo hortari, igno-
rantiam inter eos grassari. corruptos eorum mores magno B
esse omnibus offendiculo. mercenarios, non veros pastores
esse, & nihil minus, quam officio satisficere: non sacræ lectio-
ni sed voluptatibus deditos. Hæc inde oriri, quod liberalius,
& opimius, quam ipsorum fert conditio alerentur. petebat
ideo, vt rex ista vitia ecclesiæ otium, & luxuriam refrenarentur. Doce-
bat regis esse officium religionis Christianæ tutelam suscipe-
re. & quia hac de causa graues tumultus per vniuersum ip-
sius regnum indies excitabantur, præsentissimum remedium
ad illos sopiendos esse, vt propediem concilium nationale C
cogeretur, & illuc veniendi facultas omnibus fide publica
tribueretur: rex illi concilio præesset cum principibus con-
sanguineis: virique docti, & pij ad disceptandum de contro-
uersijs adhiberentur. Interea ijs, qui Romanæ ecclesiæ
cæremonias minus probabant, potestas tribueretur, liberè,
& modeste in templum aliquod, aut alium publicum lo-
cum conueniendi. Et quoniam multa nequiter, & nefarie in
illis cœtibus fieri fama ab aduersarijs excitata sparserat: regij
administrari aliquot interessent, vt quid ibi ageretur, pernosce-
rent. Orabat denique regem, vt tam æquis postulatis, quæ D
ad publicam regni quietem pertinerent, placide annueret.
Eadem fuere nobilitatis postulata, ordine ecclesiastico diuer-
sa interim consilia, quæ ad suam dignitatem sartam tectam
tuendam facerent, studiose ingerente. Cum autem Can-
cellarius regis nomine ordinibus proposuisset, vt diligen-
ter disquirerent, quonam pacto æs alienum regis dissolui,
& ærario prouideri posset: hæc dissoluendi æris alieni ra-
tio in medium prolata. Qui regias administrassent pecu-
nias, dati & accepti rationes redderent: immensæ largitiones
& con-

A & congiari repeterentur, nisi quæ in reginam essent collata.

Qui ecclesiastica munera per se non administrarent: ijs redditus annuus tolleretur, retenta ea parte, quæ ad cultum diuinum peragendum, & eleemosynas erogandas sufficeret. *Ratio dissoluedi alieni æris à rege.*

Sacerdotiorum litigiosorum redditus omnes regio ærario addicerentur. Ea quæ à suis pastoribus administrarentur, si ad quingentarum librarum valorem accederent, quarta pars regio ærario addicta esset. si ad mille, tertia. si tria millia librarum superarent, dimidia pars. si duodecim millia librarum: retentis pro alimento sacerdotum tribus millibus, cætera in

B regis commodum cæderent. Carthusianis, Minimis, Mathurinis, Monialibus omnes redditus, qui ipsorum alimentum excederent, omnino præciderentur. Commodissimum etiam visum, ut omnes immobiles ecclesiasticorum possessiones venderentur relictis tantum ædibus, quæ episcopo, & collegio Canonorum domicilia præberent. Orabant etiam plebei & nobiles, ut Iulij edictum quo Reformatorum publici congressus prohibebantur, contrario edicto tolleretur, nullus tamen conueniendi locus hæreticis, libertinis, anabaptistis, atheis & similibus seditiosis & turbulentis hominibus tribueretur.

C Concilium nationale ad ecclesiasticorum errores corrigendos propediem indiceretur. hominibus ecclesiasticis iurisdictio omnis sublata, ad regios officarios transferretur. Hæc ordinum delegati de suorum mandatorum præscripto in medium protulere. Cæterum illis propositum est, ut quæ inter Nayarræum, & reginam regis matrem de regni administratione pacta essent, suis calculis approbarent. Ij post varias disceptationes Nauarræo urgente tandem respondere, Si Nauarræus iure suo cedere vellet, vel iam se facturum pepigisset, nullum impedimentum allaturos. ita factum probantes, ut magis reuerentia personæ, quàm iuris æquitate moueri viderentur.

Concilium nationale petitur.

D Interea per vniuersam Galliam Pontificis autoritas indies magis ac magis collabebatur, passimque populus dictitabat, in religionis negotio non hominum autoritatem, sed rationum pondus expendendū. & ij, qui pontificios ritus non planè improbabant, parcius consueta templa adire, ad Reformatorum conciones audendas subinde se conferre. cum illis hominibus liberè & palam versari, crebra colloquia de religione miscere: testari nullos ea de causa motus esse excitandos, nec amicitiae officia esse

Pontificis autoritas collabatur.

deferenda. Qui mordicus Pontificiam religionem retinere A
volebant, ita domi præ pudore, & metu delitescabant, vt
vix in publicis hominum cœtibus conspicerentur. Nec
plebs sola, sed nobilitatis maxima pars Romanæ ecclesiæ
iugum excutiebat, & optimatum quàm plurimi. Regina
quoque multum pro Reformatis satagere, nec obscure,
seu in Nauarræi gratiam, qui tum eorum patrocinium su-
sceperat, seu temporari seruiens ipsis fauebat, de ecclesiæ
Romanæ corruptelis vt sæpius apud Pontificem conque-
sta. & dum colloquij constituti tempus aduentaret, pro-
lixas ad eum literas dedit in hanc sententiam. Si posset B
sanctissimo patri Gallici regni status graphice describi in quot, quan-
tisque difficultatibus propter diuersas religionis opiniones versetur, ip-
sum acturum aduolaturum, vt rebus perturbatis sua presentia, & authori-
tate subueniret, omnesq; sui consilij, ac virium rationes ad eas expediendas
conferret. Vna ex parte sibi ob oculos proponeret infinitam animarum mul-
titudinem, qua in exitum se precipitet, quod salutis viam non recte tene-
at. alia ex parte videret nobilium, literatorum, primariorum ciuium, pe-
nitentiorumq; plebeiorum quàm plurimos à communione ecclesiæ auulsos, qui
nec viribus, nec consilio ad res gerendas carebunt, quum inter eos locuple-
tissimi, ac solertissimi reperiantur, qui suis facultatibus ad eam causam, C
quam defendendam susceperunt, minime paruri videantur, cum pro ea tu-
enda se totos deuouisse appareat. Præterea inter illos eiusmodi esse concor-
diam animorum, ac voluntatum consensum, vt armis oppugnari non pos-
sint, sine manifesto inuadentium periculo. Quum itaque res Gallica in eo
statu versetur, ac indies nouas vires illud hominum genus sumat, debere
sanctissimum patrem, quod maximè eius dignitatis intersit, gliscentibus
malis occurrere. hac de causa se ad illum scribere, vt suum consilium, ac
vires ad pacem ecclesiæ procurandam opportunè conferat. Sciat ideo viam
faciliorem ad concordiam iniri posse, quod Dei beneficio nulli Anabaptista
in Francorum regno reperti sunt, aut alij hæretici, qui duodecim fidei ar- D
ticulis apostolici symboli, aut ipsorum declarationi, quàm sex gene-
ralia concilia ediderunt contradicere velint. Hac à doctissimis viris,
quos super hac re consuluerit, rescivisse: ideo sibi videri, sanctissimum
patrem posse illos, licet diuersa in plerisque à Romana ecclesiâ sentientes in
gremium ecclesiæ recipere. nullam se habere causam, cur debeant à com-
munionem arceri, quam catholicam fidei confessionem amplectantur, &
œcumenica ecclesiâ concilia non repudient. alias enim extra symbolum
opinionis distractionem minimè facere debere, quemadmodum olim di-
uersa paschatis celebratio, & ieiuniorum rituumque in sacramentis a-
lijsq;

Epistole
regine Gal-
lie ad Papam
de Refor-
manda Res-
ligione.

Alijsque diuini cultus partibus varia obseruatio, ecclesiarum concordiam non lacerauit. Quod si hac communis ratio non probetur, & ad generale indictum concilium totam causam deferendam commodissimum indicetur: mali acerbitas, si penitus à sancto patre consideretur, presentius remedium querere suadebit. Id vero ad duas res precipue accommodandum videri, nempe, ut ij, qui iam se ab ecclesia segregarunt, ad illam reuocentur, & qui nondum ab ea sese alienarunt, omni diligentia retineantur. Ad primos conciliandos crebris, & amicis admonitionibus opus esse videri, & ex vtraque parte doctiores ad pacata colloquia aduocare, ut episcopi, illorumque suffraganei diligenter, & sedulo Verbo Dei predicando incumbant, & sua fidei commissos populos ad pacem, & ad concordiam alendam, & retinendam sollicitè cohortentur. Interim ab inuectiuis, & contumeliosis appellationibus abstineant omnes. Hanc expeditam & tutissimam viam ad ineundam concordiam sibi videri. Quod vero ad eos attinet, qui nondum se ab ecclesia commnitione segregarunt, quam plurimos quidem esse, qui licet ab ea se seiungere non cogitent, res tamen in meliori statu constitutas esse percuperent, quod perpetud dubitationibus, & scrupulis exagitentur: & in tribus potissimum capitibus. Primum, quod videant primitiuam ecclesiam imagines nullas habuisse, & Deum expresse prohibuisse, ne adorentur, aut ijs in locis, vbì adorari possunt, constituantur. Sciunt Gregorium Romanum Pontificem hoc vetuisse: bonos item viros, qui eo tempore illas in templa receperant, aperte declarasse, ad nullum alium vsum institutas, quàm ad representandam imperita plebi duorum à nobis absentium memoriam. multos sub hoc pretextu errores, imposturas, atque mendacia in regno Franciæ intuluisse ita, ut multorum conscientie grauiter offendantur, atque templa ingredi detrectent, ne coram imaginibus genua flectant. Re itaque probe examinata, si incommoda qua ex retentione imaginum oriuntur, & fructus, qui ex amolitione sperantur, æqua lance ponderentur, satius esse comperietur, eas è templis amouere, quàm in illis ad eum vsum, cui inserviunt, retinere: præsertim quum ex Dei mandato fiat, nec ex ecclesiæ institutione illarum vsus, qui nunc est, fuerit introductus. Itaque ad omnes de illis ritibus perperam loquendi occasiones præcindendas. videat sanctus pater an ex vsu fuerit, illas imagines saltem ex altaribus amouere, easque circa templorum parietes collocare, declaratis causis, quod nonnulli sordidi homines, & turpi lucro dediti, & in religionis negotio non admodum periti, sua se cordia, & prauitate effecerint, ut populus contra ecclesiæ mentem, & primam institutionem, illis tam grauiter sit abusus. Secundum caput est de sacramentorum administratione, baptismi scilicet, & sacra cæna. In baptismo quàm plurimis pijs viris mirum videri, quod exorcismi, & non-

nulla precum formula adhibeantur, qua intelligentibus aliquo modo vsui **A**
 esse possunt: sed cū maior populi pars non intelligat, videri satius esse, illas
 omnino omitti. Præterea dicunt, In baptismo verba antiquorum catechi-
 smorum retineri, quorum tamen vsus exoleuit: atque ideo inutiliter in ba-
 ptismo hoc tempore adhiberi. Quosdam etiam male habere, quod morbo-
 sus aliquis presbyter, & contagiosa lue infectus sputum in infantuli tenerū
 os ingerat, vnde grauiora mala oriri possunt. Istis modis occurrī posse, si san-
 ctus pater statueret, vt in cuiuscumque arbitrio relinqueretur in infantibus
 baptizandis, exorcismos, & tales preces adhibere, vel pure, & simpliciter
 sine vllis additamentis baptismi substantiam, id est, aquam & verbum, &
 quidem in populari lingua enunciatur, vt à quouis intelligi possit, retinere. **B**
 que libertas tolerabilior esset, quā multorum aut offendiculum, aut auul-
 sio à corpore ecclesie. Quod ad sacram synaxim attinet, multos bonos viros in
 tribus offendi. primum dari illam tantum sub vna specie, non posse suas con-
 scientias hac in re confirmari, aut concilij Constantiensis autoritate, aut
 consuetudinis paucis abhinc annis receptæ obseruatione, quum disertis ver-
 bis Christus dixerit: Accipite, manducate, bibite. ad quod expressum Dei
 verbum antiqua ecclesie consuetudo supra mille annos constanter obseruata
 accedit. Videat sanctus pater, num operaprecium sit illam totius cœna com-
 munionem repugnante concilio Constantiensi priuilegio quodam constitue-
 re. Secunda offensionis ratio est, quod nonnulli verentur ad sacram syna- **C**
 xin accedere, quod vni tantum, aut admodum paucis separatim datur, nullis
 adhibitis precibus, que à vulgo possint intelligi, nec explicato sacramenti vsu.
 Videat sanctus pater, num è re fuerit permittere, vt sancta communio
 singulis mensibus ex antiquæ ecclesie more administraretur, ibiq; populari ser-
 mone psalmi canantur, fidei confessio edatur, publica preces pro magistra-
 tum salute, aeris salubritate, telluris fructibus, & pro ijs hominibus, qui
 dura calamitate premuntur. Communicantibus Euangelistarum, aut Pauli
 locus aliquis de cœna vsu prælegatur, & explicetur. cœnaq; ipsa sub vtraque
 specie detur. Quamuis autem illud nouum, & insolitum nonnullis videri
 possit: quum apostolos, & qui illis proximè successerunt, ita fecisse constet, **D**
 minime accusari sanctus pater poterit, quod aliquid contra Dei mandatum
 ecclesieq; morem constituerit. Tertium offensionis caput, est ritus ille, qui
 corporis domini festum vocatur. aiunt enim esse contra expressam sacramen-
 ti institutionem talem pompam theatricam, & circumgestionem ludicrā
 peragere. Paulum non dixisse, gestate hunc panem per vias, sed quicumque
 ederit de hoc pane, & de calice biberit. Nec Clementem, & Gregorium Pon-
 tifices, qui diem huic ritui solemnem, hoc est propter sacramenti corporis &
 sanguinis Domini honorem instituerunt, de amburbia illa deambulatione
 vllum verbum fecisse. atque à nostris sacrificiis contra illorum voluntatem
 pecca-

A peccari dicunt, quum nullo alio die licentiosius dissolutiones omne genus permittantur. hanc non esse rationem recte colendi Christi, quum ille veram vite nouitatem à suis requirat, & dissolutos mores grauiter detestetur. Missa etiam altera est magnarum offensionum occasio. Omnes siquidem clamant, grauissimum ecclesie scandalum esse missam ab imperitis sacrificulis & imparis nebulonibus profuturi: nec quemquam esse ex ecclesiastico ordine, qui huic malo mederi cupiat. Præterea nonnulli & quidem ex nostris ulterius progrediuntur, & in Missamulæ notant, & quantum ad substantiam, & quantum ad formam attinet. In substantia hoc quidem notant, affirmare sacrificulos, Christum suis manibus Deo patri offerre, illos-

*Absurda ex
Missa.*

B que plus illud suum, quam ipsam Christi sacrificium aestimare. In forma quatuor capita notant: Primam, Omnia illic peregrino, & incognito sermone recitari, quod quidem inutile, & periculosum comperitur, quum nullus inde fructus ad populum redeat, & in externis quibusdam caltribus salutis fundamentum ponat. Contra necessarium esse, ut confessio fidei ab omnibus plane, & perspicue intelligatur, & si latinum idioma in publicis precibus retinendum esse censeretur: saltem adhibeatur explicatio vulgari sermone, & vsitato, quo populus instrui possit. Præterea aiunt, male conscientijs consuli, quum nihil de illius vsu explicetur: sine quo tamen videtur sacramenti administratio superuacua. Aliud etiam absur-

C dum ab illis in missa notatur, quod concepta in genere communicationis formula vnus tantum communicet, quare reuocandum esse antiquum ecclesie morem, ut rollantur querela necessarium existimant. Restat vltimum caput de ratione colendi Dei. qua in re considerandum, sicut olim psalmorum cantus, & preces populari lingua conceptæ magnas utilitates olim attulere: sic nunc populo maximum fructum adferre posse. Videat sanctus pater, nam ab re ecclesie futurum sit, psalmorum cantionem in vsum reuocare, & precum etiam publicarum cognita populo lingua concipiendarum moreri. Hæc à regina scripta sunt, ut quo in statu res Gallicæ essent, & quæ bonorum virorum de sopiendis

*Regina cum
has literas
ad Papam
dederit.*

D tumultibus iudicia essent, significaret, potius quàm quod Pontificem publicæ pacis causa aliquid indulturum speraret. Nam omnes Europæ nationes in Franciam oculos coniectos habebant, & quod ipsa faceret, idem facturæ videbantur. nec Pontificem tantum Gallis indulturum apparebat, quod alios populos vel idem petituros, vel indulgentiam illam ægerime laturus perspiceret. nec ijs conditionibus subscripsissent, qui à Romana ecclesia descuerant: siquidem cum aduersarijs redire in gratiam volebant, nisi ipsi fœderis leges præscripsissent. nec minus odisse mediatores videban-

tur, quàm qui classicum contra ipsos cecinerant. & Pontificij qui in Gallia erant, cum illis dextras iungere nolebant, nisi prorsus abiurata, quam profitebantur religione, supplices præteritorum veniam flagitarent. tanta inter eos animorum distractio erat. Interea Possiacum veniunt prælati. fide publica cautum, ut Reformatorum ecclesiarum ministri tuto eò venire possent. Hi cum eò appulerunt, libellum supplicem regi obtulerunt, quo petebant, ut ipsius autoritate indictum colloquium propediem inchoaretur, futuræque disputationi his conditionibus caueretur, ne prælati, alijue, qui diuersa ab ipsis sentiebant, colloquio ut iudices præessent: **B** sed rex ipse cum suis consiliarijs, totumque negotium sua auctoritate moderaretur. Omnes controuersie ex vno Dei verbo componerentur. quicquid in colloquio decisum ac determinatum foret, in publicos commentarios à regijs notarijs referretur. Responsum à rege, se de hac re cum suis consiliarijs acturum, ut si fieri posset ex prælatorum consensu res omnis pacatè ad exitum perduceretur. Prælati istam disputandi, & conferendi libertatem illis, quos iam damnatos esse aiebant, minimè tribuendam contendentes rem ad aliquot dies distulerunt, occupati interim ad istarum quæstionum scrupulos eruendos, de dignitate cathedralium ecclesiarum, de canonicis, & illorum exemptionibus, de curis, & earum præsentatione ordinaria: de presbyterorum minorum immenso numero: de reformatione monasteriorum: de commendis: de incompatibilitate beneficiorum. Hoc vnum autem non obscurè præ se ferebant, grauem iniuriam passuros, si iudicandi potestas sibi adimeretur. Quum verò indies nouæ moræ ab ipsis necerentur, vrgebant ecclesiarum delegati, ut colloquium seriò institueretur: petebantque ut regis voluntas descripto ipsis declararetur. Responsum à regina, prælatos minimè futuros iudices, ex regijs secretarijs aliquot vtriusque partis sententias excepturos, ni mallent quæ agerentur ipsi describere. regem, principesque consanguineos colloquio affuturos. Hortabatur ideo ut modeste se gererent, & vnus Dei gloriam quærerent. non opus esse regem quid velit, & sentiat scripto declarare. ipsius verba, & promissa fidem apud omnes mereri. Vix à reginæ conspectu digressi erant, cum quidam à Sorbona Parisiensi summissi doctores ipsam adire rogantes, ne nouæ religio-

*Possiacū
colloquiū.*

*Papistarū
mens.*

- A** ligionis homines audiret. si eos audire iam decretum esset, enixè caueret, ne rex colloquijs & disputationibus interesset. periculum enim esse, ne in ea ætate in qua erat, eorum blanditijs & phalerata oratione caperetur. quibus regina respondit, se nihil temere, sed omnia maturo consilio facturam. Postridie colloquij primordia instituuntur. adfuit rex cum regina matre, & principibus. Venere antistites cardinales, & episcopi ad quinquaginta, præter doctores theologos Pontificiorum partes defensuri. Aderant pro Reformatis duodecim ministri & viginti alij à varijs ecclesijs missi.
- B** Facto ab omnibus silentio, rex hunc in modum sermonem exorsus est. Omnes satis nosse quantæ in regno turbæ essent, & quid mali portenderent, ni maturo consilio prouideretur. ea de causa se eos qui aderant conuocasse, vt de rebus, quæ emendationem postulerent, diiudicaret nullo prauo affectu commoti, sed solius Dei gloriam, conscientiarum pacem, & publicam vtilitatem respicerent. se hoc maximè cupere, vt non prius discedant, quin omnibus controuersijs finem imponant, quo inter omnes firma amicitia, & pax coalescere possit. Tum Cancellarius innuente ei rege demonstrauit, regis eandem esse, quæ superiorum regum fuerat voluntatem, vt in religione controuersix amicè componerentur. eum cœtum ideo conuocasse, suæque præsentia honestare velle, vt quæ in ecclesia perturbata erant, emendarentur, siue ad doctrinam, siue ad mores spectarent, præsentium tumultuum causam intelligere, quàm præcindere, & pristinum regno splendorem restituere peroprabat. Remedium quo nunc vteretur sibi præsentissimum visum, vt eo colloquio materiæ controuersæ pacatè inter dissidentes conferrentur. generalis concilij decisiones frustra expectari: vberiores fructus aliquando ex nationalibus concilijs, quàm generalibus prouenisse, quum Ariminense concilium generale particularibus synodis fuerit emendatum. propterea minimè dubium esse, quin maxima commoda ex eo conuentu sint profectura, præsertim cùm regi res tantopere cordi sit. viderent vtriusque partis delegati ad concordiam, & pacem intentissimis animis adspirarent, ne maior pars minorem contemneret. ne prælati pro hostibus haberent eos, quos nouam & erroneam doctrinam sequi dicebant. regem

*Sorbonistæ
submissi
quid rogēt.*

*Regis in col
loquio Ora
tio.*

illis conueniendi potestatem dedisse, vt quas haberent ratio. A
 nes à Pontifice discedendi declararent, & sic omnibus palam
 fieret, cur nouā cultus formā nouosq; ritus sequerentur. quia
 prælati illorum opiniones damnaverent, eniterentur firmissi-
 mis argumentis ex scriptura sacra desumptis eas confutare.
 debere omnia quæ in religione controuersa sunt ex vno Dei
 verbo diiudicari. diligenter viderent, ne quid ex ambitione,
 & contentione agerent, tantum asserendæ veritati stude-
 rent. si eo affectu & zelo processerint, Deum totum negotiū
 ad exoptatum finem perducturum. Re ita à Cancellario pro-
 posita, Turnonius omnium prælatorum nomine regi, regi. B
 næ, principibusque gratias maximas egit, quod tam sancto
 conuentui interesse dignarentur. quæ verò Cancellarius re-
 gis nomine proposuerat, petebat sibi de scripto dari, vt in
 ijs quid facto opus esset maturè deliberarent. Cancellarius
 se id facturum negauit. non enim opus esse, cum omnia fue-
 rint satis perspicuè, & dilucidè explicata. Tum ministris fa-
 cta loquendi potestate Beza copiose totum reformatæ reli-
 gionis negotium explicuit, atque in primis calumnias, qui-
 bus ipsi qui eam profitebantur, ab inimicis grauabantur,
 diluit. eos nempe à turbis, ambitione, & contentionis stu- C
 dio alienos, nec hostes pacis, aut rerum nouarum cupidos,
 vt peruerse insimulabantur. quicquid à puro Dei verbo
 contra se fuerit adductum, libenter amplexuros, nihil aliud
 in votis habere, quàm vt multi greges dispersi, & in varia
 dissipati, in vnici & summi pastoris Christi ouile colligan-
 tur. Post ad fidei confessionem processit, omnesque arti-
 culos fidei, qui in symbolis continentur, inuiolatos tene-
 re fassus est: à Pontificijs in aliquorum interpretatione dis-
 fidere. In definitione, origine, & effectis fidei non conue-
 nire, nec in bonorum operum origine, qualitate, & vsu. D
 pro Verbo Dei tantum amplecti doctrinam in propheta-
 rum, & apostolorum scriptis comprehensam. antiquorum
 ecclesiæ doctorum scripta, & oecumenica ecclesiæ conci-
 lia eatenus recipere, quatenus cum sacris scripturis con-
 ueniunt. neminem doctoribus plus tribuere debere, quàm
 ipsi sibi tribui voluerint. In cœna Domini reijcere transub-
 stantiationis, & consubstantiationis commenta. ea enim
 naturæ sacramentorum repugnare, in quibus necesse est
 substantialia signa remanere. Vt sint vera signa corporis,
 & san-

*Turnonij
 Cardinalis
 pro Catholi-
 cis petitio.*

*Theodorus
 Beza ver-
 ba facit.*

Aporis, & sanguinis Christi. ipsum tamen Christum à cœna absentem non facere, nisi quantum ad spatia locorum. hac ratione enim dicere corpus Christi tantum à pane, & vino abesse, quantum altius cœlum à terra abest, nihilominus participes fieri corporis, & sanguinis ipsius modo quodam spiritali, & fidei instrumento. Ea comparatione ita offensi fuere prælati, ut continuò obstreperint excitato per vniuersum confellum murmure, quod dicentis cursum non parum interrumpit. hoc aliquantulum represso sermonem ad finem usque perduxit. ubi perorauit, Turnonius antistitem omnium nomine diem ad respondendum sibi dari postulauit, testatur nisi regis maiestatis rationem habuissent, se ad horrenda, & abominanda verba, quæ Beza de venerando sacramento protulerat, confurrecturos omnes fuisse, neque passuros rem vltius deduci. orabat tandem regem, ut maiorum fidem, & vestigia in religionis negotio sequeretur. Regina ad hæc respondit, nihil in hac re factum nisi graui & maturo consilio, & principum, secretiorisque consilij deliberatione, de senatus etiam parisiensis sententia, & iudicio. non id agi, ut quicquam in religione immutetur, sed ut tumultus propter opinionum diuersitatē in religionis negotio oborti, si non prorsus sopiri, sedari aliqua ex parte possent, & fluctuantes animi in recta via salutis & synceritate doctrinæ retinerentur. At Beza quum pontificios de suo paradoxo de absentia Christi in cœna tam grauitè offensos fuisse animaduertit, ad reginam scripsit, se velle, si facultas sibi tribuatur, rem dilucidius & fusius explicare. nequaquam sentire Christum à cœna simpliciter abesse: sed ipsius corpus, & sanguinem cum signis realiter, & corporaliter coniungi pernegare. paratos tamen omnes quotquot pro reformatæ religionis causa aderant, sententiā mutare, si erroris conuincerentur. Dum apud reginam suam causam agit Beza, prælati seorsim conueniunt, rēque cum quibusdam sorbonicis & canonistis doctoribus deliberata, de reddendo protestantium propositioni responso constitutum, ut scilicet multis omisissis, quæ in re præsentī non magnum momentum habere videbantur, duobus tantum capitibus longissimæ orationis Bezæ responderetur. de Ecclesia nempe, & de Cœna. Deliberatum præterea ab illis est, num è re esset confessionem edere, quæ ministris primum obsignanda proponeretur. quam si reiicerent, condemnatio-

Colloquiū
 instauratū.
 Lotharingi
 Cardinalis
 oratio.

nis sententia in eos tanquam hæreticos lata colloquio finis A
 imponeretur. Cum huius decreti fama ad ministros dima-
 nasset: apud regem & reginam grauiter conqueſti sunt, malis
 artibus secum agi. à principio putasse omnia simpliciter &
 candidè agenda. orabant ne veteratoriè ab aduersarijs collo-
 quiū fructus impediretur. Ergo colloquium iubente rege in-
 stauratur, ipso, regina, Nauarræo, alijsque principibus præ-
 sentibus. Eo in confessu Lotharingus de prælatorum omniū
 nomine ad duo illa capita orationis Bezæ responder. Minimè
 verum esse, ecclesiam tantum esse electorum, quum in area do-
 mini palea cum tritico cōmisceri soleat, & rete euangelij bo- B
 nos, & malos pisces capiat: ecclesiam tamen errare non posse
 quantum ad vniuersum corpus. nam si aliqua pars errauerit,
 non debere propterea in vniuersam ecclesiam culpam redun-
 dare. quòd si malum longius serpat, & contagione sua maio-
 rem partem inficiat, vt exitiali malo remediū quærat, ad
 antiquitatem recurrendum, ad cuius præscriptū reformatio
 omnis facienda. à primis autem & præcipuis ecclesijs confi-
 lium petendum videri, inter quas Romana principem semper
 locum obtinuit. & si quid perperam factum ab aliqua eccle-
 sia reperiatur: opponenda esse antiquorum, & vniuersalium C
 conciliorum decreta paucorum hominum ignorantia. si his
 controuersia dirimi non possunt, inuestigandas diligenter
 veterum patrum, quorū semper fuit in ecclesia magna autho-
 ritas, sententias, quibus tamen scripturæ sacræ testimonia
 præferenda. In eucharistia quattuor præcipuè spectanda
 differuit. primum, eam esse vnionem, & concordiam inter fi-
 deles, qui vera sunt ecclesiæ membra. Secundum, vnionem
 esse cum Iesu Christo. Tertium, remissionem peccatorum in
 ea proponi. Quartum, spem vitæ æternæ. Contrarium autem
 in hac disputatione vsuuenire, nempe distractiones, & diui- D
 siones ecclesiarum, separationem à deo: & cum variæ, & di-
 uersæ de hac re sententiæ aduersariorum sint, quæ magna
 contentione & pertinacia, atque implacabili odio aduersa-
 rum partium à suis assertoribus defenduntur: satius esse vi-
 deri in recepta veteris, & chatholicæ ecclesiæ doctrina per-
 seuerare. Firmiter credendum verum dei, & domini nostri
 Iesu Christi corpus, & verum ipsius sanguinem in hoc sacra-
 mento adesse, & recipi iuxta id, quod à domino dictum est,
 hoc est corpus meum. Eam esse omnium veterum ecclesia-
 sticorum

- A ffricorum doctorum sententiam, vt non tantum panis, & vinum: sed etiam verum Christi corpus realiter sumatur, hanc veram, & certissimam doctrinam consensu patrum orthodoxorum confirmatam & approbatam se retinere. nam cum sit totius antiquitatis perspicua, & constans sententia, nos cum Christo non tantum fide coniungi: sed vi, & efficacia eucharistiæ rectè, & dignè perceptæ substantialiter, naturaliter & corporaliter. Ad id verò probandum multa ex patrum scriptis protulit. Postquam dicendi finem fecit, Beza regem orauit, vt ex tempore respondendi facultas sibi tribueretur: quod impetrare non potuit, sed ei concessum est, vt in proximo conuentu responderet. At cum varijs interiectis remoris ministri se delusos esse viderent, libellum supplicem regi offerunt, rogantes vt causæ suæ explicandæ, cuius gratia venerant, potestas fieret. Sæpius iterata petitione tandem impetratum, vt colloquium continuaretur, non publico tamen, sed priuato loco. Facta in consessu dicendi potestate Beza ad duo illa capita respondet, multis rationibus confirmans quæ prius dixerat: sed dilucidius explicans, & de duplici nomine ecclesiæ cum Augustino se sentire ait.
- C ex eoque respondit, visibilis ecclesiæ certas notas esse, purum dei verbum, & sinceram sacramentorum administrationem, quod ex Paulo etiam confirmauit. Successionem ordinariam doctrinæ se recipere dixit, personarum non item, nisi cum doctrinæ propheticæ, & apostolicæ successione coniungatur: præsertim in capitibus substantialibus, & fundamentalibus. Concilia parem authoritatem cum sacra scriptura habere non debere, & cum diuersa, & contraria decreuerint, ea errare posse, nō falso dici. Nam veritatis simplex sermo. Et cum prouincialia ab vniuersalibus emendari solita sint, & prima à postremis non semper vera decreuisse apparet, cum rectè statuta emendari non debeant, antiqua tamen œcumenica concilia non reiicere, sed postulare, vt ad dei verbum tanquam ad lydium lapidem omnia controuersa examinentur. Nam quòd ecclesiā debeat esse scriptura sacra superior, nulla ratione nititur. Tum Despensius sorbonicus doctor annuente Lotharingo, sermonem exorsus quæ de ecclesiā, ipsius votis, & signis, atque successione dicta fuerant, tanquam vera, & certissima se recipere, & amplecti testatus. ministros verò nec via ordinaria, nec extraordina-

Beza res
spondere
paratus.

Visibilis ec-
clesiæ signa

ria ad ecclesiæ gubernationem vocatos multis rationibus A ostendere conatus est, vnde ipsorum ministerium illegitimum esse pronunciauit. Quod ad scripturæ interpretationem: si disputatio de aliquo dogmate incideret, aut perplexa aliqua sententia legentibus se offerret, ad ordinarios successores apostolorum recurrendum esse adserbat, exemplum à leuitis capiens, quos olim in consilium adhibere oportebat, & à quorum sententia discedere non licebat. Multa à patribus accepta indubitatæ fidei ab ecclesiâ æstimari, licet disertè in libris vtriusq; testamenti scripta non sint, vt patrem non esse genitum, filium patri consubstantialem, baptizandos infantes, Mariam perpetuò virginitatem seruasse, & post partum inuiolatam, & illibatam permansisse. Concilia ecumenica Nicenum, Constantinopolitanum & Ephesinum nunquam fuisse correctâ nec emendata. Hinc conuertit sermonem ad doctrinam de cœna, protulitq; è sinu librum Caluini, ex quo probabat, autorem non qualemcumque præsentiam corporis Christi è cœna tollere, sed tantum localem. Lotharingus etiam è sinu protulit breue scriptum, quod à Palatinis è Germania ad se missum dicebat, hisce paucis verbis comprehensum. *Firma fide consistitur in augustissimæ eucharistiæ sacramento verè, realiter, & substantialiter verum Christi corpus, & verum Christi sanguinem esse, exhiberi, & sumi à communicantibus.* Præfractos admodum homines (aiebat Lotharingus) qui ab omnibus veteribus & neotericis, pontificijs, & protestantibus dissiderent, quin tantum in ipsis inconstantiam videri, vt de re eadem varia quandoque sentirent, antilogias, quæ in suis scriptis viuebantur id declarare. tum postulauit, num vellet Protestantium Germanorum confessioni subscribere. Respondit Beza legitimam suam vocationem esse. ab ecclesijs enim suis facta morum & doctrinæ probatione se fuisse electos. vocem D Consubstantialem ex ipsis scripturis desumptam. pædobaptismum, perpetuam Mariæ virginitatem, veri similibus rationibus probari, & piè credi. ex ijs autem exemplis, de quibus non ambigitur omne genus traditionum, quas Pontificij ecclesiæ intrudere volunt, non rectè inferri: quoniâ non eodè nituntur fundamento. Caluini librum per omnia probare, scriptum à Lotharingo exhibitum fragmentum esse cuiusdâ confessionis, quam integram exhibere debebat, si subscribendum illi putaret, nec æquum, vt ipse, aliquè præfules aliquid sub.

*Scriptum à
Lotharingo
productum.*

*Cardinalis
petitio.
Beza re-
sponso.*

- A** subscribendū offerant, cui prius ipsi nō subscripserint. Lotharingus post varias querelas, & exostulationes à ministris quæsiuit, cur à cōfessione Augustana tantopere abhorreret? nam non magis ei subscribere velle videbantur, quàm sorbonicis articulis. Responsum ab illis est, si præfules vellent ei subscribere, per ipsos non staret quominus vera & sincera conciliatio fieret, & pax ecclesiæ redderetur: transsubstantionis commentum in illa confessione disertè damnari in ipsius approbatione consensum in præcipuo articulo controuerso, & qui tam diras persecutiones excitauit. Primi itaque præfules Augustanæ illi confessioni subscriberent, ministros statim sequuturos. Ex eo die colloquij forma mutata est. non enim amplius in publico confessu disceptatum, sed quinque à pontificijs delecti sunt, qui cum pari numero ministrorū conferrent. Pontificij fuere Monluccius valencianus episcopus, & Vallæus sagienfis, Despensius, Salignacius, & Botillerius sorbornici doctores. Ministri, P. Martyr Vermilius, Beza, Gallarsus, Marloratus, Despina. Iij post varia colloquia & disceptationes, doctrinam de cœna domini in hanc formulam concluderunt. Nos confitemur Iesum Christum in cœna nobis offerre, dare, & exhibere substantiam sui corporis, & sanguinis operatione spiritus sancti: & nos recipere, & edere spiritualiter, & per fidem verum illud corpus, quod pro nobis mortuum est, ut simus ossa de ossibus eius, caro de carne eius, ad hoc, ut eo viuificemur, & percipiamus quacumque faciunt ad nostram salutem. & quoniam fides innixa verbo dei res promissas præsentis facit, & quod per hanc fidem recipimus verè, & efficaciter verum, & naturale corpus domini nostri per virtutem spiritus sancti: hoc respectu nos confitemur præsentiam corporis, & sanguinis ipsius nostri saluatoris in sacra cœna. Illud scriptum aulicis proceribus maximè placuit, præsertim reginæ & Lotharingo, qui coram regina affirmavit, nunquā aliter de cœna credidisse. Alij etiam præfules non aliter, quàm Lotharingus sensere, verum re cum Sorbonicis deliberata, quod prius probauerant, repudiarunt: & doctoribus suis qui sententiam mutare volebant, maximè infensi fuerunt, illis obiiicientes, quòd communē ecclesiæ causam prodentes cum ministris conspirassent. nec amplius colloquendi, & conferendi cum illis potestas ipsis tributa est. Sorbonici autem scriptum illud grauiter exagitant, dicebant, confessionem insufficientem, mancā, captiosā & hæreticā. Insufficientem appellabant, quòd realem præsentiam corporis, & san-

Colloquij
forma immo
mutata.

Collocutores
Colloquij.

Pontificiorū
incon-
stantia.

guinis Christi sub signis panis, & vini non contineret, & A
nullam vim verbis sacramentalibus, nec operationem tri-
bueret, & nullum sacerdoti ministerium in consecratione, &
exhibitione sacramenti. Captiosam dicebant, quod corpus
Christi præsens esse adfereret, & tamen non apertè, nec ex-
presse realem præsentiā in sacramento exprimeret, vt sim-
plicibus imponat, & suos sectatores in suis erroribus confir-
met. hæreticam accusabant, quod fidem res promissas præ-
sentes facere adfereret. Id manifestè falsum deprehendi, quod
resurrectionem carnis credamus, quæ nondum facta est. &
Israelitæ in Messiam nondum incarnatum crediderint. Item B
quod præsentiā quam fatetur corporis Christi, ad vsum
tantum & cōmunionem referat, & indignè sacramentum su-
mentes, Christi corpus non recipere sentiat, quod aposto-
lica doctrinæ manifestè aduersatur, cum Paulus dicat, *Quicum-
que manducauerit indigne iudicium sibi manducare non discernentem cor-
pus domini.* Ne dicerentur autem tantum alios carpere, & ni-
hil certius decernere posse, hanc formulam diuersam ædide-
re. Credimus, & confitemur, quod in sacramento altaris verum corpus, &
sanguis Iesu Christi realiter, & substantialiter adest sub speciebus panis &
vini per virtutem, & potentiam domini verbi, prolatis a sacerdote, solo mi- C
nistro ordinato in hoc effectum secundum institutionem, & præceptum domini
nostri. Dum hæc Possiaci agebantur, Lutetiam appulerunt
quinque Germani theologi, duo à Palatino electore missi, tres
à Duce Vvirtembergico: sed propter vnum Lutetiæ pestem su-
blatum, ad colloquium acciti non fuere. nec aliquid post il-
las confessiones, quod ad rem faceret, tentatum. Præsides regi
authores fuere, vt ministri, nisi vellent sorbonicorum formu-
læ subscribere, non amplius audirentur. Talem habuit exi-
tum Possiacenum colloquiū, tanta cum spe indictum, & cum
tanta pompa inchoatum, multis nō immeritō admirantibus, D
& inter se sesciscitantibus, in quem finem tot præfules fuissent
à rege conuocati. & varia fuere de hoc hominum iudicia.
Quidam opinabantur eam præcipuam fuisse causam, vt præ-
lati sacerdotiorum decimas in subsidium pecuniariū regi con-
cederent. Quidam putabant id esse factum, vt ij, apud quos
summa ecclesiarum administratio erat, Pontificem excita-
rent, vt imminentibus periculis obuiam iret, & seriō de refor-
mando clero cogitaret, quod in potestate magistratus am-
plius non esset, populū in obedientia Romanæ sedis retinere.

Neque

*Sorboni-
starum &
Pontificio-
rū de Eu-
charistia
confessio.
Theologi
Germani
cur nō au-
diri.
Colloquiū
possiacensis
exitus.*

- A Neque Pontificij, neque Reformati conciliationem in doctrina posse in illo colloquio fieri, sperare unquam. adeo utrobique animi exacerbati erant, ut nullis officijs mitigari posse viderentur, sed hi suam doctrinam apud ignaros nouitatis suspensam, regij & proceribus innotescere cupiebant, & suam auctoritatem apud plebem retinere. illi in colloquium descendunt ne vi magis, quam rationibus suam causam tueri viderentur. quæ opinio in plebis animis altè infederat. Quod verò Augustana confessio à Pontificijs subscribenda Reformatis proponebatur, dolose ab illis factum, eo scilicet proposito, ut
- B subscribere detrectantes Protestantibus Germanis committerentur. Nam prælatis dulce erat faces odiorum inter ipsos alere, quos omnes pro infensissimis hostibus habebant. Reformati quamuis in eo cœtu de illa confessione honorificè semper loquuti fuissent: tamen secundum eam de omnibus controuersis articulis iudicatum noluisse: quod suis scriptis, quæ in vulgus tunc spargebantur, satis apertè declarabant: & maximè in epistola anonyma, ad quemdam Ecebolium, in qua eum exagitabant inter alia, quod Augustanâ confessionem in Gallicanas ecclesias introducere vellet. æquum nullo modo videri, ut qui labores & pericula in ædificandis ecclesijs non tulissent, gloriam & fructum reportarent. Ex colloquio tamen omnium iudicio superiores discessere Reformati, quod mandato regio sine tergiversatione obtemperauerint. propositas in colloquijs indicationes non violauerint: congressum non detrectauerint, nec iudices non suspectos reuernit. Pontificij etsi in disputatione victi non fuerint, tamen malam causam defendisse plerisque visum fuit, quod cursum colloquij & cœptæ disputationis abruperint. nec remedia, quæ sperabantur ad sedandos tumultus ex colloquio relata: sed maiorem dissensionum fomites: alijs à prælatis desertam aciem clamitantibus, alijs concilij generalis mox futuri, ecclesiæquæ Romanæ auctoritatem supremam iactantibus. Nec penes plebem, ut antea, retinebantur dissensiones: sed inter optimates non obscure monstrabantur, hominum ferè singulorum animis in manifestas contrariorum studiorum factiones distractis, quæ non nudas verborum pugnas, sed hostiles conatus, atque impetus iam iam exundaturos præmonstrabant. Guyfani ducis, Comitissæ hilibis, Santandreami mareschalli apertæ coitiones viscebantur, quæ ad Reformatorum perniciem tendere à plerisque credebantur,

*Pontificij
cur Augu-
stanâ con-
fessionem sub-
scribendam
Reformatis
proposuerint.*

*In collo-
quio Poissi-
aco qui su-
periores.*

*Pontificio-
rū astus in
decipiēdo.
Nauarræo.*

*Nauarræo
ad Pontifi-
cios deficit.*

Hi ut tempestatem impendentē auerterent, consilia confere-
bant. Fortiores autem ij videbantur futuri, qui Nauarræū ad-
stipulatorē haberent, quod penes ipsum & reginā summa re-
rum administratio esset. ideo hi eius tutelā se committebant,
ac omnibus officijs gratiam promereri studebant: illi ut in
suas partes ipsum traducerent, omnē machinam adhibebant,
atque in hoc præcipuē Cardinalis Atestini Pontificis in Gal-
lia legati opera vti sunt. Hic à legato Hispaniæ, & à Turno-
nio cardinale adiutus, Nauarræo persualit, ut cum rege Hi-
spaniæ pacem, & fœdus iniret: eum integram Sardinia insu-
læ regni titulo possessionem ipsi relicturum: si in hisce turbis
mediū tantum se gerere vellet, & filium semel tantū ad audi-
endam missam in templum mittere. Ex ea insula quadruplo
maiores prouentus, quàm ex Nauarræo regno, cuius titulum
gerebat, percepturum: siquidem tanta erat eius loci commo-
ditas, ut quamdiu amicitia duorū regum Galliæ, & Hispaniæ
vteretur, maris imperium esset habiturus. Tantū apud eum
duorum legatorum hortationes valere, ut hisce conditioni-
bus subscribendū censuerit, & proclinato in Pontificios ani-
mo paulatim à Reformatorum amicitia auelli cœperit. Nec
preces & lachrymæ vxoris, nec amicorū monita, qui, ne frau-
dulenti inimicorum consilijs crederet, admonebant, aliquid
valere. Reformatorū numerus nihilominus quotidie auge-
batur, maxima nobilium parte ad eos se adgregante. Et cum
in omnibus propè urbibus ad audiendum dei verbum con-
flueret populus, atque in ijs congressibus sacramenta alio ri-
tu & forma, quàm pro ecclesiæ Romanæ legibus, violato etiā
Iulij edicto, administrarentur, magnæ dissensiones passim ex-
citabantur: quas in apertam seditionem aliquando erupturas
rerum periti magnopere formidabant. Nam qui Reformato-
rū cœtus agris oculis inspiciebant, & ipsorum doctrinā ode-
rant, edicta regis à nouis euangelicis pessimo exemplo vio-
lari clamabant: & de his querelæ ad regem ex omnibus regni
partibus singulis prope diebus deferabantur. Regina ex-
prompto remedio opus esse censuit. Nauarræus etiam quo-
tidianis rumoribus consternatus, gliscienti malo occurrendū
putauit. Itaque regis reginæque, atque Nauarræi nomine, de-
que principum secretiorisque consilij regij sententiā cœtus
indicitur: ad quem ex singulis regni parlamentis vocantur
per regias literas viri, qui iudicio & rerum peritia valere
existima-

A existimabantur. In eo cœtu rex demonstrauit quanti sit momenti, rebus ita perturbatis, & ad seditionem proclinantibus prouidere. rem non esse negligendam quum singulis diebus graues seditionum rumores audirentur. Oratitaque, vt illarum sedandarum rationes, quæ ex suo regniq[ue] vsu essent, nihil dissimulantes liberè demonstrarent: se illorum iudicia quantum quidem opus fuerit, sequi decreuisse. Tum rebus de more à Cancellario propositis, rerumque necessitate copiosè explicata, dictæ sunt à singulis sententiæ. Demum consentientibus in vnum suffragijs, nouum edictum, quod Ianuarij

B vocatum est, quia Ianuarij mense conceptum fuit, regis mandatum conditur huiusmodi. Quod rex initia regni sui varijs turbis implicata reperisset, se maturo reginæ matris, principumque consanguineorum, & aliorum optimorum virorum consilio conatum fuisse illis prouidere, euulgatis in hanc rem plurimis edictis, & quidem vltimo Iulij, quo omnes doctrinæ, ac religionis ritus præter antiquos, & assuetos Romanæ ecclesiæ disertè vetabantur. cuius tamen edicti efficacia non modo impedita fuerit, sed multos inde tumultus populorum peruicacia edicti illius acerbiter causantium, consequutos: Ideo vt paci tranquillitatieque suorum

Edictum Ianuarij.

C subditorum consulat, de reginæ matris regisque Nauarræ patrui per omnes sui regni prouincias generalis legati, deque principum consanguineorum priuati consilij, complurimorumque lectissimorum virorum hac de causa suo mandato ex omnibus regni parlamentis euocatorum sententia, hoc statuisse, ac statuere, mandasse ac mandare, Vti reformatæ, quæ vocatur religionis viri, quæ in ecclesiasticos homines seu templa, seu ædes agrorū, eorumque redditus decimasue occupant, eis quàm primum restituant, illisque vt frui pacatè permittant: nec illos directè, aut indirectè, palam, clamue impediant. Nec illis reformatæ religionis viris intra, aut extra vrbes templa, locaque ad cœtus capiendos, concionesque habendas accommodata exædificare fas esto. Ne cruces, imaginésque profligentur, aliudue scandalosum in posterum fiat. qui fecisse compertus fuerit, sibi capitis pœnam sine vlla veniæ spe indictam cognoscat. Ne illis intra vrbes cœtus haberi ad conciones sacramentorumue administrationes vllomodo nec palam, nec clam, nec diu, nec noctu fas esto. Suorum tamen subiectorum pacis, atque commodi gratia volu-

Edicti Ianuarij Leges.

ille, ac mandasse, velle, ac mandare ad generalis nimirum vñ A
 que concilij determinationem, ne quod supplicium vi supe-
 riorum edictorum in eos statuatur, qui conciones aliàsque re-
 formatae, quæ vocatur religionis administrationes extra vr-
 bium moenia fecerint, aut adierint, frequentarintque. Graui-
 ter omnibus magistratibus, officiariisque suis prohibere, ac
 vetare, ne quid grauius in illius religionis homines his de cau-
 sis, quod conciones, aliàque ipsorum exercitia adierint, consti-
 tuant. imò ipsdem illis magistratibus, publicàque munera ge-
 rentibus mandare, ac iubere, vt illos protegant, ac tueantur, B
 & ab omni iniurià defendant. Si armis opus fuerit, arma ad-
 hibcant: seditiosos quamlibet religionem ipsi profiteantur,
 feuerissimè ex edictorum præscripto coerceant, & plectant.
 Mandare, ac iubere vtriusque religionis hominibus vnuer-
 sis, nullo conditionum discrimine habito, ne coetus cum ar-
 mis habeant, ne quenquam pro religionis causa laceffant, ne-
 ue contumeliosa factionum verba vsurpent: omnes verò vnà
 pacatè, ac concorditer viuant. Mandare insuper, ac iubere re-
 formatae, quæ vocatur religionis ministris, ne quenquam in
 suos coetus recipiant, nisi illorum vita, moribusque probè ex-
 aminatis, vt si quis criminis cuiusquam reus extiterit, in ma- C
 gistratus manus tradatur. Si regis officarij illorū coetus ad-
 ire voluerint, explorandę doctrine, quę ibi prædicatur, gratia,
 honorificè recipiantur, habita dignitatū, ac munerū, quæ ipsi
 gerant ratione. Ne quos nouos inter se magistratus creent ci-
 uiles, ne synodos, colloquia, cōfistoriàue habeant, nisi vno a-
 liquo ex officiarijs præfente. Quod si ipsis necesse esset aliquid
 ad suę religionis vsus cōstituere, rem ad officarios regis defe-
 rant, vt ipsius autoritate omnia cōfirmentur. Ne qui hominū
 delectus ad mutuas iniurias depellendas vtrinq; fiant, aut for-
 dera ineantur. Ne pecuniarū cōtributiones fiant: quod si ad e- D
 lecmofynas fieri oporteat, ea re ad magistratū declarata volun-
 tatiè exigantur. Mandare etiā, vt illi reformatæ religionis
 viri politicas leges obseruent, easque disertè, quæ sunt de dieb.
 festis ne quid perturbationis, aut tumultus hac de causa inci-
 dat: neque item eas, quæ de matrimoniorum vinculis ad con-
 sanguinitatis gradus conseruandos cauent. Vti etiā religio-
 nis illius ministri ad magistratus accedant, vt coram illis iure
 iurando se obstringant ad huius edicti obseruationem. polli-
 ceantur, se vnicum Dei verbum purè, & germanè populum
 edo-

- A edocturos. nihil denique, quod sit contrarium concilio Niceno, librisque veteris & noui testamenti canonicis. Ne conuicijs agant, aut quenquā ad se audiendos, fidemq; sibi adhibendam vi cogant. quod omnibus vtriusq; religionis concionatoribus dictū sit. Ne quis seditionis reum cuiuslibet sit religionis conditionisue foueat, aut cælet. Qui secus fecerit, ei mille aureorum multa in pauperū commodū indicta esto. si soluendo nō sit, flagris cæsus in exilium mittatur. Ne quis famulos libellos ad quenquā traducendū faciat, diuendat, aut diuendendos curet. Qui secus faxit primò fastigium, secundò
- B pœna capitalis indicta esto. Magistratus officiū faciant, inq; suarum præfecturarum locis permaneant, alioqui suis muneribus se priuandos norint. Si quæ seditiones oboriantur de reis inquirent, eosque grauiter puniant: rēq; benè perspecta, vltimam sententiam nihil tergiuersantes ferant, alioqui se ipsos seuerè puniendos intelligant, si præuicati, aut negligentes seditionibus maturè non occurrerint. Hoc edictum vt per vniuersum regnum constanter obseruaretur, omnibūq; regni parlamentis solenni ritu publicaretur, rex mandauit: sed Pontificijs sollicitantib. parlamenta eius publicationē quantū potuere distulerunt, & maximè Parisiense summæ autoritatis præ cæteris. Tandem regina & Nauarræo enixè postulantibus, senatores euulgarunt, hoc prius protestati, nō alia de causa id facere, quàm vt vrgenti temporis necessitati, & regis voluntati obsequundarent. Reformatorum ecclesiæ per totum regnū dispersæ etsi ægrè ferrēt, templa quę occupant, sibi eripi, & ad suburbia, & agros ex vrbibus relegari, tamē æquissimis animis edictum receperunt, & se inuiolatè seruaturas promiserunt. At plebs cū clero ægerrimè tulit tantum Reformatis fuisse indultum: quod hoc ad ludibrium auitæ religionis cessurum arbitraretur, passim ab illa deficientibus omnium ordinum hominibus. Regina populum grauatè admodum ferre, quod Reformatorum religio autoritate regia defenderetur, perspicuens: vt aliqua expectatione futurę cōciliationis plebs ad tumultuandum prona detineretur, & feruor animorū mora lentesceret, curauit, vt Sorbonici doctores aliquot cum mi
- Colloquiū
de imaginē
bus institu
tus institui
tus, sed frua
- nistris de diuorum imaginibus disceptarent. Conuenere præsentibus rege, regina, Nauarræo, legato pontificio, cardinalibus Borbonio, Cerellioneo, Turnonio, & consiliarijs regijs tū, sed frua ac præsidibus senatus aliquot; sed vtraque parte mordicus str4.

*Guyfani col-
loquium
Vvirtem-
bergici ap-
petunt.*

*Vvirtem-
bergici sua
opinione à
Guyfanis
deceptus.*

*Cause cur
Guyfani col-
loquiū Ger-
manorū ex-
petierint.*

suā ſententiā retinente, res tanto apparatu cœpta ſucceſſu caru A
it. Interea Cardinalis Lotharingus cū Guyfano duce fratre in
Germaniā profectus, cū duce Vvirtembergico colloquiū ad-
petijt, eūmq; per literas orauit, vt ad Tabernas Alſatię vſq; ve-
nire dignaretur, ſecūmq; præcipuos è ſuis theologis adduce-
ret, velle cū illis de Auguſtana cōfeſſione conferre. Vvirtem-
bergicus aliorum ingenia ex ſuo dimetiens, eò cum duobus
doctōribus ſe contulit, ſperans ſe religionis negotium eo col-
loquio non parum promoturum, quòd Cardinalis magna in
Gallijs eſſet authoritas: qui ſemel Proteſtantium religionem
complexus, quàm plurimis eius guſtum eſſet præbiturus. B
Ipſe cum duce & ipſius doctōribus ſæpius de articulis in re-
ligione controuerſis colloquutus, à Proteſtantium doctōrina
non alienum ſe oſtendit. Concionem etiam habuit, quæ duci
non mediocriter placuit. vnde Germanis perſuaſit, ſe confeſ-
ſioni Auguſtanæ patrocinare velle. & dux magnoperè læta-
tus eſt eius colloquio, quòd nihil fraudis in eo ſubefſe puta-
ret. ſed paucis interiectis diebus, ſe ab illo deluſum, & ſua ſpe
frustratum non ſine graui mœrore intellexit, cum certior fa-
ma immanem Guyfani ducis in Vaſſianos truculentiam per
vniuerſas Europæ regiones euulgauit. Quòd Guyfani fra- C
tres tam ſolicitè Vvirtembergici ducis colloquium adpetie-
runt, tres præcipuæ cauſæ adferuntur. Prima vt reginæ, quæ
familiarius, quàm pro ipſorum voluntate Reformatos am-
plecti videbatur, metum iniicerent, ne ipſi ſi negligenter, re-
bus nouis ſtuderent. Secunda, vt Germanos proteſtantes à
Reformatis ſi poſſent, diſiungerent, aut quammaximè abalie-
narent. illorum enim coniunctionem, ſicuti alij pontificij, ma-
gnoperè metuebant. Tertia, vt in ſummo rerum diſcrimine cō-
ſtituti, ſi Nauarræus ipſorum partes fouere nollet, præſidium
aliquod haberent, ad quod à ſuis deſerti confugerent. Nam D
ad vitandum graue periculum cardinalis Confeſſionem Au-
guſtanam amplecti non recuſaſſet: ſiquidem in arcano ab ea
non abhorrebat, & illud pro extremo remedio ſeruabat. Sed
cum illi reſciũere, Nauarræum in Pontificiorum partes in ſpē
potiundæ Sardinie tranſiſſe, Vvirtembergici aliorūque
Proteſtantium principum amicitiā non magnoperè cura-
runt: & Reformatos, qui ipſorum facta nimis curioſe obser-
uabant, acerrimè perſequi quocumque euentu decreuerunt.
Quod animi decretum ſtatim ad Vaſſium in Campania diro
belli

A belli præludio palam innouit. Ibi, ut in alijs Galliæ oppidis, noua ecclesiæ forma à pontificia doctrina, & ritibus omnino diuersa instituta fuerat, ad quam multi ex vicinis locis confluebant. Id grauius ferebant Guyfanorum mater, quæ ad Ginuillam suæ ditionis urbem non procul à Valsio habitabat. Eos qui ex agris ad eam ecclesiam se conferebant, quod magna ex parte clientes ipsius essent, auctoritate nominis auertere conata est, graues poenas comminata, nisi ad obedientiam Romanæ ecclesiæ redirent. Quum nihil hac via promouisset: Catalaunensem episcopum ad eos misit, qui cum doctore theologo ad locum ubi cœtus habebatur accedens, concionatorem, qui iam ad populum verba faciebat, de suggestu descendere iussit, quod iniussu suo, qui episcopus eius dioceseos esset, nemo populum de religione docere deberet. Cui à concionatore responsum, munus suum à Deo impositum deferere non posse. expectaret concionis finem, & si quid audiret, quod reprehensione dignum iudicaret, diligenter notaret. & ex verbo Dei eum malè dixisse conuinceret. Ut intempestius fuit eius aduentus, ita irritus. nihil enim egite eorum quæ putarat. Ginuillam reuersus reuoluit se contumeliose à toto illo cœtu fuisse acceptum, & ad senatum Parisiensem ita perscripsit. Sed diligenti inquisitione de ea re facta, quod episcopus adferebat, nec certis testimonijs, nec firmis indicijs probari potuit. Guyfanorum mater autem religionis studiosa, eos homines, quos scelestos & execrandos putabat, vicinos habere cum ægerrimè ferret, ad disturbandum eorum cœtum omnem machinam adhibuit. primum grauissimis indictis poenis omnes suos clientes à concionibus ministrorum audiendis inhibuit: dein alijs comminata est, nisi publicos suos congressus intermitterent, se apud ducem filium cum è Germania rediisset effecturam, illos cum magno ipsorum malo dissiparet. Has mulieris minas siue quod vanas putarent, siue quod regio edicto se satis munitos & tutos, & sicunde vis adferretur, satis instructos, nihil curarunt: & conciones, ac preces more solito non interciso, nec mutato temporis ordine habuerunt. Mulier nouo contemptu exacerbata sæuam vindictam coquit, & reuersum è Germania filium ad eos homines delendos, quos Dei contemptores & Christianæ religionis hostes iudicabat, multis verbis hortatur. Odium autem eius reli

gionis causa in Reformatos conceptum non leuiter auxit quo A
 rundam insolentia, qui vt muliebres iras inanibus verbis vl-
 cisci, atque illius minas prorsus contemnere viderentur, aut
 (vt leuium hominum ingenium est) dicaces apud suos ha-
 berentur, Guyfanum ducem tigridem, Cardinalem magnum
 marsupium (quo nomine pecuniosum & auarum designa-
 bant) eorum matrem lupam, vt quæ lupos progenuerat, no-
 minabant. Ita dux qui suo pte ingenio Reformatis infensus
 erat: à matre incitatus cum ducentis hominibus longiori-
 bus, & breuioribus scloppetis, atque macheris armatis
 Valsium venit. primo appulsu templum oppidi adiit, vbi B
 cum Priore eius loci & Prætoris vrbs habito sermone, om-
 nes qui in templo erant admonuit, ne pro vlla re, quam au-
 dirent, se commouerent. Tum ad Reformatos pleno pas-
 su progreditur. hi in horreo quodam audiendæ concioni
 attenti erant, viri, mulieres, & pueri numero circiter mille
 & ducenti sine vllis armis, vt qui nihil hostile timerent, &
 ducem non tam propinquum esse putarent. Is statim suos
 armatos in promiscuam, càmque inermem multitudinem
 immisit, quæ nihil ad defensionem præter preces & eiula-
 tus parare potuit. Milites itaque ducis dicto obaudien- C
 tes ædito clamore in plebem inermem irruunt, & veniam ac
 vitam cum lachrymis deprecantes trucidant, aut fauciant,
 nulli nec sexui, nec ætati parcentes. Horrendum spectacu-
 lum erat, cum confusa multitudo improviso malo perter-
 rita inconditis ad Deum vocibus (vt in extremis periculis
 fieri solet) clamaret, Domine Deus sis nobis præsidio & au-
 xilio, tibi vitam & salutem committimus. Percussores ma-
 xime ijs clamoribus irritati, alij domine diabole occlama-
 rent, alij insultando miseris dicerent, Voca tuum Christum.
 si potis est te è manibus nostris eripere. Minister, qui po- D
 pulus docebat scloppetis ictus, & gladio in capite vul-
 neratus ad ducem adductus suspendio statim addictus est ab
 eo. cuius mandatum cum propere non exequerentur qui ius-
 si erant: mutauit ipse consilium, & Sandefirium in carcerem
 duci iussit. ibi in pedore & squalore mansit vsque ad aduen-
 tum principis Portiani in Campaniam. qui cum post pri-
 mam pacem Germanorum exercitum ad regni fines dedu-
 ceret, & de eius viri casu audiret, à matre Guyfanorum ip-
 sius liberationem impetrauit. Quum cæsorum numerus
 initus

*Vassiana
 cædes à
 Guyfanor-
 dita.*

- A** initus est, supra quadraginta duos cum non excessisse compertum est. vulnerati fuere centum septendecim. Post octo dies missi sunt qui per singulas domos arma exquirerent, & quemlibet ad audiendam missam vel inuitum traherent. Maior autem pars vim & minas hostium contempsit, quamuis in summo discrimine se versari agnosceret. nec solum à Pontificijs sacris abstinuit, se festis etiam diebus mane & vesperti more instituto preces habuit conuenientibus simul pluribus vicinis familijs. Hæc Valsiana cædes, cum per Reformatorum ecclesias diuulgata est, mirum in modum eas
- B** commouit, & ad parandam defensionem incitauit. Non enim putabant id priuato alicuius consilio factum, sed communi omnium Pontificiorum consensu, & eam cædem vniuersalis belli in Reformatos classicum esse. Condæus tum Parisijs erat. ad quem statim magnus nobilium numerus reformatæ religionis factus, vt quid in tanta rerum perturbatione agendum videretur, cum eo deliberarent. Varijs dictis sententijs hoc tandem decretum, vt ad regem aliqui mitterentur, qui de tam atroci iniuria conquererentur, & de authoribus eius vt supplicium sumeretur, exposcerent. Iue-
- C** re Francurtius nobilis, & Beza theologus. hic ecclesiarum, ille nobilitatis nomine. A regina benignissimè excepti hoc responsum tulere. Quæstione de illo facinore diligenter habita omnibus rebus se commodissimè prouisuram, ita, vt nullam conquerendi occasionem habituri essent, modò quieti manerent, & ab omni tumultu abstinerent. sperare Guysanum iter suum Lutetiam versus intermissurum: quandoquidem literis nuper ad eum missis enixè rogauerat, ne in tam perturbato rerum statu Lutetiam adiret. Nauarræus qui tum aderat durius eos excepit, acriter in omnes Reformatos inuectus, quòd ad suos cœtus contra edicta regia cum armis proficiscerentur. & quòd Guysanum ducem apud regiam maiestatem criminis accusarent, æquo animo non ferre: ipsum fratrem suum esse, idcirco iniuriam, quæ illi fiebat, non posse negligere: eius decus sibi tanquam suum charum esse. Respondit Beza, arma in manibus sapientum pacem adferre, qui ea ad sui tutelam, non ad iniuriam alicuius ferre solent: & Valsianam cladem in homines inermes patratam documento Reformatis esse debere, arma ad sui defensionem necessario gestanda ni velint hostibus præda fieri.

1562.

Bezae sapienter dictum.

donec aliter à rege ipsorum securitati consultum esset. Na-
 ræus Guyfani factum excusat, Eam cladem Valsianis meritò
 euenisse, quòd insolenter, ac contumeliose lapides in ipsum
 coniecissent. principes tantam iniuriam pati non posse, po-
 puli ferociam vi armorum reprimendam esse. tum Beza: Si
 Valsianos ducem dicto, vel facto lacesisse testimonio pro-
 bari potest, culpa in ipsos, non in ducem reiiciatur. neque
 aliud petimus, quàm in fontes, quicumque illi fuerint, ex
 legibus animaduertatur. Equidem fateor, ecclesiam Dei,
 cuius causa tuam maiestatem nunc interpello, vim & iniu-
 riam pati, non inferre debere. militat enim Christo sub cru-
 ce, & colla persequentibus subdit, sed te meminisse velim,
 ipsam esse incudem, quæ malleos multos perfregit. Non
 pluribus cum Nauarræo agere voluerunt, quòd infenso a-
 nimo in Reformatos eum esse perpicerent. Ita Lutetiam,
 vnde venerant re infecta reuersi sunt. Inrerea Guyfanus spre-
 to reginæ mandato, Comite stabili, Ammalæo duce, Sant-
 andreano mareschallo eum comitantibus, Lutetiam venit
 magno cum plausu, & lætitia exceptus à populo. Reforma-
 ti eius aduentu maximè perterriti, quòd plebem sibi infen-
 sam illius præsentia audaciorem factam perspicerent, Con-
 dæum rogarunt, vt sui defensionem aduersus tot coniuratos
 suscipere vellet. honestam & iustam esse causam innoxios ho-
 mines sub autoritate regij edicti protegere. non perduelles
 nec rebelles videri, qui priuilegium à rege datum contra vim
 tyrannorum conseruare vellent. Condæus illorum defen-
 sionem sub regionum edictorum autoritate se suscepturum
 pollicitus, frequentibus literis Amirantem monuit, vt ad-
 hibita omni celeritate, & secum assumptis ijs, quorum fi-
 dem expertus esset, ad se veniret: vt ipsius opera & consilio
 gliscenti malo opportunè prouideretur. Cum Condæo au-
 tem ad alendum magnum comitatum exprompta pecunia
 opus esset, à Parisiensibus, & mutui quidem nomine, decem
 coronatorum millia exposcit. Illi vel quòd sumptibus par-
 cere vellent, vel quòd rem ad bellum venturam non puta-
 rent, vel quòd primi authores belli videri nollent, Condæi
 postulata reiecere. Plures huius rei causam ipsorum nimix te-
 nacitati assignarunt, quòd necessitate vrgente in sex dieb mil-
 le & sexcenti coronati ab illis corradì vix potuerint. Sed ea te-
 nacitas cum stoliditate coniuncta magno illis postea consti-
 tit.

*Parisianos
 rum refor-
 matorum
 auaritia.*

A tit. Nam indicto mox ab hostibus bello è proprijs laribus eiekti plurimi vita, omnes opibus priuati sunt. Et mirum plerisque visum, homines adeo fuisse excæcatos, qui cum in periculosissimo tempore defensionē suā accuratis precibus à principe postularent, suis opibus parcendum putarent, & quod illi vitam, pecunias nō crederent. Ammiras, & Andelotius frater reginam per literas sollicitabant, vt regem Aurelias duceret, quo tutius rebus perturbatis mederi posset. Festinabant etiam ad Condæum venire, vt simul Fontembellaqueum, vbi rex cum aulico comitatu erat, peruenirent, quod

B ad frangendos aduersariorum conatus maximè pertinere arbitrabantur. Sed Condæus non expectato eorum aduentu Lutetia excessit: & non ad regis aulam, quò necessitas vocabat, sed Meldas profectus est. Aduersarij consultius rebus suis prouidentes occasione non defuere. nā cum eum Meldas profectum cognouere, cum senatu parienti consilio sumpto ad regem cum amplissimo comitatu profecti sunt. Condæus, qui ad reginam perscripserat, vt quid sibi in tam graui tumultu agendum esset mandaret, quòd rem authoritate regia sine armis componi posse speraret, sua spe frustratus cum Ammirante, & Andelotio, qui se paucis ante diebus illi adiunxerant, mille, & quingentis equitibus stipatus Aurelias venit, vbi cum causam suā aduentus magistratibus ciuitatis exposuisset, literas, & nuncios in omnes regni partes misit, pecuniam & milites postulans, & maximè à Reformatis, quorum precibus hoc bellum auspicabatur, ad quos in hanc sententiam scripsit. Domini, & intimi amici: quoniam res nunc postulat, vt aduersariorum iniquis conatibus resistamus, qui regem, ipsūque matrem captiuos detinent, omnibusque modis liberationem eorum impedire nituntur, omniāque agere pergunt, quæ ad fidelium, & huiusce regni ruinam tendunt, mitto ad vos. vt cognoscam quot militia peritos viros atque armis instructos mittere potestis, & quia exprompto remedio opus est, malo in horas inualecente vt quamprimum ad nos veniant res postulat. quòd si milites paratos non habetis, saltē pe. uniā ad soluenda stipendia militibus quæso mitatū, & quantū deo, regi & regina fidelē operam prestare cupitis, videte vt pro viribus hanc causam iuuetis. Concepit etiam solemnem protestationem, quam ad regem, & senatum parisiensem misit. In ea ostendebat quamuis ipsius hostes, quòd priores arma

*Belli primi
prælua.*

*Condæi li-
tere ad Re-
formatos.*

*Condæi
Protestatio.*

quare ipse cum amicis, clientibus, & seruis susceperat authori-
 ritatem regis, & edictorum eius armis propugnare. se expres-
 sis mandatis, quæ à regina acceperat, ad id adductum cum
 dignitatis gradus, quem in regno tenebat, etiam sollicitaret.
 coram deo, regis maiestate, & vniuersis regni incolis, ac fœ-
 deratis populis officij sui tantum respectu, quo erga deum,
 regem & sceptrum francicum naturali vinculo obligatur,
 foloque desiderio regem in pristinam libertatem asserendi, &
 regijs edictis authoritatem conciliandi arma suscepisse. Ideo
 obtestabatur omnes regis fidissimos subditos, vt in causa
 tam iusta, & sancta sibi adesse vellent. Protestatus etiam est, B
 cum rex libertati restitutus vtrique parti arma ponere iu-
 beret, se id lubenti animo facturum, modò aduersarij idem
 facere non renuerent, & edictum Ianuarij inuiolatè serua-
 retur. Scripsit etiam ad comitem Palatinum electorem
 causas suscepti belli, obsecrans, vt ad regem pro causa reli-
 gionis scribere dignaretur, & eius patrocinium suscipere.
 Senatus parisiensis Condæo rescripsit, se gratias illi agere,
 quòd literis suam voluntatem tam amicè declarare voluerit:
 P
 admodum verò dolere, quòd florentissimum regnum bello
 mox deflagaturum esset. Quòd verò diceret, se arma sum-
 pisse vt regem in libertatem adfereret, vt in hoc bonam, &
 synceram ipsius voluntatem laudabant, sic causam falsam
 esse agnoscebant, & à peruersis ingenijs malè ipsum fuisse
 persuasum. Nam reginam & Nauarræum omnia more soli-
 to administrare, & consilio Cardinalis Borbonij maximè
 vti: ambos hos ipsius fratres esse, de quorum fide & beneuo-
 lentia in regem, nemo ambigeret. Edictum Ianuarij, quòd
 his tumultibus causam præbuisse videbatur, non perpetui
 iuris fuisse, non magis, quàm Iulij edictum, vtrumque ad se-
 dandos tumultus conceptum, & promulgatum fuisse. Hoc D
 quia Reformatos nimis offenderat, abrogatum fuisse: illud
 non iniquiori ratione posse abrogari: quia Pontificijs graue
 videbatur. Ad regem solum pertinere suas constitutiones, &
 edicta confirmare, aut antiquare, non ad subditos, quos
 iniussu regis arma capere non licere, nemo ambigit. Pala-
 tinus rescripsit, se cupere, & consulere, vt cum zelo puri-
 oris doctrinæ euangelicæ regis & reginæ, ac publicæ tran-
 quillitatis regni præcipuam rationem haberet Condæus,
 & si fieri posset, omnibus dissidijs compositis paci studeret.
 se

*Parisiensi
 ad Condæi
 responsio.*

*Comitis
 Palatini
 rescriptum.*

- A se exoptare, ut omnes Franciæ principes, & qui in moderanda rep. locum aliquem habebant, sibi ob oculos proponerent, quam luctuosum & exitiale fuerit Germaniæ populis bellum religionis causa susceptum, & aliorum damno utiliter saperent. Et quia Francici sceptri dignitas, & populi utilitas sibi cordi semper fuerint, se velle cum alijs principibus Germaniæ omnia, quæ ad concordiam principum Franciæ, publicam regni tranquillitatem, & regis maiestatis decus pertinerent, diligenter, & sollicitè currare. Curauit etiam Condæus formulam fœderis perscribi, quam
- B subscribentes nobiles, qui cum ipso erant, approbarunt, & integrè ac syncerè seruaturus, promiserunt. Ea quattuor articulos complectebatur. Primus ut fœdus inter principem Condæum & nobiles Gallos iunctum ad tuendam regis, reginæque libertatem, & regiorum edictorum auctoritatem spectans, duraret vsque ad tempus, quo rex ipse regni administrationem susciperet. Secundus fœdarati iuramento adigerentur, tueri, & defendere honorem dei qui in synce-
ra ipsius doctrina, & puro cultu consistit. Tertium, eius fœderis caput princeps Condæus esset, cui omnem obedientiam omnes alij præstarent. Quartum, Omnes consiliarij in fœdere comprehenderentur, modo contra officium non ferrent arma. Hæc omnia coram deo, & angelis eius concepto iuramento quilibet eius fœderis se perficere, & ad implere velle promittebat. Hæc formula cum protestatione principis ad aulam regis missa est. Cui Guyfani & Comes stabilis aliud scriptum opposuerunt, quo declararunt, falsum esse quod dicebatur, regem, & reginam inuitos Lutetiam adductos. Liberrima quippe voluntate eò venisse, & ut omnibus palam fieret, illud euulgandum per omnes regni prouincias curauerunt. Nouum præterea edictum Lutetiæ publicatum est regis nomine, quo nobiles regni omnes iubebantur, ut nulla interposita mora ad regem venirent, ad seditiosos, & malè de fide Christiana sentientes reprimendos. Cum hoc Condæus rescivit, secundam apologiam parauit, quam ad reginam misit. In ea cum facti sui rationem abundè explicuisset, petebat, ut edictum Ianuarij inuiolatè, & integrè sine dolo malo, & tergiversatione vlla obseruaretur vsque

*Fœderis
forma à Cō-
deo propo-
sita.*

*Guyfani &
Comes sta-
bilis for-
mula ad-
uersus Cō-
dæi scripta*

*Condæi a-
pologia se-
cunda.*

ad legitimi concilij determinationem, vel, donec rex ad pubertatis annos deuenisset. Si eo tempore rex permittere nolleret reformatæ religionis exercitium, cum bona ipsius venia Condæo, fœderatis, & socijs, qui Romanos ritus minus probabant, sine infamiæ nota, aut bonorum amissione, liceret extra regni fines habitationem deligere, vt damna ijs, qui sub tutela regionum edictorum securi viuebant, nefariè illata, vtrunque resarcirentur. Vt Dux Guyfanus, ipsiusque fratres, Comes stabilis, Marefchallus Santandreas positis armis in suas præfecturas, aut proprias domos abirent, quod se etiam facturum promittebat. Et vt omnia bona fide & citra fraudem omnem peragerentur, omnes suos liberos obsolescere offerrebat, modò aduersarij idem essent effecturi. Guyfanus, Comes stabilis, & Santandreas his repudiatis conditionibus, regi & reginæ libellum supplicem obtulere: quo ipsum orabant, vt edictum Ianuarij noua constitutione planè reuocaret, & in perpetuum aboleret: disertè & apertè declararet, se nec approbare, nec tolerare velle in suo regno religionem à catholica, apostolica Romana diuersam: quòd Romanam sedem maiores sui, quorum vestigia sequi volebat, semper coluissent. Vt omnes ipsius consiliarij, & domestici, item fratrum, sororis: omnes alij præterea, qui in gubernanda reipublica aliquod ciuile aut militare gerebant, pontificiam religionem colerent, ipsiusque doctrinam palam profiterentur. Qui facere recusarent, suis muneribus, & stipendijs priuarentur. Omnes personæ ecclesiasticæ confessionem fidei ederent, Romanæ ecclesiæ doctrinæ consonam. Qui edicta regia violarent, & templa expilarant, seuerissimis poenis subiicerentur: diruta templa instaurarentur: arma que sine expresso Nauarræi regis mandato sumpta fuerant, ponerentur. qui id facere recusarent, rebelles, & regis regnique hostes iudicerentur. Copiæ regis Nauarræi iussu coactæ, sub ipsius auctoritate retinerentur. His sicuti petebantur adimpletis, offerebant (si regi ita videretur) non solum in suas præfecturas, aut proprias ædes se conferre, sed ex regno etiam excedere, & vsque ad extremas orbis partes in perpetuum exilium ire. Huic libello supplici non statim à rege responsum: sed ad Condæi literas in hanc formam rescriptum. Regem velle, vt Ianuarij edictum integrum maneret, & per omnes articulos inuiolatè obseruaretur, legisque vigorem vbique haberet, præter-

Principum
Pontificio-
rū supplex
libellus.

Regis ad
Condæi li-
teras re-
scriptum.

- A præterquam Luteriæ: ibi tamen alicuius conscientiam cogi, aut inturbatari nolebant: quam libertatem per totum regnum extendi statuebat, nec quemquam pro præteritis offensis in corpore, aut bonis mulctari volebat, nisi contra edictum, vel cædem patrasse, vel templâ, priuatorumue ædes expilasse conuinceretur. Guyfanum ducem, Comitem stabilem, Santandreamum velle apud se retinere, non aliquod ablegare, quod ipsorum præsentia pro muneribus, quæ gerebant in regia, aula necessaria esset. Hoc responsum nomine regis, reginæ matris, & Nauarræi ad Condæum missum. Interea regina ad
- B eum peculiare literas dedit, quibus gratias de sua exprompta diligentia, fide & beneuolentia erga seipsam & regem filium agebat, promittens nunquam eius beneficij memoriam ex animo deponituram. His literis Condæus ad suum institutum persequendum magis, ac magis accendebatur. quas in comitijs Francfordiensibus coram imperij ordinibus per suos legatos exhibuit, ut omnibus perspicuum esset, ipsum non sine mandato, & iussu regis ad id bellum descendisse. Quod verò Reformati de ruptis diuorum imaginibus accusarentur, & Condæus eius facti conscius putaretur, quia
- C eam insolentiam non vindicarat, id factum maximè exaggerantibus aduersarijs, quod suscepto bello edictum Ianuarij defendendum & tuendum arbitrarètur, ipse in eo violaret, cum illud edictum cruces, & imagines rumpi, aut profligari veraret. apud regem se scripto excusauit, declarans id factum fuisse se nec iubente, nec approbante, sed populari tumultu, quem prohibere non potuit: deo tamen (ut credere par est) permittente, vel potius plebem incitante ad obolendam idololatriam. Quod si de imaginum ruptoribus supplicia sumi decretum sit: extra noxam nequaquam esse debere, qui tam
- D immanes cedes Valsij in Senonibus, & alibi perpetrassent. Innoxium sanguinem effusum vindictâ apud deum exposcere, non lignum disruptum, aut comminutos lapides. Cum ijs expostulationibus & apologijs nihil promoueretur: ab utraque parte consilia ad bellum conuersa. Pontificij non solum clientes suos, euocatos nobiles, ac regis stipendiarios acciuerunt: sed plurimis in locis & Luteriæ maximè, delectus habuerunt: & in Germaniam & Heluetiam ad conducendas equitum, & peditum turmas miserunt. Condæus ad imperatorem & principes protestantes de causis tumultuum scripsit, eos obsecrans,

*Regina li-
tera ad
Condæum.*

ut omnem operam, & diligentiam adhiberent, ut vicino, A
 & amico regno pristina tranquillitas restitueretur. Nobiles,
 quos apud se habebat, in consilium adhibuit, an conducibi-
 le videretur, à Protestantibus principibus in communi cau-
 sa religionis auxilium petere. Id plerique omnes censebant:
 sed obstitit Ammiras, qui, nefarium & iniquum esse aiebat,
 qui puram religionem profitebantur, extera arma in patriæ
 vastationem accerferent. Ita de externo auxilio euocando ni-
 hil tum decretum. id solum statutum, ut duo nobiles in Ger-
 maniam mitterentur, qui causam cœpti belli declararent, &
 calumnijs aduersariorum obuiam irent: simulque principes B
 veteres amicos & sceptri Francici fœderatos, orarent, ut pro
 concilianda pace legationem decernerent, ne seuiente bello
 florentissimum regnum direptionibus & vastationibus fœ-
 daretur. Postridie rebus diligentius excussis, legatorum man-
 datis additum, ut in Germania usque ad belli exitum mane-
 rent, omni occasione intenti, & maximè si petenda posthac
 essent à Protestantibus principibus auxilia, ipsi sollicitè mit-
 tenda procurarent. Flumen Ligeris, quod per mediam Gal-
 liam fluit, ad recipiendos vndecumque milites, & impor- C
 tandos Aurelias com meatus maximam habebat opportuni-
 tatem: ideo Condæus proximas vrbes, quæ ad Ligerim sitæ
 sunt occupandas, curauit. In ijs fuere Menhumium, Bogen-
 cium, & Turones, vbi sulfurei pulueris magna vis asseruaba-
 tur. cuius quamplurimi cadi aduerso flumine Aurelias de-
 uecti. Qui in illis vrbibus pontificiæ religionis erant, domi
 se continere, & pedem è limine non efferre iussi sunt. sed in-
 clementius cum Reformatis, qui Lutetiæ erant, actum est.
 nam intra biduum è ciuitate exire iussi sunt. hoc varijs cædi-
 bus, & expilationibus occasione dedit. Qui enim exibant, & D
 refugij locum quærebant, in rusticanam plebem armatam, &
 inconsulto religionis zelo furentem incidentes, ab ea imma-
 niter trucidabantur, aut rebus omnibus spoliabantur. qui do-
 mi delitescere, & hostes latere posse putabāt: inde vi extracti
 in carceres detrudebantur direptis facultatibus. Pontificiorū
 exercitus Nauarrari nomine Lutetiæ congregatus, cū Refor-
 matorū copias indies adaugeri perspiceret, ne moras inutiles
 trahere diceretur, in patentes campos exit, & versus Aurelias
 ad hostes progreditur. Regina metuens ne res ad præliū dedu-
 ceretur, cuius euentum quocumque victoria inclinaret, exitiale
 toti

*Cum. Pon-
 tificijs à
 Reforma-
 tis clemen-
 ter actu è
 contra cum
 Reforma-
 tis à Ponti-
 ficis.*

A toti Galliae futurum facile intelligebat, dedit operam, ut duo fratres Nauarræus, & Condæus ipsa præsentē simul colloquerentur, & ratio pacandorū tumultuū quæreretur. sed in eo colloquio nihil, quod ad rem pertineret, effici potuit. Duo Condæus proponebat, ut Guyanus, Comes stabilis, Santandrianus ad proprias ædes se reciperent omisso belli consilio, & edictū Ianuarij per vniuersum regnū inuiolatē seruaretur. Regina nulla tergiuersatione vsa respondit. primū non liceret secundum fieri non posse: ita re infecta colloquium diremptum. Pontificij duodecim passuum millibus ab Aurelij con-

B sedere. Condæus qui nuper Vasconum, & Prouincialiu peditum aliquot cohortes receperat, quarum alacritati multum fidebat, in patentes campos exire, & hostibus se opponere decreuit. qui cum nō possent flumen Legerim transire, nisi secundo facto prælio, aut expugnata aliqua vrbe ex ijs quæ in citiori ripa præsidij Condæi tenebantur, & vtrumque periculosum, & admodum difficile cernerent, quod Condæus ad pugnam cogi non poterat: & si quod è suis præsidij oppugnaretur, opem illi ferre facile erat, per aduersam fluminis ripam ad astus & dolos se conueniunt. Cum copias Aurelij

C educurus Condæus esset, illi Nauarræi fratris nomine literas scripsere, quibus petebant, ut induciæ sex dierum in spem ineundæ pacis essent. Nauarræo interim Bagensium tradere-
 tur: si pax confici non posset, ipse urbem restitueret eo in statu quo esset tradita. Cessit vrbe Condæus in fratris gratiā, quod pacē posse conciliari speraret: sed Pontificij Bagensiū ingressi Reformatorum domos diripere cœperunt. Condæus ubi se delusum vider, & hostes de pace nihil seriō agere, quas habebat copias in patentes campos educit, (Erant ei peditum cohortes triginta tres, equitum duo millia) eo animi decreto, ut quamprimum cum hoste confligeret, si suum aduentum opperiretur. Nauarræus iram fratris emollire cupiens ad illum scripsit, de Bogeni direptione se excusans, nihil suo iussu factum: curaturum ut ablata restituerentur, & militum licentiam grauitè puniturum. intermissum de pace colloquium sibi repetendum videri. Condæus has fratris purgationes admisit, nullum dolum subesse iudicans, & iterum de pacis conditionibus agi cœptum. Post varias disceptationes tandem in hoc consensere Guyanus, Comes stabilis, & Santandrianus, positis armis & relicta

Pontificiorum doli.

regis aula in suas domos se reciperent, & Condæus pote- A
 stati, & imperio Nauarræi fratris, ac Reginæ se submitte-
 ret. Illi relictis castris Castellodunum vsque secessere. Na-
 uarræus in castra se contulit, & oratione ad milites habita,
 omnia esse composita & transacta declarauit, neminem ta-

Condæus men exauthorauit. Condæus ad reginam, & Nauarræum
ad Reginā venit: qui statim in castra deductus est, & vniuersis copijs
& Fratrē ostensus, vt bellum iam confectum putarent, hostium præci-
in Castra puo duce capto, aut in partes traducto. Sed clam admoni-
venit frau- tus Condæus omnia ab aduersarijs dolose agi: qui cum in-
de vocatus. telligerent ipsum intra casses conclusum, ad deserta castra B

Condæi statim essent reuersuri. Ipse compresso animi dolore, ne Re-
prudentia. gina fraudem detectam esse persentisceret: ad suos, qui Au-
 relijs erant, quamocyssimè & secretò mittit, eos certiores de
 suo statu faciens; monétque, vt omni adhibita celeritate
 cum amplissimo equitatu ad Reginam venirent: ei persua-
 fuisse ipsos accersendos esse, quo quid agendum posthac foret,
 & quid de pace transactum esset, planè intelligerent. Acce-
 pto nuncio Ammiras, Andelotius, Rupefocaldius, Portia-
 nus, Rohanius, Genlius, Gramontius, Subiza, Pienes, comi-
 tantibus eos multis egregijs militibus, & ex nobilitate præ- C
 cipuis Bagencium ad Reginam profecti sunt, à qua per huma-
 nè fuere excepti. Cum verò præsentibus aliquot conchy-
 liati ordinis equitibus, & regijs secretarijs gratias illis in-
 gentes egisset ob sedulam, & fidelem nauatam regi operam:

Reginæ ad
Reforma-
tos respon-
sio.

declarauit omnia à ad pacem inclinare, belli consilia frigeret
 sed eos boni consulere debere, quòd Ianuarij edictum ab-
 rogandum censeretur. non enim à rege nec à proceribus im-
 petrari posse, vt religionis forma in regno stabiliretur, quam
 Romana ecclesia non probaret. eam, solam quæ à maioribus
 tradita erat, regem seruare & tueri velle. Pontificios adeo D
 Reformatis esse inensos, & præsertim Lutetiæ, vt regem ip-
 sorum postulatis annuere impossibile videretur, quòd mani-
 festa regni perniciës inde sequeretur. permitti à rege posse, vt
 quisque domi suæ quietè, & in libertate conscientiæ, modò
 ibi nullæ conciones haberentur, nec sacramentorum admini-
 stratio aliunde religionis suæ exercitiū fieret. Sibi has condi-
 tiones pro temporis ratione tolerabiles videri Responderunt
 Reginæ, ipsius iussu, & mandato arma ad tuendā regis autori-
 tatem, quæ in violatione edictorum minui videbatur, alacri-

Reforma-
torum ad
reginam
responsio.

Ater sumpsisse, si oblatas condiciones quæ edictis regijs derogabant amplecterentur, aduersus purum Dei cultum fidem regi debitam, & proprias conscientias pepigisse, & æquissimam causam prodidisse meritò dici posset. Conducibilius etiam, atque honestius videri regni finibus excedere, quàm sine religionis forma, & exercitio viuere. ideo suppliciter petebant, si nulla alia pacandi tumultus ratio inueniretur, cum bona regis venia in voluntarium exilium abirent. Primum Regina

Brijs laribus viuere vellent. Cum in eo proposito ipsos persistere, & eadem verba sæpius iterare videret, constantiam animi & zelum religionis, quem demonstrabant, laudat: promittitque se omnibus fidem publicam præbituram, ac sub regijs codicillis propria prædia & facultates vendendi, locandi, ac quomodocunque vellent, alienandi potestatem. se etiam daturam operam, vt cum rex ad eam peruenisset ætatem, qualibet, & plenam regni administrationem suscipere deberet: ipsi ad sua remearent, si desiderio patriæ tenerentur. Hoc finito colloquio Condæus cum suis in propria castra reuertitur,

Reginæ stimulatio.

Con non mediocriter lætatus, quòd ex laqueo venantium, in quem nimia credulitate impeggerat, se exoluisset. Regina, quæ sibi persuaserat Condæum, quæ de vertendo solo cum suis promiserat, propere adimplendum, ante diluculum, nō expectata plena diei luce, literas ad eum perscribit: quibus monebat, & hortabatur, vt ad profectiōem quàm primum se pararet. statim decem millia coronatorum ei missuram. Ille cum rescivisset aduersarios nihil minus cogitare, quàm quæ promiserant adimplere, & omnia dolose, atque insidiosè agere, vt eum interciperent, & alijs Reformatis postea, quas vellent leges

Reginæ ad Condæum literæ.

Ddarent: non regno excedere, sed in castris manere, & fortunam experiri decreuit. Re itaque cum suis deliberata ad reginam scribit, se quæ pollicitus fuerat præstare non posse, quòd aduersarij pacem procurare simulantes hostilia moliri dicerentur. Vitio sibi verti non posse, quòd præter expectationem reginæ belli consilia resumeret. se ex regni finibus excedere promississe quidem, sed hac conditione, si ex commodo regni id esse videretur, & aduersarij arma priores deponerent. Regina hoc responso accepto, quòd dissidentium animi ad pacem non inclinarent, & inutiliter ibi hæreret, Melo-

Condæi ad reginam litteræ.

Condæi cor
pie.

Pontificio-
rum vile
stratagema

dunum ad regem reuertitur. Guyanus, Comes stabilis, & A
Santandreas in sua castra rediere. Condæus propius ho-
stes mouit: quos cum ad pugnam elicere non posset, noctu
eorum castra adoriri statuit: sed tardius facto itinere, quod
animo destinarat, efficere non potuit. Habebat tum equi-
tum, tum peditum ad duodecim millia, quos cum in acies di-
stinxisset, bis hostibus pugnae potestatem fecit: sed alienus
illis fuit à dimicando animus, quod auxilia è Germania, &
Heluetia expectarent. Interea insigni stratagemate vsi sunt,
quod rationem belli maximè immutauit. Peditum aliquot
cohortes muralia tormenta secum trahentes ad occupandum B
Blesium, quod Condæi præsidio tenebatur, è castris emise-
runt, vniuersi præsentis exercitum speciem ostendentes. Ble-
senses ad primum hostis conspectum relicta vrbe diffugere,
quod vniuersum exercitum, & eum prælio victorem aduen-
tare crederent. Turonenses, Pietauienses, & Sanmuriani eo-
rum exemplum sequuti ad apertis portis pontificia præsidia
recepere. ita nullo negotio totam Ligerim ab Aurelijs ad
mare in potestatem suam Pontificij rede gere, quæ efficere
non potuissent, si motis castris tota mole copiarum ea loca
adoriti fuissent: quia Condæus properè eos insequutus obli- C
dionem soluere, aut prælio decertare coegisset. Ipse cum de
iactura, quam ad Ligerim fecerat nihil sciret ne hostes copi-
as diuissile animaduertet, quod ad pugnam eos elici nō pos-
se perspiciebat, Aurelias redire constituit. In itinere Bagen-
cium, vbi duo vexilla peditum, & quadraginta equites in
præsidio erant, ad motis mœnibus scalis, & portis igne con-
sumptis expugnauit, & diripuit: & quicquid commeatus
reperit, præsertim vini, & frumenti Aurelias deuahi cu-
rauit. Cum Blesium, & Turones vrbes à Pontificijs occupatas
in Condæi castris diuulgatum est, quàm plurimi ex nobilita- D
te dilapsi sunt: alij, quod rem bellicam pessimè à ducibus ad-
ministratam indignarentur: alij quod suas domos, & familias
furori hostium expositas audirent. Conuocatis in consilium
ducibus, & nobilibus Condæus, quid in hac perturbatione
potissimum agendum esset, sententias exquirat. quæ variae fu-
ere: sed tandem decretum, vt nemo inuitus retineretur, neces-
saria tamen subsidia diligenter pararentur. Subiça Lugdunū
missus, Rupefocaldius in Xanctones, & Durastius in Aquita-
niam. Portianus in Campaniam, vt dubitantes confirmarent,
& no-

A & nouas copias omni adhibita celeritate cogerent, atque Aurelias adducerent. Bricquemaldus in Angliam, vt auxilium pecuniarium, & militare procuraret. Andelotius in Germaniam, vt copias à quatuor principibus promissas adduceret. Interea Condæus cum Amirante & nobilibus, qui missionem non impetrarant, & viginti duobus peditum vexillis Aurelijs in præsidio maneret. Quam urbem, quia breui ab hostibus obsidendam plurimis coniecturis iudicabant: cœpere fossa, aggere, ac extantibus propugnaculis munire. in quo opere omnes nulla habita conditionis, sexus, aut ætatis ratione alacriter laborarunt. Dum hæc Aurelijs agebantur, è Germania aliquot equitū turmę peditū & viginti cohortes. Ex Heluetia ad sex millia peditum auxilio Pontificijs aduenire. Et quia Germani equites maxima ex parte religionem Protestantium sequebantur, Condæus fidei confessionem, quam ecclesiæ Reformatorum profitebantur, ad eos mittendam curauit, vt se, ac suos de criminibus hæreseos, quorum falso ab aduersarijs accusabantur, purgaret. Hoc apud Germanos non parum fauoris ei conciliauit. nam circiter centum & quadraginta equites lecta ea confessione Aurelias concesserunt. Guyanus & socij timentes ne in regis aula aliquid contra se innouaretur: dederunt operam, vt rex cum matre in castra veniret: & Germani equites ne crebris transfugijs ad hostes deficerent, cum Gallicis copijs se coniungerent. Nihil ab eis omittitur, quod ad firmandas suas partes conducere posse putarent. Exijt tunc edictum à senatu Parisiensi in ruptores imaginum. quo illi cum omnibus facultatibus tanquam læsæ maiestatis diuinæ & humanæ rei cædi & prædæ exponebantur. Aliud etiam publicatum, quo urbanæ, rusticæquæ plebi arma capere permittebatur aduersus quoslibet, qui sacrificulis aliquo modo molesti essent, quæue coetus publicè, vel priuatim in religionis reformatæ exercitio facerent. Potestas etiam dabatur, comprehendi ministros, seniores, diaconos, & alios, qui aliquod munus in ecclesia Reformatorum gessissent, vt de illis tanquam perduellibus pœnæ sumerentur. Rex à Guyano & socijs accersitus, comitantibus præter aulicos viginti Germanorum peditum, & decem Gallorum vexillis ad eos Castellodunum venit. Ibi iunctis omnibus copijs, castra quæ prius Guyanæ dicebantur, regia dici cœpta: totum.

Copie è Germania ad Pontificios.

que deinceps bellum regis auspicijs geri, quod Reforma-
 torum causæ maximè nocuit. Nam pauca erant vrbes,
 quæ regis præsentia non mouerentur, eique venienti portas
 aperiri detrectarent. Condæus, qui Aurelijs erat, coniectura
 iudicans regium exercitum ad se obsidendum venturum, ius-
 sit omnes, qui in vrbe erant pontificiæ religionis properè exi-
 re, omnesque suos muniendæ vrbi intentos habuit: sed in ea
 temporis exiguitate munitiones coeptas absolueri non po-
 tuît, ita vt maximum periculum aditurus videretur, si regius
 exercitus ad eum obsidendum aduenisset. Nam præter alia
 incommoda grassabatur ibi pestis, non solum in promiscuam
 ciuium plebem: sed etiam in militare præsidium: & singulis
 diebus multos absumebat. nec ibi tantum sed in multis alijs
 Galliæ locis magnam hominum stragem edebat, atrocissimè
 autem Luteriæ sæuiebat: quandoquidem è nosocomio solo
 paucorum mensium spatio ad octoginta funerum millia elata
 fuisse refertur. Quia à Parisiensi senatu nouum edictum exierat,
 quo omnes, qui Aurelijs erant, alijsq; regni vrbibus subauspi-
 cijs atq; authoritate Condæi principis congregati, perduelles
 iudicabatur. Condæus ipse defensionem parauit, qua declarabat,
 mandato & iussu reginæ pro defensione regionum edictorum ar-
 ma sumplisse: aduersarios verò nequicquam rege prohibente
 copias ad antiquandas ipsius leges & autoritatē conuellendā
 intra, & extra regnum coegisse: ordinum decreta petulanter
 reieciisse. vnde facile erat dijudicare, vtri iustius perduellium
 numero haberi mererentur. Quòd si regina sententiam mutaf-
 set, & ijs quos pro insensissimis hostibus habuerat, nunc fa-
 ueret: se sine certissima suorum perniciē, & omnium ordi-
 num confusione animum mutare non posse. orare omnes ho-
 mines non modo regni incolas, sed externos etiam, æquitatem
 causæ considerare, & hostium conatibus obuiam ire, & ma-
 ximè principes protestantes Germaniæ. Nam si Pontificij eo
 in bello victores euaserint, vltra Rhenum arma proluturos.
 Hæc apologia cum in vulgus emanauit, magis Condæi ho-
 stes irritauit. episcopos enim sollicitarunt, vt anathematis
 fulmine eos omnes percellerent, qui ministrorum conciones
 audiuiſſent, aut alijs quibuscunque ipsorum coetibus inter-
 fuissent. Hisce atrocibus denunciationibus nonnulli, qui
 Aurelijs erant permoti, anteaactorum absolutionem & fidem
 publicam impetrantes, deserta causa quam tuendam iureiu-
 rando

Arando adhibito susceperant, domum rediere. Condæus etsi à suis se deferi, ab hostibus undique circumdari, atque in artum cogi videt: non tamen despondet animum, sed crebris eruptionibus hostes infestat. In vna arx Lassa quæ Santandreani erat, expugnata, ac direpta. In alia Heluetij aliquot, qui ad portas Bangencij oppidi in statione erant, trucidati. Sed omnium maximè memorabilis illa fuit, in qua Ammiras cum octingentis equitibus erupit in eos, qui ad castra regia Bituriges obsidentia tormentorum apparatus deducebant.

Bin quos Ammiras tanto impetu inuectus est, ut primo statim congressu equites fusi ac dispersi fuerint, qui pernices equos habebant fuga saluti consulere: alij capti aut trucidati. pedites occisione fermè deleti. Erant sulfurei pulueris ducenti cadi, tormenta muralia sex. ea calefacto metallo malleis diffringere conati sunt, sed omni violentiæ resistere. In urbem aduehere non poterant, quòd iugalibus equis carerent. aurigæ enim, qui ea ducebant, cum Aurelianensem equitatum contra venientem conspexerunt: discissis statim funibus quibus trahebantur, equos conscenderunt, & cum illis aufugerunt.

CPulvis omnis, quòd asportari non poterat, igne consumptus. Hæc victoria Aurelijs nunciata, magnam omnibus lætitiâ attulit. sperabant enim hac occasione Bituricenses obsidione liberatos iri, sed breui gaudium in mœrorem conuersum. Nam Bituriges iam per quindecim dies obsessæ eo ipso die deditionem fecerant: quæ confestim Aurelijs est renunciata. prima vrbs fuit quam exercitus regius manu cepit. Erat valido præsidio munita (duo nempe millia peditem in ea erant) & Condæus bona spe implebatur, quòd vim hostilem aliquandiu sustineret, interea dum maiores co-

Dpiæ cogerentur, quas hostibus opponeret. Missus de more Araldus regius ad ciues & præsidium, postulauit, ut clauces regi traderentur, ni rebellionis crimen cum periculo subire vellet. Prætor ciuitatis & decuriones ad præsidij ducem accedere, rogantes, ut clauces portarum redderet, quo mandato regis satisfacere possent. Respondit, sibi non licere, nisi prius Condæo, cuius iussu tutelam vrbs susceperat admonito, non alteri, quàm regi urbem seruare. Tum ciues Araldo renunciarunt, se præsidium in urbem recepisse, non quòd fidem quam regi debebant mutare vellet, aut vlla in re ipsius imperium

*Biturgum
obsidio.*

detrectare, sed ad id necessitate adductos fuisse, ut se contra vim A. quorundam nobilium tuerentur, qui usque ad portas urbis hostiliter excurrentes, comminati fuerant se ciuium uxores, & filias constupratos, & facultates direpturos. quæ eo magis timebant euentura, quod vicini Niuernenses, Cofnenses, & Chariteenses ea belli incommoda passi fuissent ab eiusmodi hominibus regem demisse orare, ne ipsis succenseret, quod portarum clauēs non mitterent: eas enim non in sua potestate esse. Præsidij præfectus illas reddere iussus respondit, urbē regi seruare, illius defensionem pro rege ex Condæi mandato suscepisse, quem de toto negotio certiores reddere volebat, B. ut plenius quid sibi agendum foret intelligeret. hoc responso regi renunciato de oppugnanda urbe decretum. Itaque rex omnes, quas habebat copias in circuitu locauit, & urbs arctissime obfessa. perductæ ad mœnia fossæ, & tormenta ad ea quatienda promota. Oppidani hostes tam propè accessisse cernentes, eruptionē in eos fecerunt, & qui tormentis præsidio erant, repente adorti ipsos in fugam verterunt. sed adcurrente vndique auxilio, antequam tormenta clauis configere, aut in urbem adducere possent, sese in urbem recipere coacti sunt. postmodum mœnia diuerberari cœpta, in quæ cum ad mille ferreas C. pilas contorsissent obsidentes, tanta eorum strages ædita est, ut oppugnaturis facilis ascensus præberetur. sed reparata statim ab obfessis ruina, ita ut ea parte firmitior murus putaretur. Cum obsidentes difficilem oppugnationē viderent, propter muri firmitatem, & propugnatorum constantiam, quorum acerrimos impetus in eruptionibus persenserant: rem ad amicum colloquium, quam ad cruentam dimicationem deducere maluerunt. Ibi post varias disceptationes hisce legibus deditio facta. Ut milites cum armis exirent, & in castra regia ducti rex eos in tutelam susciperet. præfectum aliosque duces D. ad osculandam manū admitteret. Ciues extra noxam essent, quod regi portas occlusissent, & iniussu ipsius præsidium acceperant, nullam à militibus bonorum iacturam sentirent. In religionis negotio libertate conscientiae omnes fruerentur. nullum damnum aut iniuria alicui inferretur. Egressis præsidarijs militibus, atque in castra regia receptis potestas fieret, si castra sequi nollent, quò luberet proficiscendi, modò se nunquam aduersus regem arma laturos iureiurando affirmarent, nec aliquam urbē ingressuros, quæ alio, quam regio præsidio

*Bituriges
quibus pas-
sit dedita.*

- A** sidio teneretur. Exiere secundum pactiones milites, quorum pars regijs stipendijs se addixit, pars Aurelias multis superatis periculis se contulit. Rex urbem ingressus applaudente, & congratulante ciuili turba, statim per præconem pronunciar iussit, capitale ei fore, qui ciuē aliquem cuiuscunq; religionis esset dicto factōue læsisset. Ciues ad bellicos sumptus refarciendos viginti Francicarū librarum millia soluere iussit. Rex quinq; dies tantum ibi moratus ad obsidendum Rhotomagū primariam Normandię urbem exercitum duxit. post regis discessum qui Biturigibus religionem pontificiam minus probabant, vrbe expulsi sunt facultatibus direptis: nonnulli etiā dum portis se efferebant trucidati sunt. Rex cū Rhotomago appropinquauit misso ad ciues caducetore iussit, vt positis armis suę ipsius clementię se submitterent, hac ratione præteritarum offensarum veniam consequuturos: si insanire peristerent, nullum posthac apud eum gratię locum inuenturos. Respondere sub autoritate Condæi principis pro rege se urbem tueri, nec alium, quā regem agnoscere dominum: sed in regio comitatu infensissimos ipsorum hostes conspici cum summa autoritate, & gratia: idcirco non posse eas copias, quę in castris regijs erant, sine sua certissima perniciē in urbem intromittere, quę causa erat cur eo tempore regi portas occluderent. Eo responso ad regem perlato castra circa urbem locata, obsidiōque instituta. Fuerat iam antea bis obsessa à Villabono, & Ammalæo: sed fortiter eam defendente Moruillereō obsidione fuerat liberata. Primum Villabonus, qui ibi à rege constitutus fuerat præfectus, cū Reformatos aras, & imagines in omnibus templis per tumultum diruissē, & armatos per vicos & regiones vrbis discurrere videret, inde excedere decreuit, ne ipsorum facta sua præsentia probare videretur. Itaque Pontem Archę urbem ad Sequanam octo passuum millibus à Rhotomago properē occupat, quod eius oppidi possessione multum damni Rhotomagensibus inferri posse intelligeret propter merces, & cōmeatus, qui secundo anne Rhotomagum deuehebantur, quos intercipere faciliē erat. quod statim sensere Rhotomagenses. Illi veriti ne cōmeatus, qui aduerso flumine deuehebantur etiā ab hostib; interciperentur, & tandē ad summā omniū rerū inopiā deuenirent: triremē vnam (habebant duas, quę paucis ante dieb; è Scotia omni instrumēto bellico instructę aduenerant)

*Pactio non
seruata.*

*Rhotomagus
inter ob
sessum.*

ad occupandum Candebecum misere, quo nullo negotio ca-
 ptum est. Centum milites ibi præsidio relictī, qui naues illac
 commeantes ab omni iniuria defenderent: sed postridie à pō-
 tificijs eadem facilitate receptum magno incommodo Rhoto-
 magensium. nam liberam fluminis nauigationem impediuit,
 & commeatus subuectionem, vnde in maximam sollicitudinē
 adducti sunt, quòd nihil esculēti nec secundo, nec aduerso flu-
 mine ad eos amplius deferretur. Attonitæ omnium mentes
 erant, nil nisi ferale & calamitosum ex hac rerum perturbatio-
 ne præfagientes. Iustitium tunc erat in vrbe, & mercatorum
 tabernæ clausæ, vt in publico luctu & summa reipub. calami-
 tate. Vt verò in tanta confusione seditionibus, quas plerique
 metuebant, obuiam iretur, delecti è ciuibz duodecim, qui-
 bus summa rerum administratio cōmissa est. Eorum iussu di-
 sposti per singulas ciuium domos milites, omniāque parata,
 quæ ad futuram obsidionē tolerandam necessaria videbantur,
 nec inutilis aut intempestiuus fuit apparatus. Nam dum in
 his erant intenti: Villabonus cum trecentis equitibus, & pe-
 ditibus mille quingentis aduenit, & ad montem diuæ Catha-
 rinæ, vbi amplissimum propugnaculum est ex cespite & ma-
 teria constructum, sub signis constitit. In eo sexaginta equites
 & ducenti pedites præsidio impositi erant. aliquot ex illis
 statim erupere, & ad tentandas vtrinque vires tumultuarium
 prælium confertum: Ex villabonianis quatuordecim in eo
 cecidere, ex præsidiarijs octo. Triduo post Ammalæus cum
 maioribus copijs aduenit: qui cum leuissimā aliquot prælia
 ad tentandas oppidanorum vires fecisset, atque indies vires
 ei accrescerent, magnam obsessis sollicitudinem iniecit. Nam
 licet, nō contemnendæ copię in vrbe essent, & ciues qui sum-
 mam rerū administrationē habebāt, nihil intentatū omitterēt,
 quod ad publicam salutē facere videretur: tamen cum duce
 magnæ apud milites autoritatis carerent, de euentu eius belli
 maximè angebantur. Ideo ad Condæum, qui Aurelijs erat,
 scripserunt, rogantes vt clari nominis ducem, cui milites & ci-
 ues libenter parerent, ad eos quàm ocysimè mittere dignare-
 tur. Perlectis eorum literis. Condæus Moruillereum anti-
 quissimæ stirpis nobilem & militiæ peritum cum trecentis
 equitibus confestim ad eos mittit. De cuius itinere per explo-
 ratores certior factus Ammalæus, ducētos equitēs, & quadrin-
 gentos pedites in occursum misit, quos cū maioribz copijs se-
 quutus:

Aquutus est. Cupiebat ille cum Moruillereo priusquam Rhotomagum perueniret, confluere. At Moruillereus quod viribus longe inferior esset, manus conserere volebat. & ne retro cedere, aut iniquiori conditione pugnare cogeretur, stragemate usus est, quo hostiles conatus elusit, & absque vlla suorum iactura in urbem intrauit. A recto itinere deflectens viam, quæ ad Franciscopolim ducit, tenuit eo consilio, ut si Ammalæus insequeretur, in vltiorem Sequanæ ripam suos transmitteret, & Rhotomagū per Cauxiam perueniret. Si Ammalæus retrò vertens agmen ad pontem Archæ flumē

Btransfret, & illi copias transmittenti, aut iter Rhotomagum habenti occurrere statueret: ipse repetito priori itinere depulso sine periculo hoste in urbem ingrederetur. Ea res sicuti animo conceperat euenit. nam quum Ammalæus rescivit eum à Franciscopoli naues acciuisse, quibus suos in vltiorem Sequanæ ripam transmitteret: existimauit eum nouas copias Franciscopoli, atque in Cauxia, & Picardia cogere velle, & coadunatis viribus ad urbem per amica & infesta peruadere: tum eductis omnibus copijs in castra irrumpere, atque ipsum ad obsidionem soluendam vel ancipitis prælij aleam

Csubeundam adducere. Ut huic itaq; periculo occurreret, tutius esse putauit in Cauxiam traicere, & cum Moruillereo prius confluere, quàm copias adauxisset. Reflexit itaq; iter, & pontem Archæ citato agmine ad transeundum flumen contendit. Moruillereus cum retrocessisse hostem audiit: iter, quod periculi fuga deseruerat, repetit, tanta diligentia ac celeritate usus, ut emenso in vna nocte itinere in albescente cælo in conspectum vrbis deueniret, & nauigijs (quod pons lapideus ruptus esset) homines, & equos incolumes traduxerit. Urbem ingressus à ciuibus cum maximo plausu & gratulatione exceptus est, ab eisque rogatus, ut tribus præcipue rebus prouideret, militari licentiæ refrenandæ, propugnaculo catheriniano muniendo, & continendis in officio qui in vrbe pontificiæ religionis erant, ciuibus, quod secreta cum hostibus colloquia habere dicerentur. Ut ciuium postulatis satisfaceret Moruillereus pro reprimenda militum licentia edixit, ut omnes milites nomina darent, sacramentumq; præstarent vni ex ducebus, qui ad defensionem vrbis delecti fuerant, aut intra vnum diem vrbe excederent non asportatis armis. Duces omnium militum, qui sua signa sequebantur no-

*Moruille-
rei prudentia militaris.*

*Moruille-
rus inuitis
hostibus
Rhotoma-
gum ingre-
ditur.*

*Moruilleri
editum.*

mina & cognomina ad decuriones ciuitatis deferrent. Nemo A miles ab hospite pecuniam, vestes, aut quid aliud per vim extorqueret, nec eum dicto factoue læderet. Ad propugnaculum catherinianum cum alijs ducibus, & primarijs ciuib. profectus, & quæ ad eius munitionem & defensionem facere videbantur, diligenter paranda curauit. Qui pontificiæ religionis erant inter ciues, exacto ab illis iureiurando quod quietè intra priuatos parietes viuerent, nihil in perniciem ciuium aduersæ factionis molientes in vrbe manere permisi sunt. Ammalæus se à Moruillereo deceptum, & illudum dolens bilem effudit in omnes, quos in Cauxia protestantium B religionis comperit. post coactis in vnum omnibus copijs ad obsidionem catherinianæ munitionis redijt, & prolatis duodecim maioribus tormentis, & duabus colubrinis accerrimè in eam per aliquot dies fulminauit. Patefacto aditu triplici acie propugnatores adortus eo euentu pugnauit, vt cum sui milites in summū aggerem audacter peruassissent, triaque pedatum vexilla ibi defixissent, à propugnatoribus in præceps disturbati sint, & vsq; ad castra repulsi tanto omnibus iniecto metu, vt insequenti nocte perturbatè, & tumultuosè conclamatis quidè vasis, & faucijs ac ægrotis relictis obsidionē soluerint. Rhotomagenses hoc periculo liberati grauiora metuebant. nam rumor iam increbuerat regium exercitum Biturigibus in potestatem redactis ad obsidendum Rhotomagū nulla interposita mora aduenturum. Itaque suburbiorū ædes diruerunt. hortorum muros & sepes, quibus clauderantur, deiecerunt: arbores extirparunt: aggeres novos in moenibus extruxerunt: veteres repararunt: tormenta è cupro in templis inuento conflagrunt. nihil deniq; quod ad defensionē vrbs facere videretur, omiserunt. Sed cum in his intenti essent, à Moruillereo deserti sunt. Causa illius inexpectati abitus hæc D fuit. Cum rescuisset Condæū fœdus cum Anglis percussisse, eosq; breui in Normandiam classe venturos, ne aliquando ei criminose obiici posset, quod internecinos sceptri francici hostes in belli societate ascuisset, Rhotomago excessit. Cum autè Dieppam illos appulsuros audiret, eò proficisci voluit, & Dieppenses à tali cōsilio multis rationibus dehortatus est. Vbi apud homines in suo proposito obfirmatos se nihil proficere videt, omisso belli studio domū se recepit, neque has neq; illas partes defensurus. Rhotomagenses duce orbatī, & diram

Moruille-
rus cur
Rhotomas-
gum deseru-
erit.

A diram tempestatem ceruicibus impendentem perspicientes, Condæum per literas orarunt, vt aliquem ipsis ducem præficeret, virtute & experientia clarum, quem ciues libenter cole-
rent, & hostes formidarent. rogarunt etiam Mongomeriū, qui
domi suæ tum priuatus agebat, vt Rhotomagum veniret bel-
lum administraturus. Condæus Bricqmalduū veteranum du-
cem ad eos misit, qui quatrduo ante Mongomerij aduentum
eò appulit. Cum ad munitionem catherinianam multa decesse
videret, vt tormentorum vim & acrem oppugnationem su-
stinere posset, ad eam absoluendam, & ciuitatis mœnia re-
paranda animum adiecit. Dum in ijs parandis occupatus
erat, Mongomerius cum trecentis equitibus urbem ingressus
est. Quia verò præfectura vtrique erat demandata, ne qua in
rebus administrandis cōtentio oriretur, inter se bellica munia
ita partiti sunt, vt Mongomerius in vrbe maneret, & quæ ad
defensionem vrbis necessaria essent, diligenter pararet. Bric-
qmalduus foris auxilia procuraret. copias enim quæ in vrbe
erant, ad longam obsidionē sustinendam sufficere non puta-
bant. Dieppam itaq; profectus in Angliam mox transfreta-
uit, vt subsidium à regina promissum adduceret; sed aduer-
C santibus ventis in tempore remeare, & opportuno auxilo ob-
sessos recreare non potuit. Interea Dieppenses centum viginti
pedites, Franciscopolitani duodecim tormenta cum sulfureo
pulvere Rhotomagum misere. Dum in reparandis mœni-
bus, & nouis munitionibus extruendis ciues occupati essent,
Mongomerio designante, regius exercitus aduenit. Nume-
rus copiarum ad sedecim millia peditū, & duo equitum mil-
lia Gallici nominis, præter Germanos, censebatur. Primo ap-
pulsu oppidani ad tentandas hostium vires exierunt, contra-
ctaque est tumultuaria pugna, quæ per totū diem durauit ma-
gis obsidentibus, quàm obsessis damnosa. sequētib; etiā die-
bus læuia certamina conferta sunt cū leui vtrinq; iactura. Ex-
truxerat nouam munitionem Mongemerius in prioratu diui
Michaelis, quam occupare necesse erat, antequam ad vrbis
mœnia tormenta promoueri possent. Hanc ideo munitionem
regij primū tormentis adgredi & deijcere statuerunt, in quo
opere cum parum promouerent, totum tormentorū appa-
ratum ad catherinianum propugnaculū diuerberandum tran-
stulerunt. Deiecta vi tormentorū aggeris parte leues aliquot
oppugnationes institutæ, & crebro repetitæ, quas cum pro-

*Copiae Rho-
tomagi ob-
sidentes.*

*Tribunus
quidā pro-
ditor.*

*Rhotoma-
gum oppus
gnata.*

pugnatores egregiè sustinuissent, & hostes nō cito redituros A
sibi persuasisent, quia ubiq; cum cæde repulsi fuerant: qui
inter eos labore defessi erant, & vulneribus maximè debilita-
ti in urbem ad curanda corpora se recepere. Quod cum regijs
innotuit improviso acrique impetu in aggeres facto multis
ex defensoribus trucidatis totam munitionem occuparunt.
Ad hoc autem maximè iuuit vnus tribuni proditio, qui nō
solum regios de discessu sociorum admonuerat, sed eos in
aggerem adrepentes manu subleuabat, quem vnus è suis mili-
tibus hostes subleuantem & introducentem conspiciens, tru-
cidauit. Exaudito in vrbe tumultu trecenti è ciuibz egregiè B
armati suis auxilio proficisci decreuerunt, sed cum iam propu-
gnaculum esset captum, nihil efficere potuerunt: quin in me-
dio itinere cū hostibus occurrissent, ab illis statim fusi, & di-
spati fuere, multis ex ipsis captis, nonnullis trucidatis, pau-
cis in urbē redeuntibus. Eodē impetu Mongomerianū pro-
pugnaculum expugnatum. Hoc successu regijs maximè ad
aucti sunt animi, quia duobus illis propugnaculis in pote-
statem redactis facilis ad mœnia vrbis dabatur aditus. Eò
nulla interposita mora translato omni tormentorum appa-
ratu, quinque in locis diuerberata sunt, vt ciues suorum clade C
perculsi tam acri oppugnatione magis percellerentur, & abie-
cta omni spe defensionis ad pacis conditiones recurrerent.
Illi licet res suas in maximo periculo versari perspicerent, sese
tamen non deserunt, & omnia consilia, ac conatus ad defen-
denda mœnia conuertunt. Ita quæ tormentorum violentia
deiciebat, summa omnium alacritate, & diligentia reparata
sunt. Duobus etiā in locis eruptione facta, hostes intra muni-
tiones adorti: & citra damnū in urbē reuersi, sibi animos, nec
vires deesse ad propulsandos à mœnibus hostes ostenderunt.
Sed maximè eos recreauit quingentorum Anglorum aduen- D
tus, qui è Franciscopoli aduerso flumine nauigio venerāt. Hi
cum octoginta Scotis, qui paulo ante appulerant, strenuā in
ea obsidione nauarunt operam. Deiecta mœnium parte, & la-
tè patefacto aditu oppugnationi instituta, quæ per octo horas
durauit. Magna vtrinq; cædes facta, sed tandem oppugnantes
ab oppidanis fortiter repulsi sunt, & Scotorum, atque
Anglorum virtus præ cæteris maximè enituit. Postridie de
pacis conditionibus agi cœptum, sed cum inter ciues delibe-
ratur, quidnam esset regi pacem offerenti respondendum: ho-
stes

Astes per ruinas ex improviso ascendentes ciuitatem pacis consilia agitantem penè, oppresserunt. Ira autem & dolore incitati propugnatores ad mœnia vndiq; adcurrunt, ac sese mutuo cohortati ne decus altera dimicatione partum turpiter amitterent, adeo pertinaci impetu gradū intulerunt, vt hostes victoriæ imminentes vltra ad multum spacium propulerint. Durauit dimicatio per sex horas, in qua obsidentes supra octingentos desiderarunt, obsessi ad quadringentos. Postridie Nauarræus non procul à mœnibus scloppetti glande in sinistro humero lethaliter est vulneratus. Rex magno accepto

*Nauarræus
scloppetto
vulneratus
moritur.*

B in duabus pugnis incommodo, existimauit absessos non nisi cum magna difficultate subigi posse, & vulneribus magis efferari, quàm terri, voluit tentare, an ad deditionem faciendam vllis promissorū lenientis allicere posset. Hac de causa ad eos caduceatorem misit. Sed re inter ciues, & præfidiarios milites deliberata, decretū & solemni iuramento confirmatū, omnia belli incommoda perpetienda potius, quàm Guyfano duci, eiusq; fratribus se submittere, qui nomine atq; auctoritate regis in subditorum suorū perniciem abutebantur. tamen vt omnibus calūnijs & criminationibus via præcluderetur,

*Rhotomagenses cur
deditionē
regi non
faciant.*

C duos ciues ad regem misere, qui ei omnem obedientiam & obsequium nomine totius ciuitatis obtulerunt: declararuntque, se non aduersus ipsum arma sumpsisse, nec portas vrbs occlusisse: sed Guyfanum ducem eiusque socios & fœderatos. Si ad trium leucarum spacium illi secederent, regijs mandatis tunc non grauati obtemperaturos, modò eius edicta inuiolata manerent. Regina respondit, præfracti esse animi & contumacis, velle regi præscribere. ad ipsos non pertinere quos apud se retinere quos abs se amouere debeat. Regem cum toto aulico comitatu in urbem ingredi statuisse, ædes

*Regina ad
Rhotomagenses re-
sponsum.*

D aliquas ad eum pro dignitate recipiendum diligenter adornarent: absque vlla mora vrbs portas aperirent: munitorum locorum quæ in potestate habebant, clauēs traderent: suos milites per vrbs regiones stationes habentes in vnum aliquem locum intra vel extra urbem cogerent. concinatores suos, & ministros abs se ablegarent. publicum suæ religionis exercitium regem nunquam permissurum. id quidem concedere, vt domi quisque suæ extra omne periculum pro suo animi proposito deum coleret, foris & in cœtu nullam aliam religionis formam, quàm Romanam probare posse. His

conditionibus subscribentes pacē à rege impetrare, & in ipsi-
 us gratiam redire licere. viderent bellum an pacem mallent.
 Responderunt, vix sperare conciuēs ad recipiendos intra mœ-
 nia internecinos hostes adduci posse, nō magis ad ministeriū
 euangelij abdicandum, cum solemnī edicto regio & omni-
 bus supremis curijs confirmato concessum esset. Regina dixit,
 si ijs quæ proponebantur conditionibus subscribere recusa-
 rent, satis virium regi esse ad cogendos eos, vt imperata face-
 rent, & ad pœnas admissorum criminum reposcendas. Eæ
 verò conditiones, vt melius percipi possent, in quinque arti-
 culos digestæ fuere, & ciuibus illis traditæ: quibus imperatū, B
 vt postridie manē responsum darent. His in urbem reuerlis
 conuocati sunt ciuēs, lectiq; articuli. varijs dictis sententijs
 tandem decretum, extrema quæque perferenda potius quàm
 euangelij ministerium abijciendum, & tyrannidem Guysano-
 rum, qui autoritate regis pessimè in regni exitiū abuteban-
 tur, tolerandam. Hoc responsum ad reginam delatum, maxi-
 mē eam commouit: & qui tulerunt peracerbo vultu sunt ex-
 cepti, & cum atrocissimis comminationibus dimissi. Cum ad
 pacis conditiones recipiendas ciuēs non adduci posse videret
 rex, mœnia iterum oppugnare iubet. Postridie itaque magna C
 cum alacritate regij milites murum subeunt, sed cum oppi-
 dani intrepidè pugnam exciperent, oppugnatio in multas
 horas protracta est, quæ inuadentibus magis, quàm propu-
 gantibus detrimentosa fuit. Rex perspecta oppidanorum
 constantia caduceatorem iterum ad eos misit, qui, vt aliqui
 ciuēs cum mandatis ad regem mitterentur, postulauit, vt
 eum regis consiliarijs dispicerent, num conciliatio iniri, &
 bello huic finis imponi posset. Ciues vnū ex præsidibus sena-
 tus, vt maior legationi inesset autoritas, misere. sed idem re-
 sponsum retulit, quod priores. Cum istis legationibus nihil D
 efficeretur, ciues cum præsidio statuerunt à colloquio dein-
 ceptis abstinendum, omnesque vires ac conatus ad defensio-
 nem conuertendos. eò rem rediisse, vt egregiè pugnando sit
 vincendum, aut fortiter moriendum: & quod omnis spes
 conciliationis esset sublata, omnia diuinæ prouidentiae com-
 mittenda. Eo die quadringenti scloppetarij, qui è Dieppa
 subsidio obsessis mittebantur, in itinere ita ab hostibus fusi
 fugatique fuere, vt ne vnus Rhotomagum perueniret, pau-
 ci admodum Dieppam salui & incolumes redierint. Postri-
 die

*Rotboma-
 gi secundo
 oppugnatū.*

- A** die exposcente rege in castra remissus præses cum decurione vno ciuitatis, qui postulata ciuium omnia à rege concessa retulere, præter vnum illud, quo liberum reformatæ religionis exercitium petebatur. Obsidentes interea psalmorum dauidicorum cantu, quos psallebant qui in aggere erant irritati, sumptis repente armis nouam oppugnationem instituerunt. ea accerrima fuit, sed per duas tantum horas durauit, quòd largissimus imber superflusus pugnautes diremerit. Responso regis ciuibus renunciato, præses cum decurione in castra remissus, qui ciuium nomine à regina postulauit, ut princeps Condæus accerferetur, quo de toto negotio transigi posset, & finis bello imponeretur. Comes stabilis tum aderat, qui ea petitione adeo fuit exacerbatus, ut sine responso eos dimittendos censuerit. sed nobilis quidam ex regis aula, qui obses pro illis erat, rediens ad regem promissit se responsum missurum. illud autem fuit eiusmodi, ut Rhotomagenes, quoniam tanto amore suorum ministrorum tenerentur, ut abs se abduci nulla ratione pati possent, cum illis vrbe excederent. nequaquam enim regem eos in vrbe laturum. Illud responsum magis adhuc ciues ad defensionem exacuit.
- C** Cum viderent reconciliationi nullum locum relinqui, postmodum striditæ oppugnationi prioribus acrior instituta, in qua cum magna suorum cæde oppugnantes repulsi sunt. Biduo ab oppugnandis mœnibus cessarunt, ut vires, atque animos resumerent. tunc ad tentanda mœnia iterum accessere cum magna spe potiundæ vrbis, quòd triplici effosso cuniculo suppositis ignibus magnum hiatum in muro & aggere cum superstantium propugnatorum cæde se facturos sperarent. sed irriti vbique conatus fuere. Hucusque præsidarij milites fortibus factis apud amicos & hostes inclarauerant: sed in vltima pugna, in qua laus constantiæ paranda erat, imbelles, & ignavos se præstitere: & quod dedecus, & ignominiam auget, nonnulli regijs per ruinas intransibiles, se adgregantes, eos ad lucupletiorum ciuium domos diripiendas deduxerunt, ut prædæ participes essent. Ciues à prioribus pugnis intacti, Angli item, & Scoti quamuis à socijs se desertos esse vident, animis tamen non deficiunt, sed ex periculi magnitudine sumpta audacia, aduersus oppugnantes confidenter progressi constantissimè depugnarunt, non mediocriter adiuti à promiscua puerorū, & mulierū turba, quæ inter tormentarias pilas

*Tertia op-
pugnatio.*

*Quarta op-
pugnatio.*

*Quinta op-
pugnatio.*

*Rhotoma-
gum expu-
gnatur.
Victorum
rabies.*

*Monga-
merij ex
Rhotoma-
go fuga.*

vbique per aggerem volitantes, impavidè progrediens ti- **A**
gna, & lapides, qui in subeuntes hostes deiicerentur defere-
bat. Sed cum succensus cuniculorū vnus ingentem muri, &
adiecti propugnaculi ruinam ædidisset, tunc oppugnantes
cum facillimum aditum in urbem haberent, meliori condi-
tione pugnare cœperunt: vnde adauctis animis tantò impetu
gradum intulerunt, vt propugnatores iam magna ex parte de-
fessos & faucios, atque inexpectato muri casu perterritos lo-
cum deserere ac terga vertere coegerint. Tunc victorum rabies
commilitonū cæde, & proprijs vulneribus efferata, in quos-
uis obuios nulla sexus, aut ætatis ratione habita ad satieta- **B**
tem vsque sæuijt. post ad diripiendas domos conuersa, nihil
clausum nec secretum abditumue reliquit. Miseranda vrbis
facies vbique conspiciebatur. Infantium ad cædes pauitan-
tium ploratus, virorum gemitus, mulierum eiulatus passim
exaudiebantur, miserorum hominum atq; imbellium greges
per vicos concursantium, & latebras, vel effugia querentium
viscebantur. Magnus muliercularum, ac puerorum numerus
ad flumen quod urbem alluit adcurrerat, tremens & incon-
ditis clamoribus nauigia quibus in vltiorem ripam traice-
ret efflagitabat. Magna autē pars eius populi diuersis casibus **C**
submersa fuit. nec mitiori admodum fortuna vsi sunt qui
amnem traiecerunt. Ab hostibus enim dispersis, & ad præ-
dam intentis partim occisi, partim capti, partim spoliati vsq;
ad lineum indussum fuere. quidam etiam nudī abire dimissi.
pauci intracti persequentium aut insidiantium manus effugere.
Mongomerius per mediam fugientium turbam elapsus in tri-
remem, quæ in citeriori fluminis ripa in anchoris erat insilijt
assumpta secū vxore, & familiaribus, quos sors obtulit, pro-
missa remigibus ad transtra relegatis libertate ita sedula eo-
rum opera vsus est, vt persequentium hostium manus effuge- **D**
rit, & secundo flumine disrupta palorum serie, quæ prope
Candebeccū ad retinenda commeantia nauigia longurijs, &
magna ferrea cathena obfirmata erat, Franciscopolim ad An-
glos incolumis peruenerit. Quibus effugia non patuere & à
furore militū se subducere potuere (in quibus erant ecclesiarū
ministri) ad vetus palatiū se contulerunt, qui eo ipso die vitæ
incolumitatem pacti deditiōem fecerunt. Direptionibus, &
cædibus finē attulit veniale regis edictū, quod licet impunita-
tem admissorū erratorū omnibus promitteret, tamen quidā
illu-

A illustres viri illius beneficium non senserunt. Hi fuere Mantre uilla in suprema curia præses, Marloratus minister, Socquandus ciuitatis consiliarius, Cotonius notarius, & secretarius regius, qui tanquam rebelles & perduelles capitali supplicio affecti sunt. Multa mutui nomine à rege ciuibus imposita fuit, centum & viginti millium aureorum. Nauarræus, qui in obsidione vulneratus fuerat, dum Lutetiam aduerso flumine nauigio reuehitur, ad Andelym oppidum mortuus est. Princeps naturalis & benignus fuit, pacis, & concordie amans, in armis tamen exercitatus, acer & promptus, iniuriarum

*Capite mul-
tati Rhoto-
magi, qui.*

*Nauarræi
mors & vi-
ta.*

B facile obliuisci solitus, à vindicta & crudelitate abhorrens, nobilitati & populo admodum gratus, principibus & aulicis charus: qui nefandos belli tumultus nullo negotio compescere potuisset, si ab initio medium se gerere, & regiam auctoritatem interponere voluisset. Sed ita promissis de Sardinia regno inescatus fuit, ut nihil nisi maritimum regnum, & insularum imperium meditaretur nec cogitaret, & quiduis pro illo adipiscendo facturus videretur, ita ut qui eum antea nouerant vi magica ab inimicis dementatū crederent. hoc tamē beneficij à numine cōsequutus dici potest, quod in limine

C internecini belli, cuius per incuriam causa fuit, cū auertere potuisset, ceciderit. Nam clades & miseras, quas sui postea pertulere, non vidit, & inimicorum insidias, ac amicorum querelas, & obiurgationes effugit. Post expugnatam Rhotomagū regius exercitus si ulterius fuisset progressus, totam Normandiam Romanæ ecclesiæ facile subiecisset: sed Lutetiam Parisiorum retrocedendum statuit, quod Andelotium cum Germanicis copijs Aurelias peruenisse exploratum habebat, & Condæum iunctis omnibus copijs bellum non sustinere amplius, sed inferre decreuisset. Is priusquam Aurelijs disce-

D deret, Sapinum in senatu Parisiensi consiliarium, & abbatem Gastinensem, qui in Hispaniam proficiscentes capti fuerant, quo Mantreuillæ, & Marlorati manibus parentaret, latronū more suspendendos curauit. Ipsum Aurelijs exeuntem ecclesiarum ministri numero ad quinquaginta ex multis locis profugi adierunt, orantes ut copias suas scortationibus, latrocinij & horrendis blasphemij repurgaret, & honestæ disciplinæ subijceret. Ea ratione iram Dei ab ecclesia auerti posse, quæ in eas angustias erat redacta, ut per vniuersum Franciæ regnum quatuor tantum vrbes reformatæ religionis doctrinā

*Cōcionatos
rū ad Con-
dæum hōr-
tatio.*

palam & liberè profiterentur, Montalbanum in Aquitania, A
 Franciscopolis in Normandia, Aureliæ in Belsia, Lugdunum
 in Delphinatu. Rogarunt etiam, vt per singulas cohortes di-
 stribuerentur ministri, qui verbum Dei annuntiarent, & pu-
 blicas preces facerent. hoc maximè pertinere ad retinendos
 in officio milites, & ad persuadendum hostibus pro gloria
 Dei non pro regno inuadendo bellum geri. præterea in gra-
 uibus periculis solenne ecclesiæ semper fuisse auxilium à Deo
 assiduè precibus exposcere. Eorum postularis annuit Con-
 dæus, expetiitque, vt pro se preces in ecclesijs iugiter fierent.
 In castra profectus versus Lutetiam mouet. Pythimera vrbs B
 prima in itinere occurrit, quæ portas occlusit. In ea quatuor
 peditum cohortes erant à Santandreano præsidio impositæ:
 quæ incensis suburbijs & omnib. ciuib. ad reparanda mœ-
 nia compulsis, omnia obsidionis incommoda sustinere statue-
 bant: sed promota à Condæo tormenta, cum magnam muri
 stragem edidissent, tum rectè æstimatis suis viribus colloqui-
 um statim postularunt, & Condæi arbitrio se dederunt.
 Ille cum quatuor Vasconum cohortibus urbem ingressus,
 bellico omni instrumento & commeatibus quos ibi reperit
 potitus est: deditque operam, vt ciues sexcentos frumenti me- C
 dimnos, et mille vini modios Aurelias deueherent. Milites ad
 templum se recipere iussi omnibus armis exuti sunt, & pacè
 se nunquam aduersus Condæum arma laturus, impunè abire
 permissi. Duo tribuni, quorum alter Italus erat, alter Parisien-
 sis laqueo strangulati sunt. Hic quòd seditiones Parisijs, sæ-
 pius excitaret: ille quòd contra reformatam religionem vio-
 lato iuramento arma induerat. Sacrificuli omnes qui ibi in-
 uenti sunt trucidati, quòd authores ciuib. fuisse dicerentur,
 vt portæ aduenienti Condæo occluderentur. Inde Stampas
 ductus exercitus, quæ vrbs statim portas aperuit. Erant ibi D
 præsidio impositæ duæ cohortes, quæ defendere urbem posse
 desperantes in arcem se receperunt: sed postridie deditionem
 fecere his conditionibus, vt omnes milites gladio, et pugione
 accincti incolumes exirent, ac liberè quòd vellent proficisce-
 rentur. Ibi commeatus magna copia reperta, quæ in vsus exer-
 citus est distributa. Tunc deliberatum quodnam potissi-
 mum iter arripiendum foret. varijs autem dictis senten-
 tijs decretum est, vt relicta via, quæ rectè Lutetiam du-
 cit, Coruolium ad Sequanam defleceretur. Qui prius iter
 dissua-

*Sacrificuli
 trucidati,
 tribuni duo
 suspensi.*

A diffuaserunt hanc rationem adducebant, quod totius regni primariae vrbi parcendum erat. maximam, & perpetuam ignominiam principem cum nobilitate subiturum, si illam militum libidini, atque avaritiae obijceret. Accedere ad hoc dicebant, quod milites praeda onusti à signis dilaberentur, & prouocante ad pugnam hoste vix semiplenis cohortibus firmissimae acies produci non possent. ita aut detrectandum certamen, aut iniqua conditione pugnandum foret. Haec à nonnullis militia peritis refutabantur, qui dissipationem exercitus propterea non esse timendam affirmabant, quod ex nobilibus, & peregrinis maxima ex parte conflatus esset. nam hos necessitas, illos decoris cura ad signa sequenda sollicitaret. Præterea addebant, vsum militiae ostendere quando in expugnatione vnius oppidi summa rerum consistere videtur, omnes conatus eo admouendos, omnia consilia dirigenda, ut capi possit. Haec sententia reiecta est, quæ rerum euentu docente verior & certior apparuit. Siquidem hostes à Rhotomago laceras reducentes copias, cum ipsis congredi non aucti fuissent, & vix moenia Lutetiae defendere potuissent, si suburbia prius fuissent occupata, quod factum facillimum erat, cum Lutetia à Stampis tantum viginti octo passuum millibus distet. sed deterius consilium virgente fato sequutum, & Coruolium versus ut Pontificijs metu attonitis sese recolligendi facultas daretur, & periculis occurrendi spacium inter arreptus. Cum ad quatuor passuum millia ab vrbe ventum est positis castris Araldus ad ciues missus, qui ut Condæo principi portas aperirent postulauit. quod si parere renuerent, illum per vim sibi viam patefacturum, qua copias omnes in urbem introduceret. Sed cum firmo praesidio vrbs munita esset, & quotidie nouae copiae à Lutetia aduenirent, Araldi minas facile Coruolienses contempsere. Condæus cum eos ad deditionem cogere non posse, nec urbem vi expugnari posse videt, obsidionem omittit. Regina cum eum Lutetiae appropinquare videt, nobilem quendam mittit, qui declararet, si pacem quam bellum mallet, & sopiendis tumultibus animum adplicaret, eundem apud regem locum habiturum, quem Nauarraeus ipsius frater ante mortem habebat. Etsi Condæus satis intelligeret hoc sibi astu proponi, ut suburbia Lutetiana fossa, & aggeribus munitur, & Hispanicum subsidium, quod

*Sententia
de oppugnā
da Lutetia,
vel non.*

*Induciæ pa
ctæ.*

*Colloquiū
de pace frus
tra.*

*Condæi co-
piæ et Pon-
tificiorum.*

magnis itineribus aduentabat, prius in Pontificiorum castra A
reciperetur, quàm dimicandi necessitas ipsis imponeretur:
tamen ne reginæ preces, & auctoritatem negligere, aut pa-
cem repudiare videretur, inducias in aliquot dies pepigit,
hac conditione, vt postero die responsum ad ipsius postulata
mitteretur. Cùm per aliquot dies frustra expectasset, & verba
sibi dari manifestè intelligeret, castra mouet. Cùm quatuor
passuum millibus à Lutetia abesset, nuncius à regina adue-
nit, significans illam in colloquium venire velle, eumque ro-
gare, vt Ammirantem secum adduceret: quia Comes stabi-
lis auunculus eum alloqui cupiebat. Reginæ postularis Con- B
dæus assensit, & ad finem vsque colloquij pactæ induciæ. po-
stridie Condæus aduersa valetudine impeditus adesse non po-
tuit. Ammiras cum auunculo per duas integras horas col-
loquutus est, sed nullo cum fructu. Volebat ille, vt omis-
so religionis negotio de cæteris transigeretur. Ammiras se
millies mortem oppetere malle aiebat, quàm religionis cau-
sam deserere. Postero die regina, Comite stabili, duobus ip-
sius filijs, & Niuernensi duce stipata cum Condæo collo-
quium habet: sed in eo nihil, quod ad pacem conciliandam
faceret, cuius causa fuerat indictum, peractum, non parum in- C
dignantibus multis ex Condæano exercitu, quod occasio rei
benè gerendæ inutili mora, & fallacibus colloquijs turpiter
amitteretur. & iam equites dolore irritæ spei dilabi incipie-
bant. Omni spe pacis sublata propius urbem castra mota.
Habebat Condæus octo millia peditum ad sex equitum mil-
lia, duo muralia tormenta, quatuor campestria, & colubri-
nam vnā. Pontificijs longè maior omnium rerum appara-
tus erat. nam, cùm præter innumeram ciuū turbam, mili-
tares copias maiores habebant, & tormentorum omnis gene-
ris magnum numerum, in vallatis tamē castris se continebant, D
quòd obiectis munitionibus hostis impetum eludere, non
rem prælio committere decreuissent: ad quod tamen inopi-
nato casu propè adducti sunt. Ammiras qui Condæani exer-
citus primam aciem ducebat, cùm propè hostium munition-
es accessisset, vt increpita illis ignauia suorum animos ma-
gis confirmaret, quædam equitum alæ vsque ad victorina
suburbia nobili ausu penetrarunt. ad quorum appulsus om-
nibus non modò suburbanis, sed oppidanis etiam tantus me-
tus iniectus est, tantæque in castris perturbatio facta, vt si Con-
dæus

- A** dæus suorum fortunam sequutus cum tota mole copiarum aduenisset, nullo negotio Pontificios fudisset, aut saltem ad ancipitis prælij aleam adduxisset. postero die cum vniuersas copias in acies distinctas in conspectum hostium produxisset, multo tubarum, ac tymponorum sonitu ad pugnam prouocauit. sed ij intra munitiones se continuerunt, tormentis tantum, quibus maximè abundabant, rem gerentes. Insequenti iterum die Condæus suos in aciem produxit, & hostibus pugnae potestatem fecit: quos cum ad certamen elici non posse cerneret, copias reduxit in castra. Postridie eius diei
- B** procurante regina de pace iterum actum. Ipsa ad molas frumentarias quæ inter bina castra erant, venit, & cum Condæo colloquuta est. Ibi multis sermonibus vltro citroque habitis, conciliandæ pacis conditiones in quinque articulos digestas Condæus proposuit. Primus erat, vt omnes *Pacis cōditio* exteri regni finibus excederent. Secundus, vt rex omnibus *subditiones à Cō* subditis suppliciter petentibus reformatæ religionis exercitium *deo propos* permitteret. Tertius, vt pontificiæ religioni additi, nec *sita frustra.* damnum in bonis, nec periculum in vita, nec impedimentum in religione sua sentirent. Quartus, vt liberum concilium
- C** intra semestrem spacium procuraretur, quo controuersia in doctrina religionis, quæ tumultibus causam dederunt, deciderentur. Si id procurari non posset, conuentus totius regni haberentur, ad quos liber aditus cuilibet pateret. Quintus, vt tutis & idoneis sponsonibus his omnibus rebus caueretur. Primus, tertius, & quartus articuli planè à rege admissi sunt, de secundo, & vltimo diu disputatum. Cum autem rex multa exciperet, quædam non benè explicaret, & quædam indefinitè promitteret: nihil transigi potuit. Condæus cū frustra ad Lutetiana suburbia semoram trahere videret,
- D** quod hostes ad pugnam elici, nec ipsorum munitiones expugnari possent, inde castra mouet. peditatum in fronte collocat, ipse cum validissima equitatus parte nouissimum agmen claudit. Regius exercitus cum Condæum discesisse videret: è suis munitionibus exit, illumque persequitur. Cum verò Stampis appropinquaret, vrbi timens Condæus, quod non satis firmo ad sustinendam obsidionem præsidio munita esset, duas Vasconum cohortes in supplementum mittit. sed regij aliò iter flexerunt, vt breuiori viarum componendio Condæum adsequerentur, cum quo conflagere cupiebant.

*Condei &
Ammiralij
contrarie
sententie.*

Cum hæc Condæus rescivit, conuocatis in consilium du-
cibus, quid potissimum sibi agendum sit ab eis exquiri-
t: alij suadebant, vt ad Carnutes exercitum duceret, sed quod
pone hostes sequerentur numero copiarum & tormento-
rum apparatu superiores, & vrbs summisimo præsidio te-
neretur, ea opinio repudiata est. Condæus ipse cense-
bat, vt Lutetia repeteretur: hostium desertas munitiones oc-
cupari facile posse, & reditum hostibus præcludi, quibus
si ad succurrendum suis transire flumen vellent, longo
circuitu opus erat: interea Parisienses inopinato ipsorum
regressu attoniti imperata facere non detrectarent. Hanc
opinionem omnes sequebantur, nisi Ammiras aliud sua-
sisset, qui id consilium periculo plenum esse demonstra-
uit. Hostilem exercitum si inter Aurelias, & ipsorum ca-
stra se interponeret, commeatum intercludere facile posse,
& Aurelias obsidere. si ipsorum vestigijs insisterent, & in-
tra munitiones consistentes à fronte adorirentur, ancipiti
acie pugnandum ipsis fore: Parisienses enim suos adiutu-
ros. Præterea Germani milites tum equites tum pedites,
quod debita sibi stipendia efflagitare iam incipiebant: ti-
mendum erat, ne instante prælio tumultum excitarent. qui-
bus debitum petentibus, alia excusatio dari non poterat,
quàm quod ex Anglia breui adsportaretur pecunia, qua
ipsorum stipendia persoluerentur. Omnibus his rationi-
bus diligenter consideratis, statutum est, vt copiarum in Nor-
mandiam ducerentur, quo exteris militibus Anglica pe-
cunia satisfieri posset, & Anglicis copijs peditatus firma-
ri, qua parte virium inferiores erant. Iam ad Druidum vr-
bem in finibus Normandiæ Condæus peruenerat: cum ij,
qui exploratum ierant, hostes tantum quatuor passuum
millibus abesse, & iam fluuium Euram transire renuncia-
uerunt. Condæus instrui acies iubet, & properè in ho-
stem ducere. eos qui eis amnem erant prius adoriendos
iudicans, quàm alij transire & laborantibus subuenire pos-
sent. Sed re diligentius explorata cognitum est tantum e-
quitum alam, quæ vadum in amne tentabat, à primis
speculatoribus conspectam fuisse. quæ causa fuit, vt o-
mnes ad designata hospitia reuersi sint, multis improban-
tibus quod pagi anni proximi, quos hostis postredie cepit,
ab eis non fuerint occupati. nam difficilior transitus hosti

red-

A redditus fuisset, & exercitus commeatu qui in pagis erat, fuisset recreatus. Cùm Condæani autem sub signis starent aduentum hostium & prælium expectantes, inter duas acies duo lepores exciti sunt, qui innumeris scloppetorum glandibus petiti intacti in diuersa abiere. Prognosticon erastinæ pugnae, in qua hostiles acies inter se congressæ, *Præfagia*
 campum prælij vacuum reliquerunt in diuersa abeuntes. Pridie illius diei quiddam non minus prodigiosum ipsi Condæo accidit, quod futuram etiam pugnam prænunciare visum est. Cùm ad riuum quendam, per quem ille cum equitatu transibat multus populus congregatus esset, ut transeuntes equites spectaret: ecce anus in mediam aquam se conijcit Condæumque arrepta illius ocrea sistit, atque eum attentè respiciens hæc verba protulit. Princeps vade tu patieris, sed Deus est tecum. Narrabat etiam ipse præterita nocte somnium habuisse, quo sibi videbatur ter diuersis temporibus in prælium descendisse. penes ipsum victoriam stetisse, tribus præcipuis hostibus cæsis. sed post lethale vulnus accepisse. Hoc Condæi somnium, fatidicum fuisse tempus postea ostendit. Nam in Druidico prælio Santandreanus Mareschallus occubuit, Guyfanus dux in obsidione Aureliarum, Comes stabilis in pugna Sandionysiana lethaliter vulneratus est. Condæus post in Bassacensi conflictu trucidatus. Ipse velut præfaga mente prælium iamiam futurum perspiciebat, antequam illucesceret suos armari, ad signa coire, & ad profectionem se parare iubet. Primum agmen ducabat Ammiras: ipse mediæ aciei præesse voluit. Cùm de hostibus autem an fluuium transijissent nihil exploratum haberet, institutum iter prosequitur. Vix tria passuum millia confecerat, cū à præcursoribus renunciatum est, hostes amnem transijisse, *Somnium Condæi*
D magnam equitum turmā conspectam, quæ non procul aberat. In eos equites Condæus suos imperum facere iubet, promittens se, si res poposcerit, statim sequuturū. Condæani præcursores imperata faciunt, sed dū eam turmā quam prius conspexerant adoriri volunt, media hostilis acies, quam Comes stabilis ducabat sub signis incedens itineri prælioque intenta conspicitur. Id cū primum Ammiranti, deinde Condæo nunciatum est, suos gradum sistere, & ad pugnam se parare iubent, aciesque quantum temporis exiguitas dabat, non longius ab hostib. quàm ad colubrinæ iactū instruunt, rem ad prælium

deducere properantes. Cum verò hostes in æquiori loco **A** consistere, & non sine manifesta suorum pernicië inuadi posse perspicerent, quòd ipsorum tormenta ex aduerso collocata in inuadentes ter displodi commodè possent, priusquam ad conferendas manus veniretur, prælio tunc supersedere, & iter cœptum persequi statuunt. Comesstabilis Condæum metu perterritum certamen derectare putans, eum cum magna victoriæ fiducia insequitur: & ut prælium accenderet, aut se recipientes perturbaret, in scloppetariorum equitum turmas, quæ propinquiores erant, omnia quæ habebat tormenta displodi iubet, quos statim **B** dissipat. Inde faustum prælij augurium capiens, propius hostes accedit. Condæus non parum lætatus quòd suas alienâsque vires experiundi facultas toties oxoptata se offerret, ora hosti obuertere iubet, & prælij signum dat. Erat is equitatu superior, sed peditatu, & tormentorum apparatu hostibus longè impar. Habebat enim equitum quatuor millia, peditum ad quinque millia, & quinque tormenta. Illi verò equitum duo millia, peditum nouendecim, tormenta viginti quinque. Cum autem fuisset constitutum, ut Condæus primam Pontificiorum aciem inuaderet, quòd longè à se distantem videret, moræ impatiens **C** in Heluetiorum phalangem (ij in media Comitistabilis acie constiterant) extransuerso incurrit, quam primo impetu perrumpit. Germani equites in hiatum perruptæ phalangis insinuati, eius postremos ordines fœdè turbatos trucidant. Denuilla qui in acie patris tres cataphractorum alas, & leuem armaturam equestrem regebat, inter Heluetiorum, & Germanorum phalanges aduersus Condæum gradum infert: sed duæ Germanorum equitum turmæ eius impressionem ita exceperunt, ut cæsis suorum promptissimis ad **D** primam aciem nihil se loco mouentem refugere coegerint. In ea impressione fratrem vnum amisit. Rupefocaldus, qui centrum Lancearios ductabat, cum Condæi vestigia sequi non posset, in frontem Helueticæ phalangis acriter inuectus, non sine suorum cæde repulsus est. Eodem temporis momento quo Condæus Heluetios est adortus, aliud mediæ illius aciei latus tanta vi, atque impetu inuasit Ammiras, ut oppositos cataphractus, & quoscunque sors obrulit, perruperit. Ibi ingens cædes, sed maior adhuc fuga facta: ita ut non-

Condæi copie in Dru idico prælio

Pontificiorum copie.

A nonnulli non intermisso cursu ad portas Lutetiæ vsque pro-
uecti sint, omnia perditæ, & deplorata esse nunciantes. Co-
messtabilis in media suorum strage conspicuus, cum eius
equus suffossus fuisset, in recentem sublatu postea in maxil-
la scloppetto ictus circumdante eum hostium turba, captus
est. Condæani vsque ad amnem fugientes sunt persequuti,
vbi multi deficientibus viribus, & sese mutuò implicantes
submersi sunt. Germani pedites, qui in partibus Condæi e-
rant, Heluetiorum stragem conspicati existimarunt ea parte
facilem victoriam sibi dari, quod eos suorum cæde adeo per-

*Comessta-
bilis capi-
tur.*

B culsos putarent, vt recentium militum aspectum nedum im-
petum latuisset. hac spe in illos gradum inferunt. Sed cum
Heluetios infestis hastis aduersum se venientes conspexere,
inopinata eorum constantia, & effera virtute consternati, ne
tentato quidem certamine terga verterunt. Eos Pontificij e-
quites quidam confectati sunt nouissimos cædentes. Ande-
lotius fugientibus occurrens, cum sua autoritate retentare
posse putaret, sistere gradum, atq; hostibus, qui pauci nume-
ro erant, ora obuertere iubet. Cum imperio, & hortationi-
bus non mouerentur, preces addit, sed ne vnum quidem re-

*Germanos
rū peditum
fecit fuga.*

Ctinere potuit. Tantus eos omnes occupauerat pavor, vt in
fuga tantum spem ponerent, & omnino se milites esse obliui-
scentur. Multi eorum trucidati, plures capti, vix tertia pars
incolumis in castra redijt. Eodem tempore duæ Germanorū
equitum alæ adiunctis sibi Gallis aliquot nouam impressio-
nem in Heluetios fecerunt, quos firmiter in vestigio confi-
scentes, & contis atque alabardis fortiter rem gerentes per-
pere non potuere. Cum deserta autem abs se tormenta recu-
perare niterentur, quibus Condæanis à persequendo hoste
redeuntibus, & ad signa coeuntibus damni plurimum infer-

Dre potuissent, de nouo inuaduntur tanto ardore, atque impe-
tu Germanorum & Gallorum equitum, vt fusi tunc & fuga-
ti fuerint, non amplius de reparanda acie cogitantes. Atta-
men cum tot & tam acres impressiones sustinuissent, & à so-
cio equitatu deserti, suorumq; promptissimis orbatu fuissent,
se nō deserunt, sed ad signa coeunt ordinesque seruantes ad
primam aciem se magna ex parte recipiunt. Qui pone relictu
fuere vagi, & palantes in campo non fugiendo, nec mortem
deprecando occubere. Siquidem deni, vel duodeni simul
adgregati irruentes hostes magno animo exceperunt, & cū arma.

*Heluetiorū
virtus.*

deficerent, non deficientibus nec animis nec viribus, lapidi- A
 bus quos sors offerebat correptis, persequentes equites re-
 pulerunt, aut vsque ad extremum spiritum pro decore mili-
 tiæ constanter depugnarunt. Qui ab equitibus fuere pro-
 strati ambabus manibus equorum habenas prehendebant, &
 equos cum fessoribus in se prosternentes non inulti cade-
 bant. Tam fortiter omnes in eo prælio se gessere, vt omnium
 confessione prima certaminis gloria illis debeatur. Dum ita
 in media Pontificiorū acie pugnatur, prima acies nihil se lo-
 co mouebat, euentum pugnae, quam Comes stabilis conse-
 ruerat expectans. Cum verò Guyanus qui in ea acie erat, B
 videret pedites Gallos, qui in partibus Condæ erant, equi-
 tum præsidio destitutos, ducentos equites cum hispanicis
 cohortibus, & valida scloppettariorum Gallorum manu in
 eos immittebat. qui quòd numero pauci essent (vix enim bis
 mille, & quingenti censebantur) & nullo equitatu stipati ad
 primum hostis impetum terga verterunt, quattuor tantum
 prioribus ordinibus pugnam capebantibus. Santandrea-
 nus cum reliquo equitatu Germanorum suorum phalangi
 se adiunxit, cuius vtrumque latus bipartitis equitibus velut
 duabus alis firmavit, & protexit. In fronte phalangis erant C
 scloppetarij pedites Galli ferme octingenti, qui in Germa-
 nos Condæ equites à persequendis hostibus, quos in me-
 dia acie fugarant, redeuntibus scloppetis magis cum equo-
 rum terrore quàm damno displodebant. Hi cum suos pedi-
 tes dissipatos cernerent, & intactam primam hostilem aciem
 pleno passu contra se venientem, citatis equis ad proximam
 syluam se adplicarunt. Condæus, & Ammiras, qui à perse-
 quendo hoste fugato etiam redibant, cum recentes hostes
 infestis signis contra se venientes conspiciunt, Germanos
 versus syluam iter intendentes sistere gradum iubent, & ho- D
 stilem impressionem sustinere. Illi dixerunt certamen redin-
 tegrare non posse, quòd plerique ipsorum scloppetis in pu-
 gna amississent. Cum autem hostes iam imminentes viderent,
 citatissimo cursu ad destinatam syluam profugerunt, quos
 Galli equites sequuti sunt. Condæus cum suos fugere videt,
 idem facere cogitur. vix ad trecentos passus processerat,
 cum equus, quo vehebatur ob vulnus in anteriori pede
 scloppetti glande acceptum mansit immobilis, nec subditis
 calcaribus ad cursum incitari vnquam potuit. Ibi antequam
 recenti

Condæus a
 Danuilla
 capitur.

- A recenti equo imponi posset, à superueniente Danuilla captus est. Germani, & Galli equites cum syluam pertransiissent, in modicam quamdam vallem venientes in accliu subistere. Pontificij, qui eos insequabantur, ex aduerso consistere. Mansit utraque pars in suo vestigio immobilis ad quadrantem horæ ad vim repellendam non inferendam intenta. Ammiras cum mille equites Germanos, & ducentos quinquaginta Gallos in vnum coegisset, Germanis à dextra leuâque Gallis in medio collocatis ad hostes progreditur, & eorum equitatum magna vi adortus perrumpit, & dissipat ita,
- B vt vix centum in loco pugnae remanserint: qui veteranis cohortibus se adplicantes cædi se subtraxere. In eas autem cohortes densis ordinibus conglobatas cum iterato impetu irruisset, quod sui lanceis carerent, perrumpere non potuit. Eo in conflictu Santandreas captus, qui cum in equi clunes à nobili sublatus esset vt in tutum asportaretur, à quodâ milite sibi inimico scloppetti minoris ictu caput traiectus occisus est. Iam prælium per quinque fermè horas alternante euentu durauerat, & abeunte in tenebras die vix fasciæ albæ, quas Condæani ferebant, à rubris, quibus Pontificij utebantur, discerni poterant, cum Ammiras receptui cani iussit, & lento passu, vt nihil fugæ simile receptus habere videretur, suos in castra reduxit. Guyfanus propè Druidū urbē castra posuit, loco pugnae vacuo relicto pugnatoribus. Occisorū cadaueribus sparsim iacentibus, & iam à lixis & agrestibus spoliatis, manentibus etiam ibi Comitissabilis omnibus tormentis, & quattuor Condæi campestribus. Talem exitū habuit pugna illa, quæ ab vrbe Druidum nomen accepit: in qua tria maxime notatu digna euenisse memorantur. Primum, quod ad tentandas vtrinque vires ante vniuersum certamen nulla velatio facta sit. Secundum, quod summi vtriusque exercitus duces captiui facti sint. Tertium, quod perruptæ sepius acies summa alacritate restitutæ, acreparatæ. Periere in ea ad nouem millia hominum. In partibus Condæi pedites gallici nominis mille & quingenti desiderati, Germanici septingenti, equites tum Germani tum Galli centum quadraginta, quod ex lustratione, quam Ammiras post quattuor dies fecit cognitum est. Ita victoribus damnosior fuit, quia multo sanguine empta. Huius fama statim Luteriæ, & Aurelijs divulgata, incerto adhuc prælij euentu. Cum autem ij qui primi

In ista pugna que notanda.

In pugna desiderati.

Lutetiam perfugere, Comitem stabilē captum, eius copias cessas, & profligatas renunciarunt. omnes qui Pontificiorum causæ fauebant, valde attoniti & perterriti fuere. Iamque Condæi iram, quem portis ciuitatis mox adfuturū rebantur metuentes, de fuga cōsulebant, & regina ipsa victori obuiam ire statuebat: cum nuncius aduenit, qui Condæum captum, & Ammirantem, qui certamen redintegrarat, profligatum esse declarauit. Tunc magna animorum commutatio facta. Parisienses primo nuncio exterriti, & de salute valde solliciti, secundo ingenti gaudio perfuni, & in spem magnam erecti fuere, processionibus, nolarum sonitu, festis ignibus, tripudijs, saltationibus, & cantibus lætitiā, quam ex ea victoria conceperant, palam declarantes. Qui primi Aurelias fugerunt, non res deploratas & prorsus perditas, sed in maximo periculo cōstitutas reliquisse aiebant. quorum sermones Aurelianensem populum suspensis ac sollicitis animis de pugnae euentu certissimum nuncium præstolantem tenuere vsque ad posterum diem, quo Comes stabilis, qui in primo prælij congressu captus fuerat, adductus est, comitante eum satis valida equitum turma. Guyfanus, cui pugnae locus tanquam victori relictus fuerat, duodecim tormentorum bombis suos dispersos, & in campis & syluis errantes collegit. faucios ad Druidum urbem curandos misit, & interfectorum cadauera sepulturæ mandari effossis magnis scrobibus iussit. Vexilla de hostium peditatu parta in victoriæ testimonium Lutetiam misit. Commissa ei à regina totius exercitus cura vsque ad Comitē stabilis liberationem. Quod pauci equites è prælio superessent, septemdecim nouas cataphractorum alas creari iussit: & quo metum Germanis, qui Ammirantem sequebantur incuteret, ad mareschallum Hesiæ ipsorū ducem scripsit, vt stipendia à rege accipiens ei militaret: aut relicto Ammirante regis hoste, in Germaniā confestim reuerteretur: alias si in manus ipsius incideret, sibi redemptionis prætiū suspendio exoluendum sciret. Respondit Hesus, se à quattuor illustrissimis Germaniæ principibus in Galliam missum esse. cum ipsum reuocare vellent eorum mandatis pariturum. Guyfani autem minis non terreri: belli pericula omnibus communia esse: posse ipsum in hostiles manus æquē incidere ac illos, quibus tam dira minitabatur. Ideo vt æqualitas omnibus seruaretur, quas proponebat belli conditiones sibi subeundas esse sciret,

*Hesi ducis
forte re-
sponsum.*

A sciret, si in ipsius manus veniret. Ammiras cum à prælio in castra rediit, Germanos, & Gallos duces in vnum conuocat. magnā spem certissimæ victoriæ eis proponit, si summo diluculo hostes adoriantur eos maximè attonitos, & sollicitos esse ob equitatum amissum. si aperta vi inuadantur vix centum equites ad signa coituros. id pro comperto, ac explorato habere à nonnullis, qui in prælio capti & non diligenter asseruati, ex ipsorum castris effugerant: tantum auderent, hostes in potestatem venturos, aut cum summa ipsorū ignominia fugam arrepturos. Germani id consilium, vt magnanimum & laudabile probarunt, sed quòd rem impossibilem suaderet, se non posse sequi dixere. nam ipsorum equi maxima ex parte faucij erant, aut, intermisso pugnæ labore defatigati. & multi suorum palantes in campis, & in varia dispersi cum impedimentorum potiori parte, quam amittere volebant. Præterea se ad sulfurei pulueris inopiam redactos dicebant, scloppetos hebetatos, & exarmatos, quos reficere oportebat, antequam ijs vti possent. Ita salubre, & perutile Ammirantis consilium foedè reiectum, & præclaræ rei benegerendæ occasio, quæ finem huic bello adferre potuisset, turpiter amissa est. Nam Pontificiorum equitatus adeo erat imminutus, vt nullam impressionem tot incumbentium hostium sustinere potuisset, & peditatum equitum subsidio destitutum facile perrumpi & dissipari posse apparebat. Ammiras etsi suum consilium decoris, & spei plenum sperni dolet, nihilominus experiri voluit, an sui milites ad tentandam iterum fortunam induci possent. & vt certius eorum animos exploraret, illucescente die extra pagum, vbi pernoctarat, aciem instruxit, & aliquantum itineris versus hostem progressus per horæ spacium sub signis perstitit. sed cum nullam alacritatem in suis conspiceret, omisso pugnæ consilio iter Aurelias versus arripuit. Cum prope Carnutes esset, imperator exercitus Condæo absente omnium suffragijs est declaratus: quod munus nisi præcibus nobilitatis coactus recipere noluit, testatus se lubentius parere malle, quàm tot egregijs ducibus imperare. Cum in Belsiam venit, omnes eius prouinciæ vrbes portas aperuere, & præsidium acceperunt. Traiecto Ligeri flumine in Byturicensem agrum profectus est. Ibi dispartitis in præsidia copijs hyemare decreuerat, sed duabus de causis mutare consilium

1563.

Prodigia.

coactus est. Prima quòd Guyfanus, quem in hyberna suos **A**
duxisse fama vulgauerat, ad obsidentes Aurelias aduentaret,
omnibus Velsiæ oppidis in potestatem redactis. Secunda,
quòd Germani debita sibi stipendia postularent. Itaq; Ammi-
ras Germanos equites conuocat, & de toto belli negotio con-
siliū aperit, eos obtestatus, vt tantisper stipendiorū solutio-
nem differrent, dum pecunia, quam Regina Angliæ se missu-
ram promiserat, adferretur. Eam paratam esse, & indies ex-
pectari: sed aduersis ventis (qui tamen momento temporis
mutari solent) nauigari non posse, fidem, ac propensam animi
voluntatem erga Condæum, cuius auspicijs bellum gereba- **B**
tur, gallicam nobilitatem & religionis communem causam
(prout mens erat principum à quibus missi fuerant) retine-
rent, nec falsis rationibus ab officio auocari paterentur. Hos-
tes cum validis copijs, & magno tormentorum apparatu ad
obsidendas Aurelias aduentare. præsidium pro amplitudine
ciuitatis nimis exiguum ad diutinam obsidionem, & accerri-
mas multas oppugnationes sustinendas; ideo consultissimum
sibi videri, vt relictis hybernis omnes ad defendendas Aure-
lias proficiscerentur. & si hostis proposito obsidendæ vrbs **C**
permaneret, cum eo confligerent. Germani se in fide perman-
suros pollicentur, & cum occasio confligendi se offerret, nun-
quam prælium detrectaturos: qui aliter facere vellent pro de-
sertoribus habituros. Itaq; iuramentum de nouo Ammiranti
dicunt, & versus Aurelias iter intendunt. Guyfanus, qui iam
traiecto Ligeri flumine in Siligioniam venerat, cum explora-
tum habet, Germanos equites versus Aurelias iter cœpisse,
flumē transit, & in Belsiam prope Mehunium copias omnes
transfert. Paulò ante stupenda prodigia visa sunt. Decem
passuum millibus à Carnutibus nubes admodum atra mo- **D**
mento temporis excitata est, quæ mox facibus ardentibus
impleta adeo procellosam tempestatem ædedit, vt in longis-
simo tractu radicitus arbores euulsæ fuerint, plurimæquæ
ædes à fundamentis euerse, atque vnà cum aquarum torren-
tibus procul asportatæ. aquæ præterea stagnorum, & am-
nium margines exuperantes, iracam regionem exundarunt,
vt omnes accolæ cataclysmo se perituros metuerent. verum
prognosticon futurarum, atque ingentium calamitatum,
quæ totam Galliam postea inundarunt. Cum duo autem
exercitus prope Aurelias essent, alter appugnandis, alter
defen-

A defendendis intentus: Ammiras habito cum suis consilio decreuit cum Germanis equitibus & præcipuis ex Gallica nobilitate, quæ Aurelijs erat, in Normandiā proficisci, duabus de causis ad illud iter suscipiendum incitatus. Prima, ut obsidio ab Aurelijs auerteretur, aut hostilibus copijs in diuersa distractis periculum obsidionis minueretur. Altera, ut pecunia, quam regina Angliæ se missurā promiserat, citius, & commodius reciperetur. Timebat enim ne Germani ob non soluta stipendia sollicitante iam hoste, ut vberiorē militiā sequerentur, tumultū aliquem excitarent, aut planē ab ipso deficerent.

B ut illud vero iter expeditius, & celerius cōficerent, nec impedimenta nec tormenta secū trahere statuere. Rebus ita cōstitutis, Ammiras relicto Andelotio fratre cū Germanis Gallisq; peditibus, & aliquot equitū alis, quattuor millibus equitum stipatus institutam expeditionē aggreditur, & continuato per nouem dies itinere ad Dinas litoreum pagū peruenit. & Anglos, qui Franciscopoli erant (distat inde circiter viginti quattuor passuum millibus) de suo aduentu, & consilio certiores reddit. Interim Humfluorum portus, Pons episcopus, aliāq; ignobiliora oppida se Ammirantis imperata facere pollicentur.

C In ijs ut rei frumentariæ prouideretur, præsidia imposita sunt. Dū Dinis agebat Ammiras, ciues aliquot Cadomenses ad eum venerunt, auxilium aduersus præfidiū arcis, quo vrbs maximē infestabatur postulantes. Respondit, quod petebant, cōmodē fieri nō posse. Nam si obsessa ab ipso arx iam iam expugnanda esset, ne vnū diem expectare posse, si res, cuius gratia in Normandiā venerat, perfecta esset. nam simul ac pecuniam, quā ab Angliā expectabat recepiisset, Aurelias ad leuandam obsidionē properē reuerti decreuisse. Si hoc nondū arce expugnata eueniret, tunc ipsorum conditio multo deterior redderetur.

D Cum orandi finem nō facerent, Moyum cum sua peculiari equitum ala, & aliquot hipposclopistis cōmittit, ut urbē occuparet, & rebus pro occasione vteretur. Is cum in urbem ingressus est: qui erant in arce eruptionem in urbem & suburbia fecerunt, & contracto cum ciuibus, & Moyanis certamine, aliquot vtrinque desideratis se receperunt. Dum Moyus in illorum eruptionibus cohibendis & ciuium quiete procuranda intentus est, nuncius Ammiranti adfertur, pecuniam quam expectabat Franciscopolim allatam, & intra paucos dies eam Cadomi recepturum. Ille itaque Ca-

domum venit, vt Germanis debita stipendia persolueret, & Arcem quæ ciuibus tantopere molesta erat, expugnaret. Ductis fossis iuxta templum, quod in subiectis suburbij à diuò Iuliano nomen habet, prolatisque tormentis murum acriter diuerberat. patefacto aditu dum oppugnatio institueretur, qui in arce erant duces, Marchio Elbusius Guyfani frater, & Renoartius conchyliati ordinis eques, postulato colloquio deditionem his conditionibus fecerunt. vt milites qui in præsidio erant, vita & rebus saluis exirent. ciues arbitrio victoris se submitterent. regia pecunia, quæ in arce asservabatur, bona fide omnis Ammiranti traderetur. Secundum **B** has pactiones milites arce relicta in pacarum abiire. pecunia regia tradita, quæ octodecim millium francicorum summam non excessit. quædam vestimenta quæ cæremoniis ecclesiasticis deseruierant, vendita, plumbeæ item laminæ, quibus amplissimum templum Benedictinorum tegebatur, ingentis etiam magnitudinis nola, quæ vndecim pedes in diametro continebat. harum rerum præcium anglicæ pecuniæ additum equitibus Germanis debita stipendia persoluit. Dum in ijs occupatus Ammiras esset, copiæ quas ad alia Normandiæ inferioris oppida miserat, adeo sedulam operam præstitere, vt à Sequana flumine vsque ad Britannicæ citerioris **C** fines omnes vrbes, præter Michaelis fanum, Granuillam, & Cæsaroburgum in potestatem Ammirantis deuenerint. Guyfanius interea Aurelias graui obsidione premebat: qui statim à discessu Ammirantis cum tota mole copiarum ad eas obsidendas aduenerat. Andelotius suburbia versus Siligoniam, vbi cœptæ à Condeo munitiones nundum erant absolutæ, tantisper seruare, & defendere decreuerat, donec tota ciuium suppellex in urbem conuehi posset. & vt aduersus primum hostium imperum defendi possent, suum pediatum ibi collocarat, & partem vnâ Gallis, partem alteram Germanis tuendam assignarat. Cum verò hostilis exercitus in conspectum vrbis venit, duodecim pedum cohortes, quæ cum sexcentis equitibus antecedeabant, eas munitiones adortæ sunt. Conclamatum statim ad arma, & hostem adesse in vrbe nunciatum. Eexaudito tumultu Andelotus, quamuis febricitans, parma & gladio armatus comitantibus eum multis nobilibus in suburbia adcurrit, vt suos ad præclarè agendum voce, & facto incitaret. Cum ad locum

Aureliæ obsidio.

A locum Gallis assignatum venit, milites ad pugnam alacres, & repellendos hostes paratissimos inuenit. cohortatis, & laudatis illis ad Germanos accessit, quos adeo ignauo metu consternatos reperit, ut nulla adhortatione, nullis precibus, nec promissis, ut pugnam capefferent adoriente hoste adduci potuere, quamuis ipse Andelotius se socium certaminis & periculorum fore polliceretur, & centum sexaginta scloppetarios delectos ex Gallicis cohortibus secum haberent, qui pridie, ut illos confirmarent, missi fuerant. Sed velut panico terrore acti sublatis vexillis, quæ in vallo defixa erant,

*Germanos
rū peditem
dedecus.*

B tertatim, ne seruatis quidem ordinibus, ad portam ciuitatis, quæ illis propinqua erat, properanti passu feruntur. Cum autem in vicis currus suppellectile onustos offenderent, tanta inter eos, & permixtam plebem in urbem sarcinas ferentem perturbatio facta, celere cursu impredientibus carris, & nouissimis antecedentes prementibus, ut pluribus in locis in gentes cadentium acerui viserentur, & maximè circa portam, ubi sedecim inter procidentes exanimis reperti sunt. Hostes qui ad munitiones, quas Gallicæ cohortes seruabant, accesserant, & acre certamen cum illis contraxerant, cognito Germanorum discessu, omisis ijs cum quibus pugnabant, ad locum desertum accedunt, & ea parte munitiones nemine resistente transcendunt. tum fugientes insequuti nouissimos trucidant, aut capiunt. & nisi aliquot Gallici nominis milites, qui per opportunè proximas portæ ædes occuparant, persequentes hostes crebris scloppetorum ictibus summouissent, maior Germanorum pars in ea fuga periisset. Cecidere ibi Galli etiam non pauci, qui ante hostium ingressum in urbem se recipere non potuerant. Hoc graue incommodum primo hostium congressu acceptum Germanis magnam infamiae

D notam inuulsit. qui ad primum hostis conspectum ne tentato quidem certamine turpiter aufugerunt. & quod in Druidico prælio tale dedecus etiam subiissent, Galli socij eos tanto opere despiciebant, ut militum nomine indignos existimarent. Sed paucis interiectis diebus par dedecus cum non minoris loci iactura Galli recepere, ita ut non amplius haberent quod Germanis obijcere possent, cum ignauia & metus simul cum summa negligentia in hoc factoungerentur. quod ita accidit. Vnus ex obsidentibus apposita noctu scala quadraginta circiter pedum longa ad antemuralis pinnas, ut quid

intus ageretur exploraret. cum in muro nullas excubias videt, & totam stationem ad luculentum ignem adstare, sine ullo strepitu per suam scalam descendit, ut socios de securitate atque inertia hostium admoneret, & ad parandam facilem victoriam accenderet. qui primum ipsius verbis fidem non habuere, rem incredibilem putantes, hostes in tam manifesto periculo omni cura, & solitudine solutos esse, ita ut vnus tantum repertus sit, qui illum redeuntem sequi voluerit. Hi duo cum ad summa moenia peruafere, mota manu socios ad se vocarunt. qui intelligentes rem serio agi, per scalam properè ascendunt. Fortè vnus ex vigilibus duos, qui prius conscenderant conspicatus ad arma statim clamauit. Ij verò duo non expectatis socijs totā stationē quæ quadraginta hominum erat audacter inuadunt, quam adeo perterrent, ut non planè perspicuens quid rei esset, præcipiti fuga per scalam in subiectum pontem se demiserit plenas hostium cohortes adesse putans, cum viginti quinque viri solum modò essent. Exaudito tumultu ab ijs stationibus, quæ in insulis erant collocatæ, tantus pavor omnes occupauit, ut plurimi vel nullo conspectu hoste trepidanti passu in urbem refugerint, omnia perditā nunciantes. Et nisi aliquot nobiles præfenti animo ad pontem intercisum, vbi nouæ munitiones erigebantur, adcurrissent, & fugam suorum alios hortando, alios increpando sistissent, hostes eo impetu insulas occupassent, & urbem in graue periculum adduxissent. Andelotius cum satis valida militum manu eò etiam adcurrit, suos tam repentino, & fædo casu perterritos confirmat, & maxima adhibita celeritate, ne hostium audacia vltèrius procederet, duo extantia propugnacula in ponte erigit, & expeditissimos scloppettarios cum aliquot tormentis in eis collocat. Insulas quibus hostes immincebant, cum ciuitate pontibus iunxit, quo præfidiarijs laborantibus expeditius & promptius auxilium præberetur. Urbem præterea in præfecturas distinxit: quarum custodiam totidem nobilibus clavi nominis commisit. Urbanas cohortes cum mercenarijs copijs permiscuit, præcepitque omnibus, qui arma ferre poterant, ut in aggere pernoctarent. Nec minor diligentia adhibita in extruendis aggeribus, & reparandis mœnibus singulis diebus indefessam operam nauantibus omnis sexus & ætatis hominibus. Locus etiam ad recipiendos saucios designatus, ne per urbem

Andelotij
diligentia.

- A urbem vagantes, metum iam perculsis adaugerent, & peritis chirurgis ac honestis matronis eorum cura demandata. Sic paucorum culpa diligentiam omnibus excitauit, & vnus loci amissio, cætera firmiora reddidit. Guyfanus prospero successu inflatus, in spem venit expugnandæ vrbis, si insulas in potestatem redigere posset. Itaque ad eas oppugnandas omnem operam & consilium adhibet. A Lutetia, & Nannetibus viginti quatuor muralia tormenta aduehenda curat: quibus promotis summa vi insularum munitiones quatit, vt suis quum oppugnatio institueretur, facilem aditum aperiret, omniâque summa cura, & diligentia parat, quæ ad futuram oppugnationem necessaria videbantur. Iam dies aderat, quo tentare fortunam decreuerat, hora nona post meridiem nocte iam concubia oppugnationi destinata, cum illa impotens & fallax domina consilia & conatus temporis momento euerit. siquidem à transfuga, quem paucis ante diebus inter familiares receperat, tribus scloppetti glandibus lethariter est vulneratus. Is inopinatus casus totum ipsius exercitum luctu, mœrore, & metu compleuit. Attamen ipsius duces ne
- C spem omnem abiectis viderentur, erecta in ponte cespitiaria munitione, in eaque tormentis aliquot collocatis, vrbis mœnia propinquiora acriter diuerberauerunt, sperantes Guyfanum breui à vulnere reualiturum. quo sanato rota mole copiarum urbem aggredi decreuerat. Sed nulla medicorum ope pristinæ sanitati restitui potuit, quin post sex dies ab accepto vulnere mortem obiit, cum magno obsessorum gaudio, & commodo. Nam licet Andelotius nihil omisisset, quod ad arcendos hostes faceret, & milites, ac ciues fidelem ac fortem operam se nauaturos pollicerentur, tamen hostes geminata victoria elati tantum audaciæ ac fiducia desumpserant, vt per æqua, & iniqua se peruasuros affirmarent: quin Guyfanus ipse talem fiduciam de victoria conceperat. vt eo die quo vulneratus est ad reginam scripserit, se intra viginti quatuor horas de capta vrbe nuncium missurum. Fuit princeps animosus, & foris, militiæ peritus, & militibus admodum charus, qui res arduas & periculo plenas foeliciter confecit. & insignes victorias de bellicosis & ferocibus gentibus reportauit. meliori fortuna dignus, nisi his ciuilibus belli initium de-

*Guyfanus
scloppetto
vulneratus.*

Moritur.

*Guyfani dis
cis mores.*

diffet, & flammam, quæ continenti incendio regnum vasta-
 uit, excitasset. Regina magnos motus ex ipsius morte euen-
 tura metuens, quid sibi agendum esset non satis perspiciebat.
 Videbat enim tres præcipuos eius belli duces trucidatos, aut
 captos, neminem habere, quem exercitui præficeret. Reform-
 atos ob mortem infensissimi hostis cristas attollere. Ammi-
 rantem validas copias, & pugnacissimas secum habere, quem
 damnum acceptum resarcire velle, & occasione uti non dubi-
 tabat: audax consilium suscepit, quod eo tendebat, ut si Con-
 dæus durior ad pacis condiciones recipiendas inueniretur, &
 Ammiras, cui omnia ex sententia aridebant, Pontificios du-
 ce orbatos, & maximè attonitos persequeretur, potio-
 rem co-

*Reginæ le-
 gatio ad
 Vvirtem-
 bergicum.*

piarum partem abs se dimittere, & tum ad pacem animum
 inclinare cogeretur. & si res aliter procederet, quàm animo
 conceperat, saltem scrupulum quam plurimis iniiceret, cau-
 sam moti belli aliam esse, quam prætendebatur, Legatum
 cum mandatis ad ducem Vvirtembergicum, vnum ex qua-
 tuor principibus, qui auxiliares copias ad Condæum mise-
 rant, decernere voluit. qui eum regis ac ipsius nomine roga-
 ret, ut in Galliam cum duobus, aut tribus equitum millibus

*Vvirtem-
 bergicus
 sponsio pia
 & amica.*

veniret, & curam regij exercitus susciperet. Cum legatus re-
 ginæ mandatum exposuisset, Vvirtembergicus respondit,
 Cum Ianuarij edicti violatio belli causa fuerit, & mortui sint
 qui violauerunt, id deinceps faciliè conseruari, pacem o-
 ptimè conciliari, finemque tumultibus commodissimè im-
 poni posse, & ut id commodo totius regni fiat, se summis vo-
 tis expetere. Regi autem, reginæ quæ maximas gratias agere,
 quod talem de ipso opinionem concepissent. eos perpetuo re-
 uereri, & officiosè colere velle. Calamitates, quibus Franciæ
 regnū tam acriter premebatur, sibi admodum molestas esse, &
 pro illis, auertendis supplicationes ad Deum fieri in omnibus
 locis suarum ditiorum iussisse. Regij exercitus præfecturam,
 quàm regina deferebat, multis de causis non posse suscipere.
 non enim ingenio, nec experientia tantum valere, ut illi offi-
 cio pro dignitate satisfacere posset, nec corporis habitudinē
 tanto oneri parem habere. Præterea sua negotia non pati,
 ut diu domo abesse possit. Monere & rogare reginam, ut
 prudenter consideret, omnia hæc mala ab ira Dei excitata,
 propter grauiā populi, & rectorum peccata, & maximè ob
 profanatum Dei verbum, procedere. ob eam rem sollicitè
 procu-

A procuraret ut in toto regno, cuius administrationem habebat, Deus purè inuocaretur. pro expiatione criminum, omnis idolatria, superstitio, & alij falsi cultus, qui iram Dei prouocant, extirparentur. aliquod fœdus per totum regnum iniretur, sub aliqua fidei confessione, qualis est Augustana, secundū quam in Germania pax publica facta est Anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo quinto. Dignitates & honores sine discrimine religionis vtrique parti distribuerentur. milites disciplinæ obseruantissimi in duobus aut tribus regnis locis præsidio imponderentur, donec subditi iniuriarum

B acceptarum planè obliui, ad sanitatem redierint. ipsius perfectionem in Galliam inutilem fore, quod reginæ aliud consilium non posset dare. Dum hæc cum Vvirtembergico agebantur, pax contra spem multorū cōciliata est, Condæo, quas regina proposuerat condiciones recipiente. qui multo facilius inuentus est extinctis hostibus, & securus ab illorum insidijs, quàm cum summa authoritate, & potestate frueretur. Quod autem integram & plenam edicti obseruationem non vrgebat, hæc causa reperiēbatur, quod à quibusdam reginæ intimis persuasus fuisset, si se in recipiendis pacis conditionibus, quæ à rege proponebantur, difficilem non præberet, eundem gratiæ & dignitatis locum apud regem habiturum, quæ Nauarræus frater habuerat: tunc pro arbitrio de religionis negotio constituturum. Nam mortuis inimicis nemo eius sententiæ esset refragaturus. Præterea reginam quàm optime erga se affectam sciebat, ipsius, ac Cerellionum consilio post hac uti statuisse. Priusquam verò ille propositis conditionibus subscribere vellet, postulauit, ut cum suis consiliarijs, qui Aurelijs erant, de toto eo negotio deliberare liceret. quod ei concessum. Ingressus urbem, quæ ministrorum esset sententia in concilianda pace cognoscere voluit. Tres fuere delecti, qui cum eo de hoc negotio conferrent, quibus hæc duo proposuit. an sine Dei & conscientiarum offensione protestari apud reginam deberet, nullas pacis condiciones recipere posset, quæ Ianuarij edicti authoritatem aliqua ex parte conuellerent, cum pro ipsius obseruatione arma sumpsisset. Item si hæc impetrari non possent, an æquum censerent, ut alias pacis condiciones, quas pacandis tumultibus commodissimas putaret, reginæ proponeret. Responderunt ministri, sine ipsius Condæi, & omnium ecclesiarum reformata-

*Conditio-
nes quid de
pace facien-
da consti-
tuant.*

*Conditio-
nes cur
Edictū la-
nuarij mu-
tilari per-
miserit.*

rum iniuria edicti Ianuarij authoritati detrahi non posse, nec A
ipsum reginamue tam solemni edicto derogare, quin Deus
maximè offendatur, & omnis æquitatis ratio tollatur, quum
exposcentibus regni ordinibus in celeberrimo conuentu su-
premarum curiarum Franciæ fuerit conceptum, iisque con-
sistentibus promulgatum. Condæus dixit, se id facturum
non statuisse, nihilominus cupere, vt hæc in cœtu omnium
ministrorum proponerentur, quo communi consilio deeer-
nant, quid factu optimum sit. Conuenere itaque ministri
omnes, qui Aurelijs erant, numero septuaginta duo, qui
communicatis inter se consilijs, in hoc consensere, ne reli- B
gionis reformatæ conditio deterior facta per Condæum di-
ci posset, peteret vt edictum à rege concessum integrum, &
illibatum seruaretur, & ne maligna & peruersa interpreta-
tio irreperere posset, istæ appendices adderentur. vt seuerè
omnibus hominibus cuiuscumque conditionis statûsue fu-
erint, interdictum sit, conuicijs impetere, aut alio pacto
interturbare ipsas ecclesias reformatas in suæ religionis exer-
citijs. Rex earum tutelam & patrocinium atque doctri-
næ ac disciplinæ ecclesiasticæ se suscipere declaret. Ne vr-
bium prætores, aut prouinciarum præfecti, magistratûsue C
minores impedire possent ecclesias pro sua ecclesiastica di-
sciplina. synodos, aut consistoria cogere omnibus in lo-
cis siue in vrbibus siue in pagis, in quibus ordo ipsarum
ecclesiarum nondum fuerit stabilitus. Permittatur omni-
bus eam religionem profitentibus, ministrum habere &
libertate quam edictum concedit, frui: ne doctrina, quæ
in illis ecclesijs docetur, noua deinceps appelletur. iniu-
riam enim hac appellatione ei fieri, quia fundata est su-
per veteri & sana doctrina prophetarum, & apostolorum.
Vt qui ante cœptum bellum institutas vsquam ecclesias, D
aut diruerint, aut persequuti fuerint, quemadmodum Vaf-
sij, & Senonibus actum, meritas luant pœnas. Hæc mini-
stri de scripto Condæo responderunt, simul etiam prote-
stati sunt, se velle constantes in sua doctrina & officio per-
manere, & omnes conditiones rejicere, quæ liberum E-
uangelij cursum impedire viderentur. Hanc ministrorum
protestationem licet Condæus æquo animo receperit, &
in publicos actus referri permiserit: tamen persuasus me-
liora

Aliora postea posse à rege impetrare, ea vera esse credens, quæ in excusationem mutilati edicti adferebantur: nempe, ideo fieri ne Pontificiorum animi ea religionis formam iam pridem offensi motus maiores, quam vnquam antea excitarent, si viderent tam multas Reformatis indulta. Sensim ex regis gratia omnia quæ expetebat habiturum. Firmiora & stabiliora fore, quæ à liberalitate regia accepturi essent, quam si ex fœderis formula importunitate extorquerent, Ianuarij edictum detruncari passus est, & aliud nouum, quod pacificatorium nominatum est, conceptum, in **B**quindecim articulis comprehensum, quo rex declarabat, Condæum & omnes, qui eius auspiciâ sequuti fuerant, nequaquam rebellionis, aut seditionis reos dici debere: quoniam rex, ea quæ toto eo bello fecerant, probaret vt honesto, piôque titulo suscepta, nempe pro regis auctoritate tuenda, & commodo procurando.

*Edictum pacificationis
anno 1563.
promulgatum.*

Ipsam regem eos omnes fideles & morigeros clientes & subditos agnoscere, & regio sceptro addictissimos: idcirco illorum tutelam & patrocinium suscipere, & ne in fraudem aliquam incidere possent, omnia edicta & statuta contra ipsos à morte Henrici regis concepta antiquare, & irrita facere.

CQui à facultatum aut dignitatum possessione exciderant, eos in integrum restituere.

De pecunijs ex regio ærario acceptis, aut à subditis exactis, aut ex templorum donarijs coactis, quæ in bellis consumptæ fuerant: item de dirutis arcibus, & diruptis oppidis, omnes absoluere.

Captiuos vtrinque dimittendos iudicare.

DOmnibus edicere, ne propter præteritas offensiones se mutuo prouocarent, ne dicto factoue læderent: sed simul pacatè, & quietè abolita omnium iniuriarum memoria deinceps viuerent, & omnibus fœderibus, quæ in regno vel extra regnum percusserunt, prorsus renunciarent. Reformatæ autem religionis exercitium hunc in modum edictum concessit.

Vt omnes nobiles, qui Baronum aut Castellanorum dignitate ornati erant, quæ summam iurisdictionem aut liberum feudum habebant, possent in suis ædibus, in quibus habitabāt,

in libertate conscientiarum, & pleno exercitio suæ religio- A
nis vnâ cum domesticis & clientibus suis viuere. Alijs no-
bilibus feuda habentibus, qui ruri non in vrbibus, aut sub-
urbis habitaret, eodem priuilegio vti liceret, sed tantum pro
se, & familia. Vt in omni eparchia vrbs vna designaretur,
in cuius suburbis exercitium illius religionis haberetur,
quo omnes illius iurisdictionis homines, qui eam religio-
nem profitentur, confluere possent. In omnibus præterea
urbibus, in quibus circa septimum Martij diem eius reli-
gionis forma obseruabatur, eo priuilegio vterentur: suo mo-
re conciones haberent, & sacramenta administrarent in vno B
aut duobus locis, ea tamen ratione, vt nullum templum oc-
cuparent. Si quæ fuerint ab illis occupata, aut etiam cœno-
bia Pontificiæ religionis hominibus, quorum erant prius,
planè restituerent, eosque suis redditibus & possessionibus li-
berè vti frui permetterent. Illud edictum Ambasiæ decimo
nono Martij, anno domini supra miliesimum & quingentesi-
mum sexagesimo secundo conceptum fuit, quod rex statim
posst, vt à supremis curijs ratum haberetur, curauit tum de-
mum per vniuersas regni prouincias promulgari. Qui Au-
relijs erant in præsidio, aut belli metu eò profugerant, in C
dignè admodum tulere concionandæ libertatem eo nouo e-
dicto, adeo fuisse imminutam, & tam multa ex Ianuarij e-
dicto, pro quo tot labores, & damna pertulerant, rescis-
sa fuisse. Nec à maledictis quidem abstinebant, insignem
iniuriam Ammiranti factam dicentes, quòd illo inconsul-
to pacis conditiones transactæ fuissent, præsertim cum fœ-
deratorum principum copias haberet, & præcipua nobili-
tatis pars eum sequerentur: quæ pro obedientia, & fide in
principem mereri videbantur, vt in pace concilianda suis
posceretur assensus. Ammiras relicta Normandia magnis i- D
tineribus Aurelias profectus est, cupiens pacificationi inte-
resse. sed iam transacta & confirmata erant omnia, quinque
diebus antequam eò venisset. Et credibile est, Pontificios
confirmationem edicti accelerasse, ne Ammiras suo aduen-
tu, qua autoritate & gratia apud Condæum valebat, pa-
cem interpellaret, aut sub æquioribus sibi & suis conditio-
nibus impetraret. Postridie quo Aurelias appulit, dolo-
rem quem ob se spretum, & Ianuarij edictum mutilatum
conceperat, præsentè Condæo in consilio non dissimulauit,
pa-

*Reformati
edictum pa-
cificationis
non æquo
animo fe-
runt.*

*Ammiranti
facta inlu-
ria.*

- A**uit, palamque dixit, sibi mirum admodum videri, hostes rebus suis afflictis potuisse ab arma tenentibus plus impetrare, quàm florentibus, & integris. In belli initio vnam Lutetiam in toto regno excepisse, duobus ex præcipuis belli authoribus mortuis, tertio captiuo, vnicam tantum urbem in singulis prouincijs pro exercitio religionis impetraram. plus eo articulo incommodi, & damni reformatas ecclesias recepisse, quàm hostes summa vi, & contentione persequentes in decennio dare potuissent. non debuisse nobiles urbibus præscribere. Ipsas in doctrina vera asserenda iter monstrasse nobilibus, & pauperes diuitibus. In summa adeo illam pacificationem deestatus est, & tam firmis rationibus improbauit, vt non modo illi, qui cum eo venerant de tam iniquis conditionibus dolerent: sed multi, qui Condæum de illa pacificatione impense laudauerant, rem infectam esse peroptarent. At Condæus his omnibus opponebat promissa sibi facta, quòd breui in locum defuncti fratris surrogandus esset. tunc, se regina adiuvante, cui maximè fidebat, quòd velleret, à rege impetraturum, publicato edicto per regni præfecturas. Omnes, qui Condæum in bello sequuti fuerant, ab eo discessere.
- C**Galli quisque domum suam, Germani in Campaniam, vbi tantisper mansere, donec pecunia illis pro reditu promissa fuerit persoluta. Dum vtriusque factionis præcipui duces infestis armis sese mutuo persequiebantur, & quilibet in magna expectatione esset, quonam res verterentur, omnes ferme regni prouincijs in illas factiones diuisæ pari animorum contentione, sed frequentioribus, & maioribus pro numero copiarum, cædibus bellum administrabant. In Delphinatu, vbi primum sub Francisco tumultus fuerat excitatus, simul ac de Valsiana cæde audiuerunt, & de fœdere Condæi cum nobilitate pro tuendis regijs edictis: consensere in hoc omnes, qui reformatum religionem profitebantur: vt ad tuendam tam piam, iustamque causam nec bonis nec vitæ parceretur. non quòd alicui, vel insensissimò hosti, vim inferendam iudicaret, sed illatam tantum propulsandam, quod iure gentium semper permissum fuit. Valentia autem belli initium exortum, ex hac occasione. Cùm Motta Gondrinus à duce Guysano Delphinatus præfecto mandatū accepisset, vt religionis reformatæ cœtus quacumque ratione dissiparet, Valentiam venit, vt præsentia sua ac auctoritate consules, &

Ammirantis iusta querela.

Condæus cur deseritur.

Tumultus in Delphinatu.

decuriones ciuitatis eligerentur ex ijs, qui pontificiæ religio- **A**
 nis essent. Vt hoc ut facilius consequi posset omnes vrbs
 portas occludi iubet, locum vbi suffragia ferebantur pediti-
 bus & equitibus armatis circumdat, vt iniecto ciuibus metu
 neminem ad ea munia eligerent, nisi quem maximè probaret,
 nullo ad inuadendū facto decreto. sed cum ei nunciatum esset
 ad viginti homines ex reformatis in vna domo congregatos,
 eo properè adcurrit, ne interiecta mora numerus augetur.
 Qui inibi erant, cum illum ingressum conspexere, per postu-
 cum aufugere, portamque vnam ciuitatis referarunt, vt exire
 volentibus via pateret, quòd per totam ciuitatem rumor iam **B**
 sparsus esset, Gondrinum omnes illos trucidare decreuisse,
 qui religionem reformatam sequebantur. Cum iam multi in
 porta essent, sese ad exeundum cohortantes, quod nihil in vr-
 be tutum existimarent, animaduertunt aliquot equites
 viam militarem obsidere, quos arbitrati sunt eo proposito à
 Gondrino summissos, vt vrbe excedentes inuaderent, ideo
 in porta manere decreuere. Equites cum neminem è portis
 profilientem vident, in rusticos quosdam qui ad forum re-
 rum venalium veniebant, irruentes, aliquot ex illis vulne- **C**
 rarunt, quosdam etiam occiderunt. Horum cadauera in se-
 getibus inuenta atque in urbem relata, vniuersam plebem
 vtriusque religionis in Gondrinum grauiter commouerunt,
 qui pœnas de tam indigna miserorum, atque inermium
 nece magnis clamoribus exposcebat. Sed episcopi suffra-
 ganeo, & Reformatorum ministro se interponentibus tu-
 multus eo die sedatus. postera die vndique multitudine ad-
 currente non solum ex propinquis pagis, sed etiam ex vlti-
 riori Rhodani ripa, quæ ad Viuaresium attinet, in Reforma-
 torum auxilium tumultus maior priore excitatus est. Gon- **D**
 drinus cum videret tam multos auxilio Reformatis adcur-
 risse, timens ne communicatis inter se consilijs aliquid in ip-
 sius perniciem molirentur, de expellendis ijs ex vrbe cogi-
 tauit, opportunumque tempus ad id agendum existimauit,
 cum concio in suburbijs de more haberetur. Cum Refor-
 matis id consilij innotuisset, non expectato fine concionis
 turmatim ad urbem redeuntibus portas occupant, & ad ædes
 Gondrini progressi pœnam de rusticorum cæde, & alijs atro-
 cibus eius factis sumendam inconditis vocibus clamant.
 Crescente autem quiritantium multitudine, alijs aliud ex-
 pro-

- A** probrantibus, & sese mutuo ad illum inuadendum cohortantibus, ædium valuas admotis ardentibus facibus incendunt. Gondrinus ingenti concepto metu, quod se omnibus inuisum cerneret, proprias ædes deserit, & in proximas confugit, quem furibunda plebs confestim insequito, apprehensum trucidauit, & cum eo septem è domesticis. Qui foris stabant nulla ratione placari potuere, quousque exangue corpus recte in fenestra suspensum viderint. Eo die fortè in urbem venerant multi nobiles Delphinatus, in quæis Baro Addressius, Monbrunius, Mirabellus Montossius erant, qui *Gondrini cædes.*
- B** Reformatorū causam amplectebantur. Hi quod rem ad bellum inclinare viderent, de deligendo duce, qui Reformatos ab iniuria gnauiter tueretur, inter se consularunt. Omnium autem suffragijs Addressius electus est, vir industrius, & vigilantissimus, atque rei militaris peritissimus, qui per multos annos legionariorum Delphinatus Provinciæ, & Occitanix præfectus fuerat. Ad eam dignitatem euectus omnia consilia & cogitationes ad bellum conuertit, quia apud Pontificios omnia armis personare videbat. & quod Gratianopoli magnus esset tormentorū numerus, eò actutum proficiscitur, & ad vsus belli duo muralia tormenta sumit, & viginti campestria præter muraliū scloppetorum magnum numerū. atq; hæc omnia Valenciā deuehenda curauit. Dum in his administrandis intentus est: nunciatū, Aurasiam urbem cum magna ciuium cæde expugnatam: idcirco copias statim cogendas decreuit, vt hostium impetum reprimeret. Nam haud conquieturos illos arbitrabatur, sed vltius ausuros, nisi ipsorum audaciæ obuiam iretur. Illius autē urbis subita ac inopinata expugnatio circumuicinos populos multū exterruit, quod eam satis valido præsidio munitam ad tolerandam longam obsidionem omnes existimarent, & prius expugnatam quam obsessam auditum est. Erant in præsidio sexcenti milites, quem numerum ipsi hostes satis esse ad tuendam urbem aduersus omnem vim fatebantur, sed incuria, & temeritas prædiariorum facilem & citissimam hostibus victoriam dedit. Hi cum audissent suum præsidem, quem Lugdunum ad comparanda arma miserant, redeuntem ab hostibus decem passuum millibus ab urbe captum esse, ad eum recuperandum paucis pro tuitione urbis relictis profecti sunt. Eorum discessus statim hostibus est renuncia-
- Addressius Reformatorum dux creatus.*

tus. qui cum occasione deesse nollent, noctu celeriter itinere
facto ante solis exortum urbem circumdederunt, prolatisque
tormentis murum acriter diuerberarunt. patefacto aditu, &
iam ad irrumpendum paratis oppugnatoribus, Reformati
qui in urbe remanserant, quod suos conciuēs, qui pontificiæ
religionis erant, hostibus auxiliaturos cognoscerent, noctu
cum vxoribus & liberis maxima ex parte urbe excessere, ad
suosque redeuntēs, & qui ad duo passuum millia prope ur-
bem accesserant, incolumes peruenere. qui effugere noluerē,
etsi pauci numero erant, ad defensionem mœnium se para-
runt, & hostibus per ruinas vel portas irrumpere conantibus
se se opposuerunt. sed prodentibus qui pontificiæ religionis
erant ciuibus, hostes per domos muro contiguas, & portas
igne combustas intrarunt. Tunc cum nullus relictus esset
defensionis locus, maior propugnatorū pars in arcem se rece-
pit: ceteri, cum nullum pateret effugium, latebras quæsiere.
Ingressi hostes in inermem turbam nullam defensionem pa-
rantem, sed lachrymis, & precibus veniam poscentem tam
immaniter sæuierunt, vt nec sexui, nec ætati, nec conditioni
pepercerint. siquidem octogenarios senes, pueros lactantes,
paralyticos in lectis iacentes, & quoscumq; in nosocomio in-
uenere. rusticos præterea qui demetendæ segetis causa è mon-
tibus descenderant, & per urbem falces messorias in collo vel
zona gestantes oberrabant. grauidas item mulieres barbara
feritate trucidarunt. & ne quid immanis truculentia omite-
rent, inusitata mortis & cruciatus genera excogitabant.
alios leuibus & crebris pugionum, & gladium ictibus
fodientes: alios in alabardarū cuspides iacentes: alios foca-
rijs crematris per mentum appendentes, subiectoque igne mi-
serabili, & lento necis genere interficientes. quibusdam etiam
viris genitalia abscindentes. quin trucidatis abs se nefariè &
peruerse illudebant. Psalmos dauidicos & alios scripturæ
sacræ libros lacerantes in patentia mortuorum virorum vul-
nera insultantes ingerebant. pudendis mulierum cornua bo-
um, aut lapides vesana petulantia intrudebant. Tessera item
qua inter se dignoscebantur, & quæ se mutuo ad cædes in-
citabant, non minus barbara quàm ipsorum facta, quæ erat:
TER DEVM EXECROR. eam autem horrendam vocem per
vicos & plateas discurrentes diro vociferatu ingeminabant.
Tanta rabie efferati, & furore obcæcati, vt eos qui suas par-

Plusquam
Barbara
feritas Pa-
pistarum.

Horrenda
impietas.

Ates fouebant inter ciues, & quorum consilio in urbem acciti & opera introducti fuerant, viros pariter ac mulieres trucidarint. Illi ut victorum gratiam promererentur in platea armati constiterant, eo proposito, ut militibus opem ferrent, si res posceret. At hi existimantes hostium armatam aciem esse, qui ibi se conglobassent, ut pugnantes occumberent ne inulti morerentur, facto in eos acri impetu ad vnum omnes interemere. Qui in arcem se receperant vitæ incolumitatem pacti deditiōem fecere: quibus fides non seruata, sed traditis armis crudeliter mactati sunt. De rupe enim, in qua arx sita est, præcipitati sunt eo euentu, ut effractis ceruicibus, & *Immanis crudelitas.* comminutis graui casu ossibus sanguinis riuuli per rupem defluerent. Bona in vrbe inuenta, quæ adsportari non potuerunt, inaniter & perpetulantiam absumpta. Vina è cadis in pauiementum effusa: frumentum disiectum, faces arcis, ciuitatis prætorio, & episcopi palatio iniectæ: flamma contigua ædificia corripiente tantum incendium excitarunt, ut trecentæ ædes eo prorsus absumptæ sint. & nisi repente de cælo superflusus largissimus imber flammam restinxisset, tota vrbs in cineres fuisset redacta. Addressius de hac immani hominum

Cæde, atque vrbs excidio certior factus, omnes, quas habebat copias in vnum statim cogit, & parem aut maiorem cladem hosti rependere cogitans, Auenionem versus mouet. Petram latam urbem in plano sitam magna vi adoritur: quam primo impetu capit. Præsidarij milites numero trecenti urbem posse seruare desperantes, in arcem se receperant, ut ab ira victoris hostis obiectu munitionis se protegerent. Qui in vrbe cum armis inuenti sunt, omnes trucidati, in alios non sœuitum. Addressius ardore militum vsus arcem inuadit, occupata primo impetu porta. Qui eò confugerant audacia &

Dsuccessu Addressij exterriti postulato colloquio de deditiōe agunt. Aurasenses qui Addressio militabant, suis ciuibus immani rabie trucidatis parentare cupientes, inter colloquia per vim in arcem irrumpunt, ac omnes, qui inibi erant, sine discrimine trucidant, alios gladijs transfodientes, alios ex altarupe super qua arx sita est, in præceps deturbantes. Inde nulla interposita mora Addressius ad Burgum mouet, quod deditiōem ad primâ tubicinis denunciationem facit. Pons sancti spiritus clauis misit. vbi (quod locus ad traijciendum Rhodanum maximam habet opportunitatem) firmissimum

præsidium posuit, post ad Bolenas itum, quæ vi expugnata^A fuere trucidato præsidio. Tali rerum successu elatus Addressius, de inuadenda Auenione cogitauit. Dum in itinere esset, nunciatum ei est, Gratianopolim à Magironio, qui in Gondrini locum suffectus fuerat, occupatam, & illum Romanusio imminere, ideo consilium mutauit, & parte copiarum assumpta altera Mombrunio relicta, vt in finibus Venaisini comitatus bellum gereret, Romanusium aduolat. ibi vnam tantum noctem moratus ad Fanum Marcellini progreditur: quod primo impetu expugnat, trecentis militibus, qui à Magironio i-

*Magironij
fuga.*

bi relicti fuerant ad vnum trucidatis. Ipse victoris iram metuens in Sabaudiam profugit, & inde in Burgundiam ad Tauranæum suos duxit. Hæc Addressij victoria cum fuga Magironij Gratianopoli nunciata, qui Pontificiæ religionis erant, inde discedentes liberam vrbis possessionem Reformatis reliquerunt. Eò Addressius properat cum omnibus copijs, quæ sex peditum millia, & equites octingentos continebant. Cum inde hostes excessisse comperit, inutilem ibi moram trahere noluit, sed constitutis quæ ad tuitionem vrbis necessaria videbantur, magnis itineribus in Foresium ultra Rhodanum profectus est. Dum hæc ab Addressio geruntur, Mombrunius^C

*Mornassium
à Mombrunio
expugnatum.*

Mornassium vrbem, quæ Rom. pontificis auctoritatem respicit, expugnaui, vbi omnes tum ciues, tum milites sine discrimine trucidati Aurasiensibus in vindictam necis suorum ciuium nemini parcere, quamuis deprecante Mombrunio volentibus, qui etiam militari insolentia cæsorum corporibus, quæ in profluentem projiciebant, vt piscibus esca fierent, schedulam assuebant, in qua erat inscriptum, *SINITE HOS TRANSIRE, PORTORIVM MORNASSII SOLVERVNT.* Hac Mombrunij victoria territi Carderossenses Pyolenenses, Aurasienses, Cortelonij, Bederridæi, Neocastrenses liberam^D vrbiū suarum possessionem victori relinquentes, Auenionem, Carpentoraacte, Insulam, Vaysonem, quæ munitissima loca sunt, concessere. Vtcrius arma promouere Mombrunius non potuit, quamuis hostes perterritos esse sciret: quia partē copiarum ad Mouansium Cisteronij obsessum miserat. ipse Bolenam se recepit, ad quam oppugnandam Suza statim aduenit. Sed Mombruniani audacter erumpentes, eum cū multæ cæde repulere: vnde receptui canere coactus, inde Vaureassium profectus, quod præsidio vacuum suis militibus diripiendū

con-

- A** concessit. Mombrunius Bolenis exiens collē Vaurealsio propinquū occupat, ibiq; Addressium expectat, quem ut sibi auxilio properē veniret, literis rogauerat. Is solita celeritate v-
sus statim adfuit. & ut in conspectum hostium venit: cum suo
rum virtuti tum fortunæ suæ plurimum confusus prælium
committere statuit. Tanto autem impetu atque ardore in Su-
zam inuectus est, ut eum paruo temporis momento in fugam *Suza in fo-
gā versus.*
verterit. Amisit eo in conflictu Suza maiorem sui peditatus
partem, & aliquot nobiles viros, & no tæ virtutis duces. Vix
vnus diei quiete recreato exercitu, Pontem Sorguæ oppidū
B magna vi adortus primo impetu cum arce expugnat. vnde
tantus Auenionenlibus iniectus est metus, ut defendere urbē
posse dubitarint. & creditum à multis, si Auenioni vires Ad-
dressius admouisset, maximū rebus suis momentū allaturum
fuisse: sed ea relicta versus Carpentora cte mouit: quo frustra
tentato Valenciā suos reduxit. Dū ibi hereret à Mouansio qui
Cisteronij obsessus erat, maximis precibus nō semel est sollici-
tatus, ut ipsi magnis difficultatib. circumuictō opē ferret. Suas
itaq; copias in vnū cogitac sub signis rcenset, Tū Cisteronem
versus expeditionē suscipit. In itinere Laurentij arborē fanū,
C & Roccamaurū vi capit. Pontis Sorguæ arcē, in qua præsidū
Italicum erat, incendit. Postridie Fabricius Auenionis præfe-
ctus celoces quasdas armato milite plenas cū aduerso Rhoda-
no misisset, ut tumultuaria pugna Addressiū tantisper detine-
rēt, donec alia parte in castra irrumperet, assumptis scēcū trece-
tis delectis peditib. & tota nobilitate Auenionēsi ad castra Ad-
dressij pergit. Addressius coniectura iudicans quid Fabricius
moliretur, cū parte copiarū ad oppugnādas celoces profectus
est, partē aliā in occursum Fabricij mittit. Is propius urbē quā
putarat hostes nactus tanta vi, atq; impetu ab illis impetitus
D est, ut effusis habenis portas ciuitatis repetere coactus sit, ma-
gna suorum peditum parte amissa. Fugato Fabricio Addressi *Fabritius
us Druentiam amnem versus iter intendit. Cū Cauallonem auenionis
venit, nunciatum ei est, magnum hostium equitatum Orgoni- præfectus
um tendere. Vado in amne reperto suos statim trajicit, ac ho- ab Addressi
stibus satis in tempore occurrit, quos statim dissipat. Ibi re- sio fugatus.*
presso impetu & intermissa celeritate victoriam hostibus, qui
Cisteronem obsidebant, aperuit. Nam Mombrunius, qui a-
liud iter tormentis conuehendis magis idoneum arripuerat,
dum Cisteronem ingredi tentat, amissis omnibus tormentis

*Cistero à
Mouansio
deserto.*

& multis è suis militibus desideratis à Suza fufus fugatufque A
est. Mouansius frustra expectato auxilio Cisterone noctu cū
vniuerfo populo excefsit, & per montes in pacatum euafit.
Addreffius cū Mombrunium fugatum audit, ad Pontem
Sancti spiritus properè reuertitur, & peditatu Bolenio, Rocamauræ, Bagnolij, & Petralattæ relicto cum equitatu Valenciam ferecepit. Cisteronis expugnatio totum fermè Delphinatum exterruit. Gappenses vrhem deferentes Pontificijs occupandam reliquere. Mouansius cum quatuor circiter hominum millibus omnis sexus per asperos montes itinere facto non sine multorum admiratione Gratianopolim peruenit. B
Ibi inermibus, ægro tis & omnibus ad bellum inutilibus relictis, incolumis Lugdunum peruenit, nemine ex Namurfianis, qui iter demorari facilè potuiffent, ei occurrente, quòd omnium oculi in Adreffium conuerfi effent. Is cū Lugdunum à Namurfio obleftum proficifci decreuiffet, pone relicto peditatu, cum quadringentis tantum leuis armaturæ equitibus iter Lugdunum verfus ingreditur, fed à Namurfiano equitatu fufus cum admodum paucis ad deftinatum locū

*Mouansius
iterum fra-
ctus.*

peruenit. Ibi non multos moratus dies coactis quatuor millibus peditum, & equitibus quadringentis, in Delphinatum C
vnde venerat, regredi ftatuit. Cū ad ipfum locum vbi à Namurfianis fufus fuerat deuenit, ab ijsdem iterum fugatus eft amiffis centum & viginti ex fuis: fed cū victores perterritis non inftarent, collectis in vnum, qui diffipati fuerant, & feruatis impedimentis, Cremicum decem millibus paffuum à Lugduno fe recepit. Auxilio ei venere trecenti equites, duæ Heluetiorum peditum cohortes cum duabus Gallorum. Iunctis oranibus copijs inter Viennam & Lugdunum cafta metatus eft, eo confilio, vt Lugdunenses rei frumentariæ cum fe-
curitate tuto prouidere poffent. Cū cafta ibi haberet Ad- D
dreffius bis cum Namurfio fecretum confilium habuit.

*Addreffius
vt in fufpi-
cionem ves-
nerit.*

actis autem in duodecim dies inducijs, cū eas in quatuor menses prorogari, & Namurfium ad præfecturam totius Delphinatus admitti fuaderet, eius confilia maxime fufpecta Reformatis effe cœpere, & illius facta diligenter obferuata funt. Cū in ijs autem perfeueraret communi confilio nobilitatis Delphinatus, quæ Reformatorum partes fequebatur, captiuus factus eft, & Cursolio ordinum confenfu in eius locum fuffecto, Nemaufum ductus. ibi vfque ad pacificatorium edictum

*à Reforma-
tis capitur.*

A dictum in custodia seruatus, tum nec absolutus, nec damnatus domum suam remissus. Cursoluis præfecturam Delphinatus adeptus Serignanium, & Aurasiam recuperauit, & qui inde abierant, domum reuocauit. Gratianopolim etiam graui obsidione liberauit. Ea vrbs vt magnæ authoritatis, & momenti est in Delphinatu: ita Pontificij sibi ereptam maximè dolentes, ad eam recuperandam vires omnes, conatus, & consilia adhibuerunt, & præcipuè Magironius, qui eam in quattuor mensium spacio bis obsedit. In prima obsidione non adfuit ipse, sed Baro Seyssonagius eius vices implebat. *Gratianos polis bis à Pontificijs obfessa.*

B habebat ille nobiles & rusticos eius tractus, & aliquot peditem cohortes Italici & Hispanici generis, qui omnes numerum sex millium hominum efficiebant. In vrbe vix ducenti milites erant, quibus non magna commeatus copia suppetebat, nec bellici instrumenti. Murus præterea vrbs non satis firmus erat ad vim tormentorum sustinendam. Durauit ea obsidio supra viginti dies, sed duo incommoda, quæ erant in Pontificiorum castris maximo adiumento obsessis fuere. primum, quòd nulla muralia tormenta haberent. Secundum, quòd copiarum duces inter se dissentirent. Nam quòd Seyssonagius rei militaris haud peritus esset, alij qui bellis inclauerant non libenter ei parebant. Cum itaque tormenta ad quatienda mœnia illis deessent, cuniculis effosis ea subruere conati sunt. sed labor in irritum euasit. ideo omisso oppugnationis consilio ad obsidionem animos conuertere. Cum autem Cocha præsidij præfectus ad inopiam commeatus se ferè redactum cerneret, nec longam obsidionem ferre posse, noctu aliquos ex vrbe emisit ad Addressium, qui eum de periculo vrbs admonerent: sed ij de sua tantum salute solliciti sociorum salutem neglexerunt, & quò missi fuerant, non iuerunt.

D Desperato auxilio Cocha has condiciones hostibus non semel obtulit, vt ex vniuersis copijs centum deligerent, vigintiue, aut decem: ipse parem suorum numerum in aciem produceret, hac lege, vt si obsidentes superiores euaderent, ipse traderet urbem: si obsessi victores essent, obsidio solueretur, & de hacre vtrunque obsides traderentur. Sed eas transigendi condiciones obsidentes repudierunt: ideo aliæ condiciones propositæ sunt, de quibus dum disceptaretur, auxilium è Romanis, & Valencia duce Furmeyrio viro impigro ex insperato obsessis aduenit. Cum eū aduentare obsidentes

*Conditiones
ab obsessis
oblatae.*

audiuere, antequā ad mœnia accederet, ei occurrere decreue- **A**
 re. Intercedebat inter eos Draccus fluuius, quem Furmeyrio
 transire necesse erat, si vel impetum in castra facere, vel ad vr-
 bem penetrare volebat. Idcirco Scyllonagius vt transitum
 fluminis impediret, magnam copiarum suarum partem ad
 vadum præmittit. Ex his quadringentos equites & delectam
 peditum manum vltra vadum in sylua collocat, qui Furmey-
 rianos amnem transeuntes à tergo adorirentur. ita tanquam
 indaginé clausos nullo patente effugio occidione deleri posse
 putabat: tum urbem desperato omni auxilio victoris arbi-
 trio se dedituram. Furmeyerus, qui pago proximò pernocta- **B**
 rat, inalbescente cœlo suos sub signis educit, & ad amnem iti-
 neri pugnae quē intentus, quòd hostes ad vadum occursum
 non dubitaret, celeri passu progreditur. Sed cum vadum in-
 gressurus esset, hostes ex sylua exilientes animaduertit. tunc
 suos quasi amne nimis profundo ibi reperto ora obuere, &
 ad locum vnde venerant regredi iubet. Qui è sylua exie-
 rant, existimantes metu suorum, qui vltiorem fluminis ri-
 pam obseruabant, id fieri, in apertam planiciem processere,
 & Furmeyeranos increpita ignauia lacessunt. Hi non cun-
 ctandum rati, ne aliæ copiae amnem transirent, & duplici **C**
 fronte pugnare cogerentur, in prouocantes tanto impetu in-
 uecti sunt, vt magna strage eorum ædita, latè profligarint
 paucis è suis desideratis. Eodem impetu ad amnem reuersi,
 scloppettarios hostium qui transitum prohibebant adorti
 sunt: quos ita exterruere, vt omisso pugnae consilio in effu-
 sam fugam se coniecerint, qui à persequente equitatu magna
 ex parte cæsi sunt. Qui in obsidione relictī fuerant, audita
 cæde, & fuga suorum castris statim desertis, in Sabaudiam se
 recepere. Sic Gratianopolis obsidione primū liberata, post **D**
 tres menses à Magironio arctius oßessa fuit. Habebat ille ad
 octo millia tum equitum tum peditum, duo muralia tor-
 menta, & tria campestria. quæ primo appulsu ad mœnia pro-
 mota per tres dies continenter fulminarunt. Erant cum Co-
 cha nouem copiarum ductores, aliquot nobiles, & sexcenti
 egregij milites præter ciuilem turbam, qui mœnia contra
 omnem vim defendenda susceperunt. Nec vllus fuit, qui ma-
 teriam, fascēs, & terram ad extruendum aggerem alacriter
 non comportarit. Deiecta muri parte obsidentes oppugna-
 tionem instituunt, & pars per ruinam muri, pars appositis
 scalis

Gratiano-
 polis qua
 ratione ob-
 sidione li-
 berata.

Secundò
 obsessa.

Oppugna-
 tio Gratia-
 nopolitana.

- A** scalis ter in urbem irrupere nituntur, sed vbiq̃ue cum maxima iactura repulsi sunt, sex tantum ex propugnatoribus desideratis. Curfolius, qui tum Valentij erat, de periculo obfessorum certior factus, omnem diligentiam adhibuit, vt illis suppetias ferret. Iamque ad octo millia passuum cum satis valido peditum & equitum auxilio aduenerat, cum hostes à Namursio, qui Lugdunum obsidebat, vocati, obsidionem soluerunt. Lugdunum autem bis similiter eo in bello obfessum fuit, primum à Tauanæo Burgundiæ præfecto, qui magnas licet copias Italorum, & Gallorum haberet, & magnum *Lugdunū bis obfessū.*
- B** tormentorum apparatus: non propius urbem accessit, quàm sex passuum millibus, magis, vti euentus docuit, vt vindemiatoribus impedimento esset, quàm vt ciuitatem oppugnaret. Ibi verò per mensis spacium hæsit, quò tempore crebris velitationibus ad tentandas vtrinq̃ue vires certatum. Post Namursius venit à rege missus, vt omnibus copijs præesset. Tauanæus illi celsit, & in suam præfecturam abiit. Namursius autem nō statim Lugdunū adortus est: sed in Delphinatum prius omnes suas copias duxit, sperans per Addressium (quem ægrè ferre Subizam in præfectura Lugdunensi sibi à *Comdæo* præpositum sciebat) illius prouinciæ præfecturam obtinere posse, & inde adauctis copijs, & prouisa re frumentaria mouere, & Lugdunum summa vi adoriri. Subizanihil fidei Addressi diffidens, ad eum duo Heluetiorū millia, & tria Gallorum cum trecentis equitibus miserat, obtestatus, vt Namursium tantisper distineret, donec è Delphinatu com meatum in urbem conuexisset. Eo supplemento accepto Addressius quattuor passuum millibus à Vienna castra metatus est, vbi viginti dies mansit. Interea dabat diligenter operam Subiza, vt commeatus vndique Lugdunum adueherentur.
- D** Addressius post secreta aliquot colloquia cum Namursio habita, & pactis cum eo inducijs exercitum dimisit. Namursius prope Lugdunū ad duo passuum millia accessit. Subiza quomodo rei frumentariæ prouideret maximè angebatur, quòd tam propinquos haberet hostes, à quibus discedere sine manifesto amittendæ vrbis periculo non poterat. Sed subitaneus ipsorū discessus occasione huius rei perficiendę dedit. Namursius cū tempus adesse cerneret, quo Addressius promissa de tradēdis Valētia, & Romanis vrbibus exoluere debebat, ad Viennam regreditur. Discessu eius cognito Subiza statim
- Addressij proditio*

*Adressius
captus à
Reformas
tis.*

ad triamillia peditum, equites ad quadringentos in Dom-
bessum principatum emisit, qui eiectis inde Namursij præsi-
dijs, ad quinq; plaustorum millia frumento onusta Lugdu-
num adduxere. Namursius cum se Valencia & Romano ex-
clusum, & Addressium captiuum factum videt, nihil amplius
de præfectura Delphinatus cogitans, ad intermissam obsi-
dionem reuertitur. & quòd maximam præsidij partem in
Dombessum profectam intelligeret, noctu urbem inuadere
statuit. Itaque duobus in locis scalis admotis mœnia tentat.
Qua parte Itali adorti sunt suburbia, nullo resistente capta
sunt; sed eruptione ab oppidanis facta, celeriter inde deiecti
sunt. Qui alia ex parte munitiones aggredi debebant, cum
vident oppidanos ipsorum aduentum promptissimis ani-
mis expectare, ne tentata quidem oppugnatione, relictis in
vineto scalis abierè. Cum iterum id tentassent irritus itidem
conatus fuit. Namursius ad duo passuum millia cum suis se
recepit, expectans vt aliquis tumultus ab occultis fautori-
bus in vrbe, aut porta aliqua per proditiõem occupari posset.
Cum verò in omnem occasionem intentus esset, vna ex inspe-
rato se obtulit. Cum crebræ ab oppidanis eruptiones fie-
rent, & ob id multis tumultuarijs prælijs confertis milites
vtrinque caperentur, captus è ciuibus vnus regis officarius,
qui aduentitium tributum rusticis impositum exigebat, agni-
tus à ciuibus, qui erant in castris, ad supplicium deposceba-
tur omnibus suspendio dignum clamitantibus, quòd vio-
lato iuramento aduersus regem arma tulisset. quin vltra
duos menses scloppetariorum cohortem aluisset. Vt horum
importunos clamores eluderet, & salutis suæ, quam in pericu-
lo esse cernebat, consulere, portam vnâ ciuitatis se proditu-
rum Namursio promisit. Ita verò & tempus, & rationem pa-
trandi facinoris appositè declarauit, vt ei fides à Namursio
habita sit. Condictæ diei hora octaua matutina assignatur,
tanquam opportunissima; quia ciues & milites concionibus
audiendis, & ientaculis sumendis eo diei tempore occupati
esse solebant. Itaq; delectorum militum tria millia cum eo missa
sunt, in queis veteranæ cohortes Brissacci erant. Ijs primus
locus ad ingrediendum datus. Hi omnes ementiti proditoris
auspicia sequuti sancti Iusti suburbia, nemine obliſtente in-
trarunt. Cum autem ad portam vrbis venissent, qui eos duce-
bat per portulam intromissus, eam sequentibus occlusit,
cum

Atum momento temporis omnia maiora tormenta aptè in eos collibrata, displosa sunt non pilis modo, sed taxillis & cathenis ferreis impleta. Dispositi etiam murales sclopetti quadringenti. tum in ipsos iam perturbatos quattuor sclopettariorum millia glandium procellam effuderunt. Sexcenti præterea, exploratæ audaciæ milites ex vrbe emissi, qui è media clade elapsos, & in castra se recipientes aggressi, eos omnes dissiparunt. Tunc de fuga tantum cogitantes, alij intentissimo cursu ad portam suburbij, per quam intrauerant, sese propiciebant: alij per moenium pinnas saltu se demittebant. **Q**ui per portam exitum quærebant, muricibus ab ijs, qui in interioribus portæ claustris in insidijs erant, coniectis impingebant, aut lapidibus supernè coniectis obruebantur: adeo ut in ipsa porta magnus cælorum & fauciorum aceruus viseretur. In ea cæde perierunt Namursianis circiter quadringenti: nec minor fauciorum numerus fuit, qui partim in castris, partim Viennæ postea mortui sunt. Namursius miserabilem ac inopinatam suorum cladem de monte vrbi proximo conspiciatus, tam grauem animi mœrorem concepit, *Lugdunensis obsidio* ut per duos ferme menses decueberit. Hoc stratagemata ut *per pacem* oppidanis animos adauxit, ita obsidentibus omnem spem *soluta.* potiundæ vrbis abstulit. quotidie tamen pro portis læuia certamina ferebantur. Sed non multo interiecto tempore pax inter regem, & Condæum conciliata finem obsidioni, & bello attulit. In Burgundia cum edictum Ianuarij nunquam fuerit promulgatum, non tam celebres ecclesiarum conuentus, ut in alijs prouincijs fuere: conciones tamen multis in locis habebantur, & maximè Diuioni. idcirco Tauanæus post Valsianam cædem conciones, preces, & cantus psalmorum, aliâque reformatæ religionis exercitia tum prius. *Tauanæus Burgundie præfatus.* **D**uatim tam publicæ fieri prohibuit. Deinde omnes qui eam religionem profitebantur, vrbe exegit. Promulgatum postea *Edictum.* edictum, quo rusticis omnibus potestas dabatur arma sumendi ad persequendos Hucnosios, quos rex pro internecionis hostibus habebat. Seuerè etiam omnibus Pontificijs prohibebatur, ne quem ex illis ad se confugientibus tecto reciperent, potu ciboue, aut alio communi officio iuuarent: quin omnes eos quacumque sorte obuios factos sine discrimine trucidarent, & præsertim qui alibi, quàm in templis ad preces deo faciendas conuenirent. Idem in alijs vrbibus eius

præfectura factum, & articuli sorbonici ubique recepti. Qui A
 Matiscone, & Catalauni ad Ararim reformatæ religionis
 erant, cum audire Lugdunum à suæ factionis hominibus oc-
 cupatum, administrationem rerum in illis urbibus desumpse-
 re. Cum id Lugdunenses rescire, quod illas vrbes ad tui-
 tionem suæ vrbs maximi esse momenti intelligerent, Moma-
 brunio, qui nuper è Delphinatu cum quingentis scloppet-
 tarijs ad eos venerat, persuaserunt, vt Catalaunum cum suis
 proficisceretur. Paruit ille monitis, sed nullam strenuam o-
 peram ibi nauauit, quin Catalaunenses in summum discrimen adduxit. Nam quum Tauanæum ad se oppugnandum B
 aduentantem cerneret, urbem deseruit, & secum assumptis
 militibus, quos adduxerat, nauigio Matisconem, & inde
 Lugdunum remeauit. nec ibi diu moratus in Delphinatū vn-
 de prius venerat regressus est. Tauanæus tam præclaræ occa-

*Catalauniū
 captum à
 Tauanæo.*

sioni deesse noluit, sed Catalaunū antequā à Lugduno nouæ
 copix mitterentur, cum omnibus, quas habebat copijs pro-
 greditur urbemq; nullo defendente cepit multis ibi trucidatis,
 qui fugam adornabant, & plurimis in fuga deprehensis.
 Matisconenses sociorum infelici casu exterriti, de deserenda
 vrbe cogitabant, cum à Lugduno duo copiarum duces C
 eis subsidio aduenire opportuno tempore. nam iam Tauanæus
 ad portas vrbs accesserat, expectans vt à ciuibz intro
 mitteretur. quos cum videt animis confirmatos ad duo pas-
 suum millia ab vrbe se recepit maiores copias expectans.
 Interea Antracius vir fortis & bellicosus Matisconem appul-
 lit à Lugdunensibus missus, quem sequutus est Sanlodoicus
 tribunus cum centum scloppetarijs, & aliquot tormentis
 campestribus. Tauanæus adauctis copijs ad mœnia vr-
 bis accessit, & promotis tormentis ea acriter diuerberauit.

*Matisco à
 Tauanæo
 oppugnata.*

Cum autem mille, & sexcentas ferreas pilas euibrasset D
 magno hiatu murum aperuit. Tunc omnes ciues animadu-
 so periculo viri pariter, ac mulieres admixtis etiam pueris,
 nihil reformidatis hostilibus tormentis, quamquam ab ijs
 multi vulnerarentur, ac occiderentur, simum, materiam, &
 humum comportare, quo muri hiatus obstrueretur, & om-
 nem diligentiam adhibere, quo ascensus in urbem diffi-
 lis oppugnantibus redderetur. Conspecta in eis tanta ala-
 eritate Tauanæus ab oppugnatione supersedere voluit, &
 vt illos extra mœnia eliceret, metum, & fugam simulauit.

Desertis

- A** Desertis itaque castris omnem peditatum in proxima sylua (distat ab vrbe mille tantū passibus) in insidijs collocat, equitatum à dextris, & sinistris, eo proposito, vt si oppidani in desertis castra erumperent, qui in sylua erant, inter eos & urbē se insinuantes reditum intercluderent, & per ad apertas portas muriq̃ue ruinam oppidum defensoribus vacuum occuparent. Sed Antracius dolum in tam subita fuga ex nulla apparente causa suscepta subesse ratus, nullum ex suis exire permisit. Tauanæus sua spe deceptus, cum exercitu ne inutiles moras traheret, Catalaunum vnde venerat se recepit, vbi
- B** Magironium, qui ab Addressio profligatus fuerat obuium habuit. Eo tempore Subiza à Condæo Lugdunum missus. *Subiza Lugduno præfectus à Condæo.* cum heluetios quibus pro tuenda vrbe opus habebat, otiosos esse noller, ijs hortator fuit, vt Matisconem ad distindum hostem proficiscerentur, & vltcrius si bona spes rei gerendæ affulgeret. Ijs Poncenaccium Lugdunensis equitatus præfectum præfecit, qui adiunctis aliquot peditum & equitum turmis Matisconem versus iter arripuit. vbi eò peruenit, adhibitis in consilium cæteris ducibus quid potissimum agendum videretur, cum illis consultat. Matisconenses Sanpuncti arcem vrbi propinquam & per molestam adoriendam suadebant. multi eis assentiebantur, sed vicitea sententia, quæ Turnusim oppidum inuadendum censebat, quod ibi maior pars Tauanæi exercitus partim intra mœnia partim extra esset. Duæ cohortes, quæ Matiscone in præsidio erant ad augendum exercitum assumptæ. Ad primum appulsam tumultuaria pugna conserta, quæ per quinque horas magna vtrinq̃ue contentione durauit, vtraque parte fortibus factis victoriam procurante. Aequo Marte adhuc pugnantes ingens cum tonitru horrendo tempestas diremit. tam
- D** largum enim imbrem in omnes effudit, vt quisque certamine omisso in sua castra se recipere coactus sit. Tauanæani autem non se diu hostium impetum sustinere posse ex præterita dimicatione non obscure iudicantes, urbem deserere statuere: sed cum tanto tumultu, & perturbatione factum, vt certatim in scaphas fluuiatiles insilientes, duæ maiores vnà cum vectoribus, & multa prætiosa suppellex demersæ sint. Poncenaccius cum hostes exterritos, & foedè fugientes audiuit, circa mediam noctem cum

Pugna tumultuaria pugnarum.

Tauanæi fugiunt.

omnibus suis copijs urbem ingressus eam ab incendio & A
 direptione seruauit. Tauanæus inopinato Poncenacij suc-
 cessu attonitus redire in Burgundiam uoluit, suæ prouinciæ
 timens: sed consilium mutare tres precipuæ causæ coegerunt.
 Prima, quòd uideret si à Catalauno abscederet, neminem ibi
 pontificiæ religionis consistere audere. Secunda, quòd nun-
 ciatum esset, subsidium Italicum, quod diu expectarat, prope
 esse. Tertia, quòd Heluetiorum maximam partem se procul
 à Lugduno ablegari nolle cognosceret. His diligenter ex-
 cussis de Muniendo & ruendo Catalauno statuit, discessum
 Heluetiorum, quos à suis magistratibus reuocari audierat, B
 expectans, & Italorum aduentum. Cum autem Poncena-
 cium Matisconem præsidio nudasse comperit, & qui pon-
 tificiæ religionis inibi erant, si aliquot cohortes ad ipsos mitterentur,
 portam vnâ ciuitatis se ad aperturos polliceri, ad
 nongentos pedites, & quattuor leuis armaturæ equitum
 alas Catalauno emisit. Qui sub diluculum prope Matisconem
 cum uenissent, partim in nemore quingentis ab urbe
 passibus, partim in hortis iuxta mœnia occultantur, donec
 tempus aduenit, quo stationes militum mutari solent.
 Tunc ei, qui portarum clauas asseruabat, nunciatum, mul- C
 tos currus frumento, & palea onustos ad portam expectare
 ut intromitterentur. Ianitor (qui prodicionis, insidiarum
 conscius erat) cum primam & secundam portam aperuisset ac
 illas primus auriga pertransiisset, in tertia aperta de indu-
 stria currum euertit. Tunc viginti promptissimi milites, qui
 prope portam proni iacentes eo usque latitarant, ex insidijs
 prorupere, & portæ custodibus vtriusque religionis iugula-
 tis, scloppetorum bombis, quos in vacuas auras displode-
 bant, socijs, qui in nemore erant, signum dedere, ut auxilio
 properè adcurrerent. Qui armati in statione erant, cum oc- D
 cupatas esse portas audire, & turmatim hostes in urbem ir-
 rumpere: ad eos repellendos progressi sunt cum nonnullis,
 qui exaudito tumultu arma corripuerant, sed statim in se
 venientes animaduertere. in quos cum tormenta dirigerent
 exemptis pilis inania offenderunt, non tamen se deserunt,
 sed præsentibus animis hostilem impetum fortiter excipiunt.
 quem cum ad tres horæ quadrantes sustinuissent, cum haud dubiè
 premerentur, terga verterunt. Tunc cædes in quosuis obuios facta.
 Qui effugere potuere, è mœni-
 bus

*Prodizione
 Matisco
 capitur.*

Ab us se deijciebant, aut in subiectum amnem insiliebant, nec omnes ita euadere potuerunt. Nam quidam effractis crucibus sub mœnibus iacentes hostium etiam sæuitiam senserunt. Fugatis, aut occisis arma tenentibus victores in Reformatorum aedes irruperunt. quotquot ibi reperti sunt, trucidati, bona in prædam versa sunt. Cùm hæc in Poncenaccij castra ab ijs qui euaserant nunciata sunt, magna contentio inter Poncenaccium & Antracium exorta est, altero in alterum culpam amissi oppidi reijciente: sed intercedentibus alijs duobus iras posuerunt, et de amissis recuperandis deliberarunt.

B Mota statim sunt castra, & Matisconem versus omnes magno animorum ardore progressi sunt maxima cum spe, amissum decus recuperandi. Sed cùm largus imber repente de cœlo effusus festinantis exercitus iter retardasset, & Heluetij duobus passuum millibus ab vrbe consistere coacti fuissent, oppugnatione in proximum diem dilata: sed ea nocte militum animi valdè refrixere, ita vt cum summo manè Antracius appositis mœnibus scalis urbem inuadendam decerneret: neminem inuenerit, qui periculosa dimicationi se exponere uoluerit. & ne quid ad magnam confusionem deesset, Heluetij,

C qui robur exercitus erant, Lugdunum properantes nullis precibus flecti potuerunt, vt per tres tantum horas sub signis consisterent. quo temporis spacio tormenta nauigijs imponi possent, vt secundo flumine Lugdunum reuherentur. Quæ causa fuit, vt ea cum sulfureo puluere, & omni bellico instrumento in prædam hostibus cesserint, qui in omnes Reformatos, quos Matiscone inuenerunt, atrociter sæuierunt, alios vorticibus fluminis submergentes; alios tetrīs carceribus intrudentes: vbi fuere asseruati, donec precium redemptionis perfoluerent. Bona eorum quæ apud amicos, aut vicinos de-

Dposita erant, diligenti indagine conquisita militum auaritiæ cessere. Cùm nihil amplius in vrbe fuit, quod deprædari possent, rustica prædia perscrutati sunt, & quicquid frumenti, vini, pecoris, pabuli, aut rusticæ suppellectilis inuenire, quod ad Reformatos pertineret, hostiliter diripuerunt. Campania regio vicina à tumultibus bellicis non magis quàm Burgundia immunis fuit. Tricassibus qui erant reformatæ religionis, cùm fortiores aduersarijs essent, clauēs, & custodiam portarū desumpserunt. sed Niuernensis ducis Campaniæ præfecti aduentu arma, & administrationem urbīs posuere. Multi ex

*Facinorū in
Campania
editorum
enumeratio.*

illis ad Condæum Aurelias proficiscentes, à Barbefio, qui ad A
 quadringentos equites & peditum validam manum ducebat,
 in pago quodam deprehensi, fusi fugatique sunt. Paulo post
 cataphracti equites alæ Niuernensis cum alijs militibus, qui
 præsidio impositi fuerant, in domos Reformatorum irrum-
 pentes, omnia arma, quæ ibi inuenere rapuerunt. quos Au-
 relijs fuisse, nouerant, aut arma in vrbe gestasse, in carceres
 detrusere, omnium præciosiore suppellectile direpta. Multi
 infantes, qui à ministris, baptizati fuerant, à matribus abre-
 pti, & in templa delati, secundò baptizati sunt. Quidam ma-
 trimonio à ministris copulati, denuò nuptias celebrare coa- B
 cti sunt. In tanta rerum perturbatione multi vrbe excessere,
 in quorum ædibus milites collocati, & ipsi quòd non impe-
 trata venia discesserant, perpetuo exilio mulctati. Plurimo-
 rum bona diuendita, & fisco adiudicata. Qui in vrbe mansere,
 alij restes suspensi, alij flumine submersi, alij à militibus per
 petulantiam confossi sunt. Barrium ad Sequanam situm à
 Reformatis in principio belli fuerat occupatum absque vllò
 tumultu, & cum nulla vis nec personis nec bonis fuisset illa-
 ta, multi eiusdem professionis tanquam ad tutum asylum eò
 confluiebant. Non enim existimabant eos, qui in medijs tu- C
 multibus pacem colerent, bello persequendos esse. Aliquan-
 tulum temporis in summa tranquillitate vixere nemini iniu-
 rij, & nullum damnum à quoquam accipientes: sed Ponti-
 ficij vicini eorum quieti inuidentes, trecentis peditibus coa-
 ctis in proximis pagis constitere, longam obsidionem insti-
 tuentes: satius esse ducentes ad commeatus inopiam oppida
 eos reducere, quàm mœnia oppugnare. Athi eruptione facta
 multos obsidentium trucidarunt. Damnum acceptum coegit
 auxilium à Trecentibus petere, missa Niuernensis ala cum a-
 liquot muralibus tormentis, quæ statim contra arcem pro- D
 mota sunt. Qui in vrbe erant milites, cum se satis virium non
 habere ad sustinendam oppugnationem perspicerent, omiſſa
 defensione exiire, nonnullis alijs inermibus se illis adgregan-
 tibus. Illis ex vrbe digressis, facilis hostibus victoria fuit.
 Nemine enim obsistente ingressi sunt, qui suorum cæde effe-
 rati imbellem & inermem turbam nulla, nec sexus nec ætatis
 ratione habita crudelissimè mactarunt. Multis iam cæsis pe-
 ctora aperientes, cor vni fuit extractum, quòd multi dentibus
 sicuti sæpius exoptarant, cor Hucnosij vnus viui exedissent.

Reper.

- A** Repertus etiam vnus est, qui propriū filium suspendi iusserit. Post aliquot menses equites quinquaginta ex præsidio Antrensi sub diluculum ex improviso illam inuadentes faciliè in potestatem redegerunt. sed cū diu retinere non possent, direptis quæ secum ferre poterant abiire, prius in tecto propriarum ædium suspenso, & scloppetorum glandibus interfecto crudeli patre qui filium suspendio adiudicarat: & nonnullis alijs, qui barbaram feritatem in expugnatione vr̄bis exercuerant trucidatis. Inter Rhemos, & Trecas nobilis quidam Sanctephanus cognomine, Aurelijs reuersus domi se continebat
- B** cum duobus fratribus, & aliquot nobilibus eiusdem religionis, tanto maiori fiducia, quod à duce Niuernensi promissum habuerant, admonitos iri si quid contra ipsos tentaretur. Sed promissi oblitus ad mille, & sexcentos homines coegit, & ad illos opprimendos progressus est, tam occultè decreta profectiōe, vt prius ad portam Sanctephani accesserit, quàm nobiles illi aliquid in se moliri suspicari sint, nedum audierint. Quamuis autem re inopinata attoniti, irruentium tamen impetum egregiè sustinuerunt, ita vt tormenta proferre ad adiutum patefaciendum necesse fuerit. Cū domum violentiæ tormentorum non posse resistere cernerent, in turrim veteris
- C** structuræ secessere, quæ ponte subductili à maiori ædificio se iungebatur, quam tormenta per biduum fulminantia tandem perfregerunt. Statim instituta oppugnatio est, in qua oppugnantes cum cæde repulsi sunt: sed tormentis iterum intonantibus, tantus hiatus est factus, vt locus amplius defendi non posset. Oppugnantes per ruinas ingressi omnes obuios quatuor tantum exceptis trucidarunt. Sanctephanus ipse à confratino immaniter iugulatus est. Reperto autem in vnus ore aureo numismate, omnes suum aurum deglutisse creditum. quæ causa fuit, vt cæsorū corpora exenterata fuerint, & ilia non minus auarè, quàm curiosè perscrutata. Postea cadauera partim cum horreo, & equili combusta, partim in puteos proiecta. mulieres quæ ibi repertæ sunt, captiue factæ. Charitæa in principio belli à Reformatis occupata, à Fayette Niuernensi legato non multo post obsessa fuit. Cū verò obsessi oppugnationem vnā egregiè sustinuissent, facta virium æstimatione minimè se pares diutinæ obsidioni tolerande putantes deditionem honestis conditionibus fecerunt, quæ obseruatæ non fuerunt quamuis præcipui obsidentium

*Nobiles
sub fide op-
pugnati &
crudeliter
cessi.*

*Charitæa
obsessa.*

Fides iurata non seruata.

Potificij
dem no ser-
uanda sta-
tuunt.

Charitea ca-
pta ab Re-
formatis.

Oppugna-
ta.

duces illas se obseruatu-
ros solenni iuramento promississent. A
Earum autem conditionum hæc præcipua erat. Vt religionis
reformatæ homines, qui in vrbe erant, cum omni libertate cō-
scientiæ viuerent, & ab omni iniuria tuti essent. Postridie de-
ditionis, inter duces consultatum, An Hucnosijs fides ser-
uanda esset. Omni quidem viro bono promissis standum vi-
deri, vel cum ipsius detrimento: sed infideles homines indi-
gnos censerī, quibus fides seruetur. Re diu multūque agita-
ta, omnes tandem in hoc consensere, non seruandam ijs fidem,
qui Deo, & regi fidem fregissent. Tum quotquot inueniri po-
tuere, in carceres sunt coniecti, & rebellionis, seditionis atque B
hærescos rei facti, partim vltimo supplicio affecti sunt, par-
tim omnibus bonis spoliati. Cū nihil amplius in vrbe es-
set, quod militum auaritiæ pateret, in rustica prædia tota vis
belli conuersa. Inde armenta abacta, ibi horrea expilata, quæ-
dam etiam incendio absumpta. Qui cædem & carceres primò
hostium ingressu effugere potuere, postea capti persoluto re-
demptionis precio euasere. Quidam qui per aliquot dies fœ-
liciter latuerant, non expectantes vt caperentur, noctu per
muros se demisere. Qui Andelorium cum Germanicis copijs
Aurelias proficiscentem sequuti sunt, post Druidicum præ- C
lium cū multi ex illis Antranium rediissent, Chariteæ satis
infirmum præsidium esse audientes, eò noctu profecti sunt, &
admotis mœnibus scalis, in urbem penetrarunt, eamque sibi
subiecerunt. Paucis interiectis diebus validæ Pontificiorum
copiæ ad urbem obsidendam aduenere. Reformati verò, qui
inibi erant, ita per octo dies hostium impetum sustinuerunt, vt
ne vno è suis amisso ad octoginta ex oppugnantibus interfe-
cerint. Cū verò in castra nunciatum esset, Ammirantem ex
Normandia cum expeditissimo, atque amplissimo equitatu
redire: non expectato eius aduentu obsidionem soluerunt. D
post Chariteenses quietè à nemine lacefsiti vixere. Cetellio-
nenses ad Ligerim etsi neminem lacefsissent, vrbi tantum tu-
endæ intenti à belli clade immunes esse non potuere. Non-
nulli ex vicinis eorum quieti inuidentes, primum armenta,
quæ in agris abegerunt, & quicquid agi ferrique poterat de-
prædatis sunt, vt eos extra vrbis mœnia elicerent, & ad vindi-
ctam incitarent, quo expugnandi urbem occasio caperetur.
Cū nihil se commouerent, variæ insidiæ ad occupandam
urbem structæ sunt. quibus cū ipsorum hostes nihil profi-
cerent,

- A**licerent, vera vi adorti sunt. Siquidem magnis coactis copijs quibus Montrudius Biturigum præfectus præerat, ad tanta mœnia cum tormentis accedere. His promotis & continenter fulminantibus cito magnus in muro hiatus editus est. Sed oppidani tanta celeritate & diligentia quod erat collapsum repararunt, ut obsidentes oppugnationem instituere non ausi fuerint. In aliam itaque mœnium partem tormenta translata sunt. Dux obsessorum assumptis secum duodecim sclopettarijs in granarium quoddam, vnde in fossas facilis erat prospectus ascendit, & destinatis ictibus in tormentorum libratores dispendit, eo quidem euentu, ut tres ex illis momento temporis fuerint trucidati. Diffugientibus cæteris deserta sunt tormenta, ad quæ cum nemo accedere auderet, Montrudius, ut sine suorum iactura & periculo retrahi possent, postulato colloquio inducias in vnam noctem pepigit, quo tempore tormenta retraxit, & alium in locum transtulit. In quo murus ita est adaperitus, ut nec cito reparari, nec commodè ab oppidanis defendi potuerit. Deserto itaque muro in interioris propugnaculum, quod in media vrbe propè templum exexerat, secessere milites, extremam ibi sortem subituri, si incolumitatem ab hostibus impetrare non possent. qui cum tanto furore per ruinas in urbem irrupere, ut nulla nec ætatis nec sexus ratione habita, quosuis obuios crudeliter interfecerint, non grauidis mulieribus, non lactantibus pueris, non decrepitis senibus parcentes. Qui ad interiorem munitiorem se receperant, incolumitatem pacti, deditionem fecerunt. Mœnia oppidi diruta, bona omnium direpta, vsque ad ostiorum, & fenestrarum cardines. Picardia belli clades non sensit, quia Pontificij neminem obliuientem habuere. Reformati tamen ibi tuti non erant. nam quotquot in manus hostium incidebant, aut mactabantur, aut in carceres detrudebantur bonis omnibus spoliati. qui effugere potuerunt, in pacatum quod fors tulit, abiire. Quibus effugium non patuit, ij apud amicos Pontificiæ religionis se occultarunt. Apud Ambianos cum Pontificij in locum, vbi concio à Reformatis fieri solebat, irrumpentes, suggestum & sedilia combustissent: omnes, qui religionem Romanam minus probabant, è ciuitate exire iusserunt. qui imperata facere recusarunt, ad missas audiendas deducti sunt. qui audire noluerunt, trucidati. Ad Beuillam maior tumultus factus.

*Cettelionēs
sis ad Ligēs
rim oppug
gnati.*

*Cædes plus
quàm bar-
bara.*

*In Picar-
dia cur non
magni mor-
tus fuerint.*

*Ambiani
persecutio.*

Beuillenses.

*Tumultus
ad Beuillā.*

Cum præfectus vrbis magistratus admoneret, vt plebis fu- **A**
rorem, quæ Reformatorum ædes expilabat, in tempore com-
pesceret, ne impunitate ad maiora audenda insolentior fie-
ret, in ipso fermè momento plebs armata superuenit: quæ
præfectum ipsum & aliquot milites, quos secum habebat,
Barbara feritate trucidauit. Eodem impetu ad arcem pro-
gressa, quos ibi inuenit sine discrimine interfecit, inter quos
fuit præfecti filius. Normandia grauiores tumultus sensit.

*Normania
tumultus.*

Dieppæ, quæ Picardiæ fines fermè attingit, cum diuorum i-
magine delectæ è templis, & altaria diruta, essent Arquen-
ses vicini omnes, quos apud se habebant reformatæ religio- **B**
nis, direptis facultatibus Dieppam confugere coegere. &
quo magis Reformatos irritarent, commeatus à Dieppa in-
tercludere cœpere. Quorum insolentiam cum Dieppenses
ferre non possent, arreptis armis Arquas profecti sunt, &
templum ab incolis munitum tormentis expugnare conati
sunt. sed cum ibi decem ex suis fuissent occisi, & ad sexagin-
ta vulnerati, re infecta domum se recipere coacti sunt. Ad
bellum autem rem deuenisse cernentes, munire urbem cœ-
perunt. duas equitum quingenarias turmas, & aliquot pe-
ditum cohortes instituerunt. Cauyenses qui quatuordecim **C**
passuum millibus absunt, quos apud se reformatæ religio-
nis homines habebant, crudelem in modum tractabant. Id
satis iustam causam inferendi belli iudicantes. Dieppenses o-
mnes, quas habebant copias aduersus eos miserunt, quos nō-
nulli ex ciuibus comitati sunt. De horum profectione, & cōsi-
lio certiores facti Valerientes, & Veuillenses cum vicinis pa-
gis ad duo hominum millia coegere, vt Cauyensibus vicinis
suppetias ferrent: sed cum in itinere Dieppenses obuios ha-
berent, cum illis congressi statim fusi, ac fugati fuere, vulne-
ratis, & trucidatis quam plurimis, & nonnullis ex præcipu- **D**
is captis. Pagi vnde exierant eodem impetu direpti sunt. hac
de causa expeditio in Cauyenses in aliud tempus dilata,
quod tam immaniter direptum fuit, vt nihil, quod agi fer-
rue posset, ibi relictum fuerit. Cum autem à regio exerci-
tu, qui Rhotomagum tum obsidebat, maximè timerent,
Dieppenses præsidium augere decruere. Sexcentos itaque
Anglos à regina summissos receperunt. sed cum Rothomagum
vi expugnatum audiuerunt, animos desponderunt, & caducea-
tore cum regijs mandatis ad portas accedente, impetrata,
tore

*Dieppenses
vt se gesser-
int.*

Apræteritarum offensus venia, remissis Anglis urbem in regis potestatem tradidere. Multi, quibus ea deditio non placebat, & qui promissis regijs non admodum fidebant, urbem deseruerunt, & pars in Angliam, pars in Flandriam se receperunt, ibique vsque ad conciliatam pacem mansere. Mareschallius Memorantius eò à rege missus, Bacqueuillam urbem præfectum constituit, tradita illi centenaria peditum cohorte: Ricaruillam arcis custodem, cui tricenaria tradita est, admonitis ciuibus, vt in posterum pacatè & quietè viuerent, ad aulam regiam redijt. Ciues eo statu maximè contenti, ni-

Bhil se commouebant, & nulla belli incommoda sentientes, ex graui tempestate in tutissimum portum deuenisse sibi videbantur. Sed non diu ea tranquillitate fructi sunt. nam magna præsidij pars à Bricqmaldo, & Mongomerio subornata arcem & urbem in potestatem Condæi, vel tunc captiui, tradidit, vnde multa incommoda sensere ciues. res verò tam occultè administrata est, vt prius acta, quàm deliberata visa sit. Duces admoniti quidem fuerant à Reingrauiò, qui apud Harfleurum erat, vt ab insidijs, & secreta conspiratione cauerent. sed cū à ciuibus nō à militib. cauendū esse putarent, nihil sua

*Dieppenses
iterū in Cō
dæi potesta
tem deueniunt.*

Csolertia, nec diligentia profuit: quia de præsidij fide nihil suspicantes, ciuium tantum facta obseruabant. Hoc autem modo negotium patratum. Ricaruilla custos arcis cum vno die manè arcem egressus ad equile, quod iuxta arcem erat, vno tantum milite comitatus venisset, à quatuor militibus qui ibi deambulantes occasionem expectabant, interfectus est. Hi statim tormenti bomboijs, qui in proximis ædibus in insidijs latitabant signum dant, qui celeri passu ad arcem contendunt. ibi assumptis suæ conspirationis conscijs aliquot in urbem descendunt, & Bacqueuillæ domū intrantes, cum captiuum faciunt. mitius cum eo (quod ex antiquissima Caroli Martelli familia, & leui ingenio esset) quàm cum Ricaruilla turbido ingenio, & multis exoso agētes. Id facinus omnibus fermè ciuib. displicuit. nō. n. solū ij, qui Pōtificiæ doctrinæ ad dicti erāt grauitè tulerūt, sed etiā, qui Reformatorū doctrinā profitebātur. Qui vnanimi cōsensu ad reginā miserūt de prodicione, et Ricaruillæ nece se excusantes, nil sua culpa factū fuisse: præsidarios milites nullo ciue cōscio id flagitij cōmisisse. Multi etiā relicta urbe in Flandriā profugerūt, ne sibi potestea obijci posset, se sua præsentia tam immane facinus appro-

*Mongomes-
rij factum.*

*Querela cō-
tra Mongo-
merium.*

*Bollionius
Normannie
præfectus
prudenter
admini-
strat.*

basse. At Mongomerius magna nobilium turba comitatus è **A**
Franciscopoli opportunè aduolans perterritos confirmavit,
& dubios in fide continuit. Primo appulsu nouos decuriones
constituit. Bacquillam Franciscopolim, vt ibi custodiretur,
misit. Duabus Anglorum cohortibus, quæ à Franciscopoli
missæ erant, tres Gallorum addidit, & leuis armaturæ eque-
stris alam. ciuibus nouum vectigal imposuit quindecim
millium librarum. diuendit eorum facultates, qui deserta
vrbe aliò profugerant. regiam & Cardinalis Borbonij vrbis
domini pecuniam, quæ apud quæstores inuenta est, arripuit,
& ad muniendam urbem se conuertit. Interea ne cogendæ pe- **B**
cuniæ magis quàm gerendo bello intentus esse videretur, in
circumiectum agrum crebras facit excursiones: in quibus tem-
pla multa diruta, nolæ abreptæ, sacrificuli captiui facti. Ar-
quenses vicinos omni belli clade adflixit, obsessa quæ inibi est
arce, sed non expugnata. Cùm Ammiras Cadomum venit
adeum profectus est, relicto, qui ipsius nomine gubernaret,
Preslæo peculiaris equitum alæ legato. Dieppenses eius
discessu non mediocriter lætati sunt. & ne ad eos reuenteret-
tur, quosdam ad Ammirantem miserunt, qui de illo grauiter **C**
conquesti, quòd aliquot naues in portu Dieppensi milita-
riter instructas ad gerendum bellum emisisset. Hac ratione ci-
ues Dieppenses, qui mercaturæ gratia peregrè erant profecti
in maximū periculum adduci, quòd immodicas exactiones
in populum fecisset, & quòd suos milites impunè cædes, & la-
trocinia committere pateretur. His accusationibus auditis
Ammiras Gausseuillam Fescampi præfectum, quòd Diep-
pensibus vicinus & amicus esset, Mongomerio suffecit, qui
ibi vsque ad finem belli in præfectura mansit. Cadomi erat
in principio belli Hugueuilla, cui à Mareschallo Danuilla ar-
cis custodia demandata fuerat. Is cū milites aliquot clā in arcē **D**
introduxisset, ciues qui reformatæ religionis erant, quòd hæc
in suam perniciē fieri iudicarent, sumptis repentē armis eius
conatibus resistere statuere. Exacerbatis vtrinque animis, cū res
in apertum bellum euasura crederetur, Bollionius dux totius
Normandiæ præfectus, eò appulit, & arcis custodiā remisso do-
mū Hugueuilla ipse suscepit, quā diligenter muniendā cura-
uit, nulla alia belli consilia demonstrans. Nam vtriusque reli-
gionis hominibus ex æquo se defensorem præbebat. Dum in
arce munienda, & continendo in pace populo intentus erat.
quam

A quamplurimi ex varijs locis Cadomum, tanquam ad salutis portum, quod ubique omnia armis persfireperent, se recipiebant, & maximè ex Cænomanis. ex quibus cohortem vnā instituit, quam custodiæ arcis imposuit. Habuit in vrbe cohortem ex ciuibus, duas equitum alas, quarum duces erant Traccyus & Fernaquius. Lustrauit præterea incolarum turbam, quibus armā imperauit. fossas vrbis repurgare, mœnia, & aggeres reficere cœpit. quoscumque nobiles in urbem commeantes apud se retinere, argenteam templorum suppellectilem ex vicinis vrbibus Baiocis & Fano Landi, ac vectigalem pecuniā cogere, & in arce in regis commodum asseruare. Vt cæteris autem Normandiæ locis talem tranquillitatem pararet, & suam ipsius auctoritatē adfereret, quam Villabonus, & Mattignonius minuere & conuellere nitebantur: coactis quinque equitum alis, Cæsaroburgum, vbi Mattignonius cum Guyfani fratre Melitensis ordinis equite erat, magna celeritate contendit, vt illum vrbes occupatas reddere compelleret. Sed ea consilia in maximum totius prouinciæ commodum cœpta, Mongomerij temeritas interrupit. Siquidem Bollionio absente arcem Cadomensem per proditiōem occupare conatus est: id præcipuè sollicitante & procurante Cosino concionatore. Eò vsque autem res processit, vt centurio vnus cohortis, quæ præsidio in arce erat, quosdam ex vicinia nobiles cum aliquot ciuibus in superiorem, & munitiorem arcis partem introduxerit. Tam occultè autem hoc peractum est, vt cohortis præfectus, & milites, qui in inferiori area erant, subductilem pontem attolli ab ijs, qui ingressi fuerant, non perspexerint. Res detecta à mulierculis, *Cadomi* quæ in exteriori labro fossæ lintea lora ad solem desiccabant *arx proditi-* Illæ insolita hominum ora in quadrata turri, in qua regia *ta.*

D pecuniā erat videntes, murmur ac strepitum discursitantium audientes, proditam arcem clamarunt. Præfectus cohortis clamore audito ad interiorem arcem adspicit, & subductilem pontem sublatum conspiciens, se iniquè proditum conuenitur, non tamen se deserit. Primum ad portam quæ in ciuitatē ducit adcurrit, eamque statim claudit, ne quis ex vrbe auxilio coniuratis adueniret. Post tympani sonitu conuocatis militibus pontificios proditoriè arcem occupasse illis declarat. omnes perpetuam ignominiam subituros, nisi recuperare niterentur: tormenta ideo, quæ in area erant, contra sub-

*Arx recupe-
rata.*

*Bollionij se-
ueritas.*

*Præda
Constantijs
facta à
Mongomes-
rio.*

*Reformati
sub Mon-
gomerio
prædones
reputati.*

ductilem pontem produci iubet, ut effracta cathena pons de- A
cidens facilem aditum irrumpentibus daret. Impigrè mili-
tes imperata faciunt. Sed dum tormenta promouent, vnus
agilis & scandendi peritus per murum ad cathenam adrepfit,
& per illam scandens fenestram apertam subie, atque in co-
chleam descendit. nemine reperto, qui ad portam excubaret,
demittit pontem, per quem commilitones ingressi tanto
impetu in Mongomerianos sunt inuecti, ut ijs partim fuga-
tis, partim captis præda recuperata sit. Nouem ex coniuratis
ciues ferme omnes cum tribuno captiui facti sunt: qui in
pugnæ ardore agniti non fuere, quòd præsidarij milites Pon- B
tificios esse putarent. Bollionius de ea re certior factus, re-
lictò Mattignonio propere Cadomum reuertitur, & centu-
rionem proditorem nequicquam pro illo deprecantibus ali-
quot nobilibus, in summa testudine turris, quæ in plateam
vnam ciuitatis despectat, securi percuti iussit. grauiter apud
omnes testatus, vnico filio quem habebat vitam non posse,
nec velle seruare, si talis flagitij author esse conuinceretur.
Cosmus totius negotij procurator, cum suos captos videt,
Cadomo propere excedens, in Angliam Londinum vsque C
profugit. Posthæc belli tumultu Cadomus vsq; ad Amiran-
tis aduentum immunis fuit. Mongomerius, qui iam ad octo
passuum millia prope Cadomum accesserat, cum suorum co-
natus improspere celsisso videt, ad Fanum Landi se recepit,
copias vndique cogens, quo Rothomagensibus subsidium
ferret. Cum Fanum autem Landi ad alendam tantam multi-
tudinem non posse sufficere cerneret, septem equitum alas in
diuersa loca immisit. Tres quæ erant Cenomanorum Viram
misit, Colomberium cum alijs Constantias. Mandauit præ-
terea nonnullis, ut vectigalis pecunia, & quæ ex ecclesiasti- D
cis redditibus corradi posset, ad se adferretur. Colombierius
episcopum Constantiensem, & qui cum eo reperti sunt, capti-
uos fecit. In templis Constanciarum altaria euerit: diuorum
imagines confregit: canonicorum aliorumq; sacrificulorum
ædes diripuit. Quibus vectigalem pecuniam colligendi cura
demandata fuerat, graues exactiones promiscuè in omnes fe-
cere. Qui Viram missi sunt domos nobilium, & locupletio-
rum agricolarum hostiliter diripuerunt. vnde est effectum, ut
qui antea Reformatos tanquam viros probos suspicerent, eos
tanquam prædones execrarentur, & tanquam communes hu-
mani

- Amani generis hostes persequendos esse dicerent. Itaque qui in illo tractu erant, copias, quæ in finibus Britanniae erant aduersus Mongomerianos aduocarunt, promisso eis commeatu, & stipendio. Undecim erant peditum cohortes quas Martigneus duxabat, septingenti equites, qui diuersis nobilibus parebant. His omnibus præerat dux Stampensis Britanniae præfectus. Ad Viram accedentes, facili negotio urbem expugnarunt. Cænomanorum duces interfecti, & ex præsidarijs militibus, & ciuibus plusquam ducenti, barbara feritate sæuientibus ibi victoribus. Cæsorū enim corpora exenterantes intestina per ludibrium venum exponebant per urbem discurrentes, ac vociferantes, an quis esset, qui Hucnosiorum omasa vellet emere. Direpta vrbe, ibique centenaria cohorte præsidio relicta, ad Fanum Landi copiae ductæ. Inde Mongomerius excesserat, quod Rothomagum peruenire cuperet, priusquam a rege obsideretur. Araldus ad Landenses præmissus ut urbem Stampensi duci traderent postulauit; responderunt, se Bollionium ducem, Normandiæ gubernatorem agnoscere, si ille vrbe excedere, & eam Stampensi, aut alteri cuiquam tradere iuberet, non grauare illi parituros. Hoc responso accepto promota sunt tormenta, & moenia per quinque dies acriter diuerberata. Cum magnus hiatus æditus milites ad irrumpendum inuitaret: oppidani urbem dedere velle significarunt, si æquis conditionibus reciperentur. Mattignonius per quem pacisci sperarant, illis indicauit, nullam veniam sperare debere, nisi omissa muri defensione in templum tanquam in asylum confugerent. Cum in has angustias se redactos vident, ut nihil cum hoste pacisci possent, effugium quærunt: sed circulantibus vndique urbem copijs, nullum apparebat nisi per fluuium, in quem difficilissimus erat descensus propter confragosam rupem, & traiectus non admodum tutus, propter propinqua castra. Maior tamen pars militum & ciuium hoc tentare maluit, quam manendo truculentiae hostium se subijcere. Per rupem itaque quam fluuius alluit, quæ inuia putabatur descendens, traiecto propere fluuio intempesta nocte ad proximas sylvas incolumis euasit, paucis amissis, qui præpediente metu, quod in propinquis castris hostes ad arma excitos viderent, cum flumen tranare non possent, submersi sunt. Postridie mane hostes urbem intrarunt: cuius domos omnes

Vira expugnata.

Reformatorum intestina per ludibrium venalia.

Fanū Landi oppugnatum.

sine discrimine diripuerunt. Inde Baiocas exercitus ductus. **A**
 In ea vrbe, & in circumiectis pagis per multos dies mansit.
 tandem ad castra regia, quæ Rothomagum obsidebant, du-
 ctus ingenti metu Cadomenses, & pœna Bellocasios libe-
 rauit. Britannia Normandiæ finitima, omnium Galliæ pro-
 uinciarum in communi malo fœlicissima extitit. Siquidem
 dem nullas belli clades passa est, nec tumultus ullos sensit,
 ecclesiasticis Reformatorū cœtibus sine cæde dissipatis, & mi-
 nistris sine turba expulsi. quorum alij in Angliam abnauig-
 arunt, alij apud amicos vsque ad pacificatorium edictum
 occultati manserunt. Apud Andes vicinos, cum summa bar- **B**
 barie res gesta est. Andegauum prouinciæ Metropolis, cum
 omnium suffragijs Barbeæ ex vicinia nobili, & prætori ciui-
 tatis concredita fuisset; aliquantis per quæta mansit. Sed cum
 e Reformatis quamplurimi Aurelias ad Condæum essent
 profecti, hanc occasionem arripuerunt, qui pontificiæ religio-
 nis erant, gubernationem vrbis assumendi. Ad Monpensie-
 rum itaque nonnulli eorum accedentes nomine totius ciuita-
 tis, Puygallardum Vasconem copiarum ducem cum aliquot
 militum manipulis ab eo precibus impetrarunt, qui ciues
 in officio contineret. Is primum arcem cum suis ingressus, **C**
 dein in vrbem penetrans, eam nullo negotio sibi subiecit. Vt
 verò miseros ciues, quorum aliqui non parum attoniti fu-
 gam meditabantur, facilius opprimeret, conciliationem om-
 nium incolarum fieri curauit, in hanc formam, vt vtriusque
 religionis ciues arma ponerent, & integra ciuitatis admini-
 stratio ipsi traderetur, reformatæque religionis exercitiū à ne-
 mine impediretur. Vix bi duo exacto Pontificij in Reforma-
 torum ædes repente impetum fecerunt: quos ibi inuenere in
 carceres detruserunt. In mercatoris cuiusdam domo cum li-
 bri quampluri fuissent reperti, accensa in media vrbe pyra **D**
 omnes fuere combusti, præter Biblia auro venuste adornata,
 quæ Alabardæ cuspidi affixa per omnes vrbis vicos velut
 in triumphum delata sunt, truci vlutatu clamantibus qui
 pompam eam ducebant: *EN HVC NOSIORVM VERITAS*
SVSPENSA, VERITAS OMNIVM DIABOLORVM. Cum
 autem ad pontem denenere, Biblia in profluentem proiece-
 runt vociferantes, *EN VERITAS OMNIVM CACODÆ-*
MONVM SVBMERSA. Locupletiorum ædes à conquistori-
 ribus omni chara suppellectile spoliatae sunt. Exijs verò, qui
 in

Britannia
 Cedes &
 tumultus
 non exper-
 ta.

Andegani
 vt occupa-
 tum.

Pontificio-
 rum proditio.

Libri com-
 busti.
 Biblia cu-
 spide ala-
 bardæ in
 triumphū
 ducta, &
 In proflu-
 entem pro-
 iecta.

- A** in carceres fuerant coniecti, septem, iudicis rerum capitalium sententia lata securi percussi sunt: quinquaginta septem restes suspensi. præter hos quadraginta quattuor impetu furentis plebis trucidati fuere, & in ijs aliquot pontificiæ religionis pro Reformatis accepti. Nobilis quidam Marefius nomine, cum arcem octo passuum millibus ab vrbe occupasset, ter obsessus in duabus obsidionibus hostes cum magna suorum cedere pulit, in tertia, expugnata arce captus est, & Andegauū in modum triumphi ductus: vbi contractis ossibus rotæ radijs supinus more latronum impositus finem vitæ habuit.
- B** Non solum autem in vrbe, sed in agris vicinis Reformati hostiliter tractati sunt. In corpora enim & facultates seu iura, & cum Reformati deficerent, Pontificij, qui opimas exuias dare poterant, aut cum quibus priuatæ inimiciæ cum prædatoribus intercedebant, pro Reformatis mactabantur. Apud Cenomanos cum de cæde vassiana auditum, qui reformatæ religionis erant, portarum custodiam sumpserunt, & aduocatis ex proximis pagis suæ factionis hominibus conuentum totius ciuitatis habuerunt: in quo ab vtriusque religionis ciuibz decretum, opem Condæo ad liberandū regem (quem sua protestatione captiuum detineri assererat) ferendam esse.
- C** Clerus licet Condæum ob susceptam Reformatorum tutelam oderat, vltro se pecuniam collaturū promisit, & Curionem quemdā delegit, qui promissam summā colligeret. Cum verò duo nobiles, qui cum pedestribz & equestribz copijs propediem Aurelias, vbi Condæus erat, ire decreuerant, ad eum missi essent, vt pecuniam illam reciperent: honorificè ab eo primū fuere excepti, & laute tractati: sed conuiuio finito, dum è cœnaculo exibant, Curio alterū breuioris scloppetti glande traiecit, longiorē in alterum displosurus, nisi celeriter inde se explicuisset. Is vtrin vicū prorupit, ad arma clamauit, socium à Curione proditore occisum dicens. ad eius clamorē multi vndique adcurrere, qui in Curionis ædes irrumpentes, & omnia loca perscrutantes, nobilem ab illo occisum in cella vinaria inuenerunt. Percussor captus & in carcerem ductus, eius ædes concursu populi direptæ. Multorum insuper canonicorum, quod totus clerus eius criminis conscius existimaretur. post septem dies Curio lata in eum sententiā, latronum more strangulatus est. Eius supplicio territi cæteri sacrificuli, desertis templis, proprijs ædibus in diuersa abiere.

*Laniena
crudelis.*

Marefij nobilis mors.

Cenomanorum decretum.

Clerus Condæo pecunia decretauit.

Curionis cuiusdam facinus.

Curio stragulat.

Clerus dissipatus.

Episcopus in arcem quatuor passuum millibus ab vrbe secessit, A
vbi omnia hostilia in ciues qui in vrbe remanserant molitus
est, & velut indicto bello villas ipsorum diripiens, commea-
tus intercludens, mercatores, & alios quosuis illac commean-
tes in carcerem conijciens, si, vel leuissimis coniecturis Refor-
matorum partes sequi probatum fuisset. quos omnes acerbissi-
mè tractabat. Eius autem sæuitia, quòd satis validas copias ad
inuadendam urbem non haberet, ciues non magnopere mo-
uebantur. At cum Chauignium truculentum hominem, &
Monpenserij legatum copias aduersus se conscribere audie-
runt, ex vicinis locis auxilia euocarunt. quod cum ille rescie- B
uit, ab eis persequendis abstinuit. Reformati ab hostibus se-
curi in licentiam omnem effusi sunt, & exitium, quod mode-
stia, & tolerantia auertere potuissent, insolentia ac proteruitia

*Reformato-
rum insolentia &
auaritia.*

*Reforma-
torum auari-
tia rustici
irritati.*

sibi accersiuere. In templa enim à sacrificulis deserta irrue-
ntes diuorum imagines, & altaria subuerterunt: sepulchra
etiam quorundam illustrium virorum, vt plumbo, quo structu-
ra consolidata erat, potiri possent, diruerunt: capsulas, in qui-
bus ossa condebantur effodientes, quòd in ijs gemmas & an-
nulos se inuenturos sperarent, comminuerunt, ac cineres in
auras sparserunt. Præterea æs & cuprum aliâq; metalla, quæ C
in vsus candelabrorum, organorum, & alterius instrumenti
conflata fuerant, auaritiæ militum omnia cessere. Cum nihil
amplius sacræ suppellectilis in vrbe reperiri posset, in vici-
nos pagos itum. Ibi non magis templis parcitum, quàm in
vrbe. His sacrorum direptionibus exacerbati rustici arma ca-
piunt, atq; in quosuis obuios, quos Reformatorum partes se-
qui sciebant, crudeliter grassantur, maximè in eos, qui templa
donarijs spoliabant, quorum multi in complexu predæ truci
dati sunt. qui in vrbe erant, sociorum eadē non magis moue-
bantur, quàm si res nihil ad eos attinuisset. nec animaduer- D
rebant in communi periculo, vt in communi causa versari.
idcirco de pristina insolentia nihil remittebant, petulantio-
res magis euangelicos existimantes. Ad hæc accedebat, quòd
milites despecta omni militari disciplina omnem obedi-
entiam ducibus denegarent, & nihil nisi pro lubito facerent.
Ciues quibus hæc confusio displicebat, literis Condæum
admonuere, nisi maturè prouideretur, exitium vrbi custo-
des allaturos. Is nobilem è sua familia ad eos misit, vt omni-
bus copijs præcset, & ciuitatem aduersus omnem vim tue-
retur.

- A**retur. Nobilis cum militum insolentiam indies augeri cerne-
ret, & copiarum duces sibi palam aduersari, deposita admi-
nistratone vr̄bis, & coacta quam potuit pecunię summa Au-
relas redijt. Abeunte illo in vr̄be peruulgatum, Monpense-
rium copias conscribere: quas cum episcopalibus iungere de-
creuerat, hasq; omnes ad vr̄bem expugnandā adducere. Ca-
stra regia Blesios vsq; processisse, si ipsi inuaderentur, à Con-
dæo, qui fugiebat, nullum expectandū auxilium. Hęc omniū
animos infregere, & qui nullā vim reformidare videbantur,
de salute maximè erant solliciti. Nulla in verbis iactantia,
B nulla in vultu ferocia deprehendebatur. Deliberatur itaque
inter duces & præcipuos ciues, quid potissimum agendum
videretur. Nemo fuit, qui hostium aduentum expectandum
censeret, quin omnes properè excedendum vr̄be. Adeo au-
tem trepidanter, & tumultuariè omnia administrata sunt, vt
maior pars in prouidendis rebus necessarijs spacium non ha-
buerit. Erant in ijs viri armati circiter octingenti, alij iner-
mes, cum imbelli puerorum, & mulierū turba. Vnus ex duci-
bus ultra suburbia non est progressus, qui vberiore militiā
quærens ad episcopum se contulit. Alij eam turbam ad Nor-
mandiæ fines deduxere. tunc in varia dilapsi sunt. Qui bellū
Chorrebant, refugium vbi potuere quæsiere. Alter è ducibus
præda onustus ad Pontificios se recepit. Tertius cum maiori
militum parte ad Mongomerium, qui in finibus Britannię
erat, profectus est. qui sequi noluer, Cadomum ad Bollioniū
se contulerunt. Postridie eius diei, quo vr̄bs à Reformatis de-
serta est, Pontificiorum copię cum sacrificulis, & monachis,
qui exierant, aduenere. qui non modo in vr̄be, sed & in cir-
cumiecto agro omnes Reformatorum domos sine discrimi-
ne diripuerunt, cum tanta acerbitate & odio, vt vitreas fene-
stras propter plumbum, quo ligatæ erant, diffringerent, & *in Refor-*
matos per-
Direptis cardines reuellerent. Direptis facultatibus in per-
sonas sæuitum. Omnes, qui in vr̄be sunt inuenti, pontifi-
ciæ religioni minus addicti, in carceres conrecti sunt, qui in
agros refugerant, retracti, & prioribus adgregati. Ij par-
tim strangulati sunt, partim submersi, partim in frusta di-
scissi, nulla nec sexus, nec ætatis ratione habita. Multi
pontificiæ religionis, quod consanguineos, aut amicos iue-
rant, cū Reformatis mactati. Vna obstetrix quod parturienti-
bus Reformatorum vxoribus opitulata fuerat, licet ab illorū *obstetrix*
cur laqueo
stragulata.

*Blesiana
persecutio.*

doctrina abhorreret, laqueo strangulata est. Blesij simul ac A
 Condem Aurelias occupasse nuntiātū est, Reformari arcem,
 & portas ciuitatis custodiendas suscepērūt, & omnia in vrbe
 pro arbitrio administrarunt, vsq; ad id tempus, quo Condēus
 desperans hostes ad certamen elicere posse, Aurelias redijt.
 Tunc enim regij exercitus parte ad occupandā urbem missa,
 cum nō satis virium ad resistendū haberent, expansis vexillis
 per portam ab hoste magis remotam exeuntes, ad Condēum
 abiere, sed cum tanta festinatione ac consternatione, vt opu-
 lentissimi inter ipsos nihil ex proprijs domibus exportare
 potuerint. Exercitu regio in urbem introducto, omnia luctu B
 & mœrore completa sunt: qui in vicis sunt deprehensi viri,
 crudeliter mactati sunt. Virgines & mulieres constupratæ, qui
 in domibus inuenti perticis simul alligati in profluentē pro-
 iecti sunt. Ad Mare decem passuum millibus à Blesio (id pagi
 nomen est) aliquot pedestres & equestres copię profectæ,
 quod incolę maiori ex parte Reformatæ religionis essent, pri-
 mo appulsu nemine obliſtente in pagum intrarunt, nō tamēn
 miseris nullā defensionem parantibus pepercerunt. quadra-
 ginta ex illis occisi, mulieres in vnū congregatæ sunt. & qua-
 rum forma placuit, ad libidinē abductæ, omnes ædes spolia- C
 tæ. Post captum Blesium Turones nomine regis caduceator
 missus, qui à ciuibz postulauit, vt quas haberent in vrbe co-
 pias exauthorarent, ipsi etiam arma ponerent, & præsidium à
 rege acciperent, denunciāns, si facere renuerent, regem cæde,
 & flamma ipsorum cotumaciam: & rebellionem vindicatur-
 um. Nihil caduceatori responsum, sed ex primarijs ciuibz
 quidam ad regem missi, qui omnem obedientiam polliciti
 sunt, & de sumptis armis se excusarunt, non in alium finem
 sumpsisse, nisi vt urbem regi seruarent, & se ab iniuria tueren-
 tur. Nemini damnum dedisse, nullum lacesiuisse. ex factis D
 iudicari posse arma non ad alendum bellum, sed ad pacem
 retinendam habuisse. orabant ideo ne pro rebellibus aut pu-
 blicæ quietis turbatoribus haberentur, qui à fide & officio
 nunquā descuiſſent. Talia loqui necessitas cogebar, quod à
 Condæo nullum illis auxiliū summitti poterat. Urbem itaq;
 regio præsidio gubernandā tradidere dimissis quas habebant
 copijs. Exiere ex vrbe tres peditū cohortes, & duæ equitum
 alæ, & Pictaniū versus iter arripuere. Cū ad sex passuū millia
 processissent, iter à rusticis obfessū, & carris, atq; arboribus in-
 ter-

*Turonen-
ses vt se a-
pud regem
excusent.*

- A tercisis impeditum inuenerunt. sed illud impedimentum facile disiectum. ferme totum iter emensi erant, cum validas equitum alas aduersus se venientes conspexere. Maior pars attonita nullam defensionem parauit, qui impressionem hostium excepere, fusi & capti fuere. Captiui Castelleraldum ad Villarsium comitem ducti sunt: quorum alij pecunia, alij amicorum opera, alij custodum negligentia liberati sunt. Qui deditionem fecerant, non tentato certamine fide publica à Villarsio Turones remissi, in itinere à rusticis partim trucidati, aut grauius vulnerati, partim fusi, & fugati fuere. Circiter trecenti in vnum conglobati, qui ad suburbia Turonum se recipere cogitabant, cum de ipsorum aduentu in vrbe cognitum est, campanæ sonitu ad arma conclamatum. hoc signo perterriti non idem omnes consilium cœpere. Multi in varia dilapsi salutem, ut potuere, consulere. Ferme ducenti qui præ lassitudine effugere non potuere, capti in suburbiorum templum coniecti sunt. Quidam ex eis amicorum opera inde noctu exempti, alij (erant ij ad centum quadraginta) vorticibus fluminis submersi. Nec meliori fortuna vsi sunt, qui nihil se commouentes, nec arreptis armis, nec adornata fuga domi manserant. Quotquot enim per sex dierum spacium comprehendere potuere, viri pariter ac mulieres cum pueris, eodem mortis genere perempti sunt. ita, ut Ligeris ripæ ad multum spatium vtrinque cadaueribus opplerentur: ædes eorum spoliata, illorum qui diffugerunt pluris licitanti diuendita. Pictauium initio belli ab vtriusque religionis hominibus consentientibus animis regebatur, & nemini illaciter habenti quocunque pergeret, occludebantur portæ. Rupefocaldus Aurelias proficiscens militaribus turmis comitatus ibi pernoctauit, nemine se commouente. post eum tres equitum alæ à Xanctonibus & Engolismensibus missæ illac iter habuere. non multis interiectis diebus eò venit Ludensis comes, Pictorum præfectus, ut omnes in officio contineret. Dum ibi erat Belleuilla quidam cum cohorte peditum urbem ingressus, qui etiam Aurelias proficiscebatur, ante domum comitis explicato Vexillo, & pulsato tympano pertransijt: hoc facinus in sui contemptum interpretatus comes, adeo ægrè tulit, ut vrbe statim excedendum statuerit. Post eius discessum ciues non admodum inter se conuenere, sed ægris oculis sese mutuo respiciebant, ac de euentu belli varia quisque pro suo inge-

*Ingens per
secutio in
Reformas
tos.*

*Ligeris ri-
pæ cadaue-
ribus opple-
ta.*

*Pictauien-
sium status*

nio, atque animi affectu differebant. Nullus tamen tumultus excitatus, donec templorum altaria euerſa fuere, & imagines confractæ. tunc nobilis quidam Sangemmæus nomine, à Condæo miſſus, qui ſub illius authoritate regis nomine urbem tueretur. fuitque vrbs à Reformatis pacatè poſſeſſa, & abſque tumultu aliquo gubernata uſque ad duos menſes. quo tempore à Villarſio Araldus miſſus, à Sangemmeo, & à ciuibus poſtulauit, vt urbem in Villarſij poſteſtatem traderent. Reſpondit Sangemmeus de tanta Villarſij authoritate nihil ſibi conſtare. ſe à Condæo miſſum, vt ciuitatem regi ſeruaret, & aduerſus omnem vim tueretur. ideo ſe aduigilaturum opera, & auxilio duorum millium nobiliū & totidem militum, vt ſub authoritate Condæi principis vrbs ab omni hoſtili impetu defenderetur. Eo die ſubſidio venit peditum cohors cum ſexagenaria equitum ala. poſtridie ſeptem peditum vexilla cum ſexcentis ſcloppettarijs equitibus, qui tormenta quædam ſecum aduexere. Hæ copię ex Andegauo, Sanmurio, & Loduno effugerant. Nocte in ſuburbijſ arcis contigujs ad arma conclamatum, & non leuis ſuſpicio fuit, hoſtes aliquot proditoriè in arcem introductos fuiſſe. Hoc Sangemmeo renūciato tormenta in arcem promoueri iubet. Deiecta mœnium parte Sangemmeani milites magna vi per ruinam irrupentes, anteriorem aream occuparunt: vnde territus cuſtos inducias in poſterum diem uſque ad horam octauam poſtulauit. Pleriq; ardore militum vtendum iudicabant: ſed Sangemmeus precibus cuſtodis mitigatus impetum repreſſit, & illius poſtulatſiſ aſſenſit. Induciarū tempore finito cuſtos infidus pactus de ſeruanda arce regi, & nemine introducendo, in ea cum ijs, quos habebat militibus relictus eſt. Poſtridie Rupeſocaldus Aurelijs rediens, quòd multos ea pactiōe offenſos cerneret, iuſſit arcem iterum oppugnari, ſed blandimentis, & promiſſis cuſtodis delinitus ab oppugnatione deſtitit. Sequenti die omnes copias tum ciuiū tum exterorum recensuit, & cū non ſatis eſſe ad defendendam tantī ambitus urbem iudicaſſet, monitis ciuibus vt in tuenda ſua vrbe ſedulo nauarent operam, in Xanctones ad cogendos milites, quos in ſupplementum adduceret, proſectus eſt. Vix ille diſceſſerat, cū denuò venit Araldus, qui urbem in manus regis tradi poſtulauit. Reſponſum illi eſt, urbem à ciuibus & præſidio regi ſoli ſeruari, & nullum alium domi-

Pictauio reformati pacifice potuerunt.

Sangemmi reſpoſio ad Villarſium proregem.

Arcis Pictauiensis præſectus aſtutus.

Pictauiensium reſpoſio.

- A** dominum agnoscere. Postridie alius Araldus venit duobus tubicinib. comitatus, qui postulauit, vt Nauarræo per vniuersas regni prouincias proregi vrbs dederetur. Prætor ciuitatis ad ædes Sangemmei præsidij præfecti veniens, cum eum nō inuenisset, Araldo renunciavit, clauēs in potestate ciuiū non esse, idcirco eas Villarsio pro regis nomine petenti tradere non posse, à solita tamen in regem obedientia & fide nunquam discessuros. Interea dum Araldus cū ciuib. loquebatur, quinque equitum alæ, & duę peditum cohortes ad portam Roche reuilleam accessere, sed erumpente in eas præsidio, statim repulsæ sunt. Biduo exacto Villarsij peculiaris equitum ala ad portam Lazaream accessit, vt in arcem à proditorib. intromitteretur. Ob eam causam tumultuaria pugna conferta, quę per quatuor horas durauit. Eo ipso die à Niorro & Fano Mæxantij cohortes aliquot subsidio venere, falcones secum adducen-
B tes. & triduo post ala equitum quadragenaria. Villarsius indies præsidium augeri perspiciens, & Rupefocaldum cum validis copijs aduentare pro compertio habens, vim mœnib. adhibere statuit, & prius in urbem irrumpere, quā omnes oppidanorū vires simul iungerentur. Prolatis itaq; tormētis murum duobus in locis acriter diuerberat. Dū in hoc inrētus erat
Pictauium ab regis oppugnatum.
 Santandreas cū validissimis copijs in castra venit, qui vr-
 bē statim oppugnandā ante Rupefocaldi aduentū cēfuit. Sub
 signis itaq; totus exercitus eductus, & acerrima oppugnatio
 instituta, sed egregiē se defendentib. oppidanis Villarsiani cū
 multa cæde repulsi sunt, de expugnatione vrbs desperantes.
 Sed præsidii arcis signū illis dat, vt ad mœnia reuertantur, si-
 mulq; tormēta in ciues ad defensionē adcurrētes cōuertit, atq;
 aliquos viros fortes occidit. Milites qui mœnia defendebant,
 hoc casu perterriti, cū à duplici hoste premerētur, & maiore
D proditionē timerēt; loca quę defendenda susceperant trepidē
 deseruere, & in effusam fugā se cōiecere. vnde omnia pauore,
 & tumultu per ciuitatē repleta, singulis per portas ab hostib.
 minus in seßas exitū quærentib. Qui exiere in manus hostiū,
 qui per pagos dispersi erāt, tanquā in laqueos incidētes, fermē
 omnes trucidati sunt, tantū ijs qui pernices equos nacti fue-
 rant elabentib. Hostes vrbe potiti nullū rapinæ, libidinis nec
 crudelitatis genus per octo dies in miseros ciues omiserunt.
 Repertus est vnus, qui præcisas cæforū auriculas in sartagine
 frixit, iisque suauiter vescens cum horrendis blasphemijs
Regis Pictauio potiti crudeliter in ciues. Dirum epulum.

*Rupellani
ut in par-
tes refor-
matorum
venerint.*

*Chenetus
tribunus
Rupellæ.*

*Prætor Ru-
pelle refor-
matis impo-
nit.*

& execrationibus commilitones ad dirum epulum invita- A
uit. Direptiones non in vrbe solum, sed in agris etiam vsque
ad viginti passuum millia circumquaque factæ. Sexcenti, &
eo amplius ad Rupefocaldum, qui cum valido peditum, &
equitum supplemento in propinquo erat, incolumes euase-
re. Is expugnatione vrbis audita in Xanctones cum suis co-
pijs properè reuersus est. Rupellani huic bello ab initio se im-
miscere noluerunt, quòd illud suscipi pro religione tuenda non
putarent. Monpenferius cum eos nihil se commouere videret,
& nullum belli apparatus facere: existimauit eos facillè in
suas partes traducturum, si cum validis copijs ad urbem acce- B
deret. In eam itaque ingressus cum equitum & peditum tur-
mis prohibuit, ne aliud religionis exercitium apud eos habe-
retur, quàm quod ab ecclesia Romana esset approbatum: &
restituit altaribus & imaginibus in templis, præsidijque in
circumuicinis pagis dispositis, quòd ciuitas à recipiendo præ-
sidio immunis esset, Pontificiorum partes sequi coegit. Non-
nulli è ciuibus, qui reformatam religionem profitebantur, se
à Monpenferio deceptos iniquo animo ferentes, vrbis guber-
nationem suscipere decreuerunt, & Pontificios ab illa exclu-
dere. Re itaque cum Cheneto tribuno, qui in vicinia erat, com- C
municata, ipsum in urbem clam introduci curarunt. Ibi diu o-
tiosus esse non potuit, sed cum suæ factionis homines admo-
nuisset, ut parati in armis expectarent, summo mane in vicum
prodiens alta voce inclamauit, *VIVAT EVANGELIVM.*
Ad hanc vocem homines adcurrere egregiè armati supra tre-
centos: quibus ille stipatus portas ciuitatis & turrim,
quæ in portu est, & à cathena nomen habet, repentè occu-
pat, & in ijs præsidium firmum collocat. quos suis cona-
tibus obstare posse putat, captiuos facit, & aliquibus ex ami-
cis custodiendos tradit. Illi statim libertati restituti, prætorē D
qui exaudito tumultu se occultarat, adiere, eumque hortan-
tur, ut properè arreptis armis auctoritatem recuperet. Ipse
arma capiens in medium prodit, & ut coniuratis facilius im-
poneret, eandem cum illis tesseram sumit, eandemque attulit
vocem, *Viuat Euangelium.* Breui omnes prætori adhæse-
re, ne contra ciuitatem conspirasse dicerentur. Cum prætor
Reformatorum partes tueri se velle palam declararet, cum se
viribus superiorem videret, captiuos eos facit, qui iniussi arma
sumpserant. Interim per aliquot dies Reformatos blandis ver-
bis

Abis demulcet, multa egregia pollicitus, donec videt Pontificios aduocato auxilio fortiores esse. tunc reuocata pristina gubernandi ratione, eos quos captiuos fecerat, suspendio addidit, præter Chenetum, qui pacificatorio edicto superueniente è carcere liberatus est. Insulæ Rupellæ propinquæ Reformatorum partes sequi decreuerunt, sed cum omnia continentis oppida, & maximè Rupellam, contrariæ factionis esset cernerent, partim vi partim metu ad Pontificios defecere, præter Alleuertum. Huius autem incolarum tanta fuit virtus, ut cum undique ab hostibus inuaderentur, eos egregiè *Alleuerti insula constantia.*

Bvbique repulerint, & immunes ab omni belli clade se præstiterint. In Vasconia cum vbique fermè bellum arserit, præcipuè à quatuor ducibus gestum: sed dissimili admodum ratione. Nam cum duo auctoritate nominis multum valerent Monluccius & Buria: hic Burdegalæ, ille totius Aquitanie præfectus; duo alij Pilæus & Riuiereus nullis validis opibus innixi, nec dignitate præstantes magnos hostium conatus represserunt, ut non immeritò gloria totius belli, quod in illo tractu gestum est, ipsis assignanda esse videatur. Cum initio belli Bundegalenses pro tuenda ciuitate tres peditum cohortes instituisent, & qui Reformatorum religionem profitebantur numero plures, & longè fortiores essent, Buria, qui cum Monluccio erat, ad urbem properat, & cohortem, quæ iussu senatus instituta fuerat, primo appulsu exauctorat. Reformati cum viderent Buria consilia manifestè ad bellum tendere, simul etiam per literas à Condæo admoniti, ut sibi ab hostibus cauerent, de occupanda urbis administratione cogitarunt, & Durassium, qui in propinquo milites coegbat ut Aurelias duceret, ut sibi in eo negotio adiutor esset, *Tumultus in Vasconia Monluccius Burias, Pontificij. Pilæus Riuiereus Reformati: ipsi gloria belli huius debetur. Burdegalaensium cohortes. 3.*

Drogarunt. Cum autem ad conditam diem Durassius non veniret, & sua consilia Buria detecta esse scirent, vrbe magna ex parte excedentes ad Durassium, qui non longè aberat, confugerunt. Qui in vrbe mansere, præda hostibus fuere. Buriani enim in singulas Reformatorum domos irruentes raptis, quæ ibi inuenire armis viros omnes trucidarunt, seditionis, & rebellionis reos facientes, quòd de occupanda vrbe consilia inissent. Vrbe pacata Monluccius & Buria Durassium persequi, & cum eo quam primum confingere decreuerunt. Durassius de illorum consilio per exploratores certior factus, planiciem committendo prælio

*Monsegurium
urbis
capta & di
repta.*

*Sacrificuli
à Durassio
trucidati.*

*Monlucij
crudelitas.*

idoneam deligit, in qua cum diu in summo diei æstu Bur- **A**
riam frustra expectasset, institutum iter persequi statuit. Vix
ad quingentos passus processerat, cum Monluccius no-
uissimum agmen, in quo ipse Durassius erat, repentè ador-
tus est. Ipse ad syluam fossis circumseptam se applicans,
ita Monluccij impetum sustinuit, vt ille amissis trecentis pe-
dem referre coactus sit, triginta tantum è Durassiano exerci-
tu desideratis. Monluccius omisso ad tempus Durassio Mon-
segurium urbem adortus tormentis expugnauit. vbi omnia
cædis, auaritiæ & libidinis exempla ædidi. Eius urbis clade
territi Agenenses, qui Reformatorum partium erant, urbem **B**
deserunt: quò statim adcurrentes Monluccius & Burria om-
nes illorum domos hostiliter diripuerunt. Durassius interea
versus Aurelias modicis itineribus progrediens Lauzerram
in Cadurcis, in quam multi sacrificuli se receperant, expu-
gnauit & diripuit. In illa expugnatione circiter sexcenti tru-
cidati sunt: quorum tertia pars sacrificulorum fuit. Ex alia
parte Monluccius ad Pennam cum exercitu veniens urbem
habitoribus vacuam inuenit, quòd omnes in arcem situ &
arte munitam se recepissent. Illam prolatis tormentis per tres
dies acriter diuerberat, quam sæpius instaurata oppugnatio- **C**
ne tandem vi capit trucidatis omnibus, non solum viris &
mulieribus, sed infantibus etiam vbera matrum sugentibus.
Vehementius autem eius ira efferbuit, quòd eam inuadendo
ad septingentos è suis amisset. Durassius cum tormenta que
dam è Montalbano accepisset, institutum iter prosequi sta-
tuit, donec Aurelias peruenisset. Monluccius receptis aliquot
cohortibus Hispanicis, & Tarumba & Lectora in itinere ex-
pugnatis, cum magna celeritate insequitur, quem in Petro-
chosij propè Stillaueram inuenit. Cum primæ Monluccia-
næ turmæ quæ agmen antecedeabant, à Durassianis conspe- **D**
ctæ sunt, in castris ad arma statim conclamatum. Durassius,
qui procul hostem abesse putabat, quid rei esset inquit:
renunciatum ei est, alam equitum esse à Petrochosiorum præ-
fecto summisam, quæ nouissimum agmen carperet. rem ita
esse credens sicuti nunciabatur, centum scloppettarios e-
quites, & triginta pedites in sylua in insidijs collocat, qui
illos equites si vltius progredierentur, à tergo statim inua-
derent. Monluccius Durassium itineri non prælio intentum
cernens, duas cataphractorum alas ad eum distinendum præ-
mitte,

Amittit, donec ipse cum cæteris copijs veniret. Illi quum syluā prætergressi essent, Durassiani ex insidijs euolātes, in eos impetū faciūt, qui vitato cōgressu retro flexerunt equos. Mōlucius rē ad vniuersam dimicationem adducere cupiens, omnes copias promouet. Pardillanus vnus ex Durassij ducibus, qui Monlucciū lōgē abesse credebat, tot cohortes & turmas conspicatus pernici equo vectus ad explorandū, quānā copiae essent, progreditur. Ille statim reuersus Monlucciū cū vniuersis copijs adesse renūciat, equitatū iam ad mille passus processisse, quē peditatus sub signis sequebatur. eō rē deuenisse, vt vitari

*Pardillani
diligētia et
providētia.*

Bpræliū nō possit. Proinde necessariū sibi videri vt totus peditatus quā ocyssimē in vnū densatę phalangis corpus cōponeretur. tormēta ad nouissimū agmē retraherentur, & equitatus in alā ad tegendos pedites extenderetur. Durassius Pardillani monitis reiectis de aliorū ducū cōsilio pedites cū tormentis et impedimentis ad Dordonā amnē, qui nō procul aberat, præmittit. quos in vltiori rē ripā euadere, & sese in aciē cōglobare iubet ad prohibendū transitu hostem: ipse cū vniuerso equitatu, vt agmen clauderet, retro mansit, Pardilano reclamante, & multis exemplis ostendente, cū duo exercitus in mutuū cōspe

Cctum veniunt: eum qui primus recedit victū esse. Monluccius, & Buria admodū læti, quōd hostes certamē detrectarent, equitatū in duas turmas disposuere interferentes scloppetario nū peditū cohortē, atq; vnā equitū alā gradū inferre in hostem iubent. hi campestribus tormentis celeriter raptis, iisq; iterato in scloppetarios equites Durassij displosis, eos in effusam fugam cōiecerunt. Tā præclaræ occasione Monluccius & Buria nō defuere. nam fuis equitib. in peditatū euadere conantem, & de pugna nihil cogitantē irruentes, nullo negotio fundūt, ac proterunt, omnibus tormentis, atq; impedimentis captis.

*Prælium
Durassij et
Monluccij.*

D Ibi milites spolijs magis, quā cædib. intenti primis hostilis peditatus ordinibus in vltiorem fluminis ripam euadendi spaciū dederunt. Illi cū Montalbanum se recipere conantur, magna ex parte in itinere capti sunt, atq; Agenum ducti, ibique latronum more laqueo suspensi. Periere ē Durassianis tum calonum tum militum ad duo millia. Ipse Durassius cū suos dissipatos recollegisset, institutum iter prosequitur. Vix sex millia passuum confecerat, cū novos hostes obuios habuit, numero ad quingentos, in quos tanto ardore, atque

*Durassij
vindicta.*

dati fuerint . postea iter satis pacatum habuit . Rupefocal. A
 dius qui tum Fanum Angeliaci obsidebat, vt de Monluccij
 victoria audiuit, non cunctandum ibi ratus obsidionem sol-
 uit, & iunctis cum Durasio copijs Aurelias versus iter inten-
 dit: sed hi à maiori suorum parte deserti, cùm Aurelias per-
 uenere non plures quàm trecentos equites, & mille quin-
 gentos pedites habuere . Post eam victoriam Buria Burde-
 galam, Monluccius in Vasconiam profectus est . à Tolosa-
 tibus instigatus, vt Montalbanum obsideret, quod oppidum
 solum Pontificijs eo in tractu molestum erat, cætera illorum
 imperata faciebant. Qui Reformatæ religionis erant, miseri B
 & egentes, nec de vita securi, hac & illac oberrabant, aut a-
 pud amicos in maximo metu & sollicitudine latebant. Cùm
 in Aquitania res Reformatorum ita essent deploratæ, Ponti-
 ficiorum armis vbique impune grassantibus inexpectato li-
 berator excitatus, Pileus cognomen ei fuit, ortumque & ha-
 bitationem propè Bergeracum habuit, ex nobili, sed non il-
 lustri familia. Qui etsi rem perditam non planè restituit, ta-
 men Pontificiorum impetum ita repressit, vt ijs in locis in
 quibus ipse versabatur, nihil tentauerint, quod lucuosum
 & calamitosum euentum non habuerit. Is cùm Aurelijs, vbi C
 apud Condæum erat, multorum sermonibus audiret, Mon-
 luccium, & Buria omnia Refprmatorem bona in Aquitania
 in prædam vertere, nec aliquem ibi tuto consistere posse, qui
 Reformatæ religionis doctrinam amplecteretur, cupidine
 succurrendi patriæ miserabiliter afflictæ incensus, aliquot
 militibus persuasis vt eum comitarentur, in Xanctones
 magnis itineribus proficiscitur . Ibi cùm militares viros
 ne patriam desererent retentare conaretur, parum profecit.
 nam sex tantum milites apud eum manserunt cæteris Aure-
 lias abeuntibus. In his rerum angustijs constitutus se non de- D
 serit, sed quocumque euentu & periculo patriæ, & religioni
 succurrere decreuit. Domū itaq; suam cū sex illis militib. se re-
 cepit, & quā occultè potuit vbinā reperiri possent reformatæ
 religionis homines inquisiuit, existimans quòd res erat, nō o-
 mnes patria excessisse, sed multos incertis sedib. vagare, aut a-
 pud amicos occultari. Cū aliquot reperisset, bono animo eos
 esse iussit, & siquos è suis inuenirent ad capienda arma horta-
 rentur, ipse se eis ducē præberet. loca etiā, ad quæ se reciperent
 assignauit, vt cū opus foret, præsto adessent. Neq; domi delite-
 scebat,

*Pileus Re-
 formatorū
 assertor in
 Aquitania.*

*Pilei succes-
 sus.*

Acebat, sed vitro citroque commeans eam sæpereuisebat, expectans aliquam benegerendæ rei occasionem, quæ breui se obtulit. Nunciatum ei est Bergeracenses aliquot ex ijs, quos captiuos religionis causa detinebant vlumo supplicio afficere decreuisse. Horum consilium peruertere decreuit, & miferos cædi eripere. Selectis itaque ex omnibus, qui ipsius auspiciâ sequi promiserant, triginta, quos impauidi, & constantis animi iudicabat, cum ijs Bergeracum proficiscitur. Ex improviso portam ingressus, per mediam urbem ad proprias ædes quas habebat delatus, ciues omnes ac præsidarios milites stupore, & metu attonitos reddidit. Nam quid in animo haberet, & qua fiducia cum tam exigna militum manu in urbem intrasset, ciuiumne fauore, an maiorum virium spe, diuinare non poterant: nec in tam dubio negotio quid potissimum agendum esset, apud se statuere. Omissa ideo belli ratione ad preces descenderunt, eum obsecrantes, vt vrbe cum suis excederet, libenter in quacumque re possent ipsi gratificaturos. Respondit, non eo proposito, & consilio venisse, vt tam citò discederet, nullius vitæ parsurum se, nisi actutum quos habebant ex Reformatis captiuos ipsi redderent.

*Pilei'ansus
primus.*

Cum intellexerent nihil aliud quàm captiuos petere, eos ipsi donare maluerunt, quàm rem in periculosam dimicationem adducere nam cum desperatis sibi negotium fore perspiciebant. Receptis quos petebat, nemini in vrbe damno illato domum rediit. Cum autem Bergeracenses quotidie interciperet, qui equis vestri ad expedienda sua negotia quòpiam proficisciebantur, eorum equos capiebat & suis attribuebat. Tota circumiecta regio in eum commota est, ita vt ex ijs locis discedere coactus sit. Sed ne ij qui latitabant, omni præsidio destituerentur, reliquit, qui contra vim & insidias hostium eos tueretur, nobilem quemdā indomitæ virtutis Reuiereum nomine. cū Is Fidei fanum ad Dondonam fluuium à Rezato tribuno occupatum esse audiisset, & ciues qui reformatæ religionis erant, in maximo vitæ discrimine versari, assumptis secum tribus scloppettarijs & balistarijs quattuordecim, quibus aliquot rustici se adgregarunt, qui rompheistantum, vel furcis ferreis armati erant, noctu ad mœnia urbis accedit, & apposis idoneo in loco scalis in urbem nemine sentiente ingreditur, rectaque in plateam, vbi statio militum erat, progressus, eam totam, antequam auxilium adueniret, concidit.

*Reuiereus:
& eius fa-
cinus pri-
mum.*

Rezatini milites, qui in ædibus ciuium hospitium habebant, A
 audito tumultu quòd urbem hostibus plenam putarent, per
 koram integram nihil se commouerunt: sed cum nullus per
 vicos tumultus pauitantis plebis, vt in hostili inualione &
 inopinatis belli casibus fieri solet, audiretur: nonnulli in pla-
 team, in qua statio collocata fuerat, exierunt, vt quid accidis-
 set cognoscerent. Cum socios autem inuenire putarent, in ho-
 stium manus inciderunt, à quibus perempti sunt. & cum cò
 præsidarij vndiquaq; confluerent, magnus eorū numerus in-
 terijt. Cū nemo amplius in vrbe se cōmoueret, Riuiereus cum
 suis in hospitia militū irruit, & multis captis Rezatū ipsorū B
 ducem etiam capit, militibusq; suis adseruandū tradidit: cui
 vel Riuiereo deprecante parcere noluer. cēsi ibi fuere ad octo
 ginta è Rezatinis. Riuiereus neminē è suis amisit, qui cum vi-
 deret urbem ad tolerandam obsidionē non satis munitā, inde
 statim excessit. Monluccius & Buria ad prosperos successus
 Pilei & Riuierei, qui cum tam exiguis copijs tantas res aggre-
 derentur, & foeliciter conficerent attoniti, ne cunctatione, &
 mora eorum vires inualescerent, confestim ipsorū conatibus
 obsistendum censuere. Aliquot itaq; peditū cohortes aduer- C
 sus eos miserunt, quæ in Bergeracensi agro omnia tanquā in
 hostico euastabant. Riuiereus indignē ferens miseram plebem
 tam immaniter à Monluccianis tractari, per singulos pagos
 discurrebat, vt quos animo promptos, & manu strenuos inue-
 niret, sibi adiungeret. Cum centum viginti rusticos & mili-
 tes duodecim congregasset, Salam quemdam Monluccianum
 ducem cum tricenaria cohorte in proximo pago securè agen-
 tem nocte concubia adortus est, eo euentu, vt occisis ex illa
 cohorte centum quadraginta ne vnum quidē è suis amisit.
 Inde in Bergeraci suburbia, quæ à Magdalena nomen habent,
 diuertitur. Erant in propinquo quinque cohortes cum ala e. D
 quitum, quæ cum suorum commilitonum necem vlisci cu-
 perent, instructa acie in planicie consistere, expectantes vt
 Riuiereus ex suburbijs exiret, quem ad internecionem delere,
 si congregi auderet, sperabant: si ceramen detrectaret, (quod ei
 necesse erat) in varia suos dilabi impedire non poterat. Ille
 animaduerso periculo, quòd vndiq; hostibus cinctus esset, ibi
 diutius immorandū non existimauit, sed cum nō satis virium
 haberet ad confligendum cum illis, nec in ipsorum conspectu
 suos incolumes reducere posse perspiceret, quid sibi in eare
 agendum

Riuiereo
 insidie
 structæ.

- A** agendum foret animo maximè angebatur. Consilium tamen solerter excogitavit, quo omnes eos indemnes præstitit, & in pacatum reduxit. Habebat secum tubicinè, quem pone pagum consistere, & tuba canere iubet, ut hostes Riuierum equitatum in insidijs habere existimarent, & eius metu ipsius pedites lacessere dubitarent, quos servatis ordinibus ad proximum pagum se adplicare iubet, & quam celerrimè Dordonam fluvium trajicere. Ii propere imperata faciunt, & in citiori ripa scaphis inuentis nemine impediante trajiciunt, equitatu hostili persequi non auso quòd insidias in pago esse collocatas suspicaretur. Riuierus cum suos amnè transiisse videt, vocato ad se tubicine ipse etiam transijt freudentibus hostibus, quòd tam exiguæ copiae coram validissimis equitum & peditum turmis intactæ euassent. Pileus tum per Agenensem agrum, & Petrochosios cum parua militum manu incertis sedibus vagabatur, omni occasione intentus. qui per exploratores admonitus ad Montagnacum alam levis armaturæ equitum esse, qui ad Guyfanum ducem proficiscebantur, etsi viribus multo inferior esset, (quindecim enim equites tantum, & totidè pedites scloppettarios habebat, cum hostes centum & viginti essent) eos inuadere decreuit, quòd existimaret somno oppressos, & nihil hostile timentes facillè opprimi posse. sed ab excubijs detectus est: nihilominus quòd in insidijs efficere non potuit, verà vi tentare voluit. Pedites audito tubæ hostilis sonitu satis intellexere hostes imparatos opprimi non posse, & periculosam fore dimicationem iudicantes, sequi ducem detrectant & pedem referunt. Pileus suorum peditum consernatione nihil mouetur, & solis equitibus comitatus in hostes ad signum coeuntes tam acri impetu est inuectus, ut eos statim perturbaret, & terga vertere coegerit. quindecim
- D** ex illis eo congressu desiderati sunt: quorum dux ipse vnus fuit. cæsorū equos secum abduxit Pileus, qui multum vsui postea ei fuere. nullum enim antea robustum equum habebat. Monluccius inopinato, & stupendo duorum nobilium successu extimulatus vndique copias cogit, ut eos debellarer, aut saltem ex sua præfectura extruderet. Cuius consilio cognito Pileus, quòd satis virium ad sustinendum hostilem impetum non haberet: de munito aliquo loco occupando consiliū capit. In eo autem negotio adeo illi fortuna fauit, ut Mucidanum urbem satis munitam triginta tantum comitatus noctu scalis moenibus admotis, nemine eius aduentum præsentiente,

*Riuieri
stratage-
ma saluta-
re.*

*Pilei audas
cia.*

*Mucidanum
à Pileo
aptum cum
ars.*

coeperit, atque eodem impetu, quattuordecim, ex suis, arcem A
 in qua validum præsidium erat, adortus in potestatem rede-
 gerit. Hæc victoria cum Reformatis illius regionis innotuit,
 turmatim ad Pileum adcurrerant, quod omnes Mucidanum
 locum munitissimum esse scirent. Non omnes autem apud se
 retinuit, sed sexcentos ex ingenti multitudine delegit, quod
 eum numerum ad tuendam urbem satis esse arbitraretur. Et
 quia Monluccium acerrimum ducem & bellicosum esse no-
 uerat, & ad recuperandam urbem omnes conatus & vires ad-
 hibiturum in prouidendo commeatu, & ijs, quæ ad toleran-
 dam obsidionem opns erant, diligenter incumbit. Cum id B
 Monluccius rescivit ingentes copias ad amissa recuperanda
 cogit, & seneschallo Petrochosiorum, ut idem faceret perscri-
 bit, ut coniunctis viribus Mucidanum accerrimè oppugna-
 retur. Seneschallus non expectato Monluccio, quod ei lau-
 dem de recuperata vrbe inuideret, & sibi tribui percuperet,
 cum centum viginti equitibus totidemquæ peditibus in loco
 natura satis munito consedit, maiores copias expectans. Ut
 Pileum autem ad pugnam eliceret arreptis equitibus versus
 urbem progreditur ad frumentarias molas peditatu in insidijs
 collocato, eo confidentius ad mœnia accedens, quod Pileo C
 paucos equites esse nouerat. Pileus cum octoginta peditibus
 exierat, & equitibus triginta quattuor præmissis ad explo-
 randum quales quantæquæ Seneschallo copiarum essent: quos
 cum Petrochosij aduertere, Pileum cum maioribus copijs se-
 qui non falso existimantes, retro flexerunt equos. Pileus laxa-
 tis habenis eos insequitur, sed quod non longè receptus esset,
 assequi non potuit: sed peditatum qui in insidijs latebat ad-
 oritur. Ille munitione loci se tegit, & certamen quantum po-
 test detrectat. Pileus ignem molendino iniici iubet: qui inibi
 erant concremati sunt: qui extra processere scloppetorū glan D
 dibus trucidati, quod effugium non pateret. Seneschallus
 cum equitatu incolumi ad sua reuersus. Pileus cum hostes re-
 tro celsisse videt, de inferendo bello cogitauit, & noctu Ber-
 geracum adortus, illud trucidato præsidio in potestatem re-
 degit: ubi non diu moratus Mucidanum reuertitur, in quo
 muniendo maximè sollicitus fuit. Monluccius Pilei victo-
 rijs maximè perturbatus Peyroto filio negotium dedit, ut
 quam primum omissa omni alia belli cogitatione Mucida-
 num obsideret. Sed interea dū Burdegala, quæ ad obsidionē
 necessa-

*Pileus bel-
 lum infert.
 Mucidanū
 munit.*

A necessaria erant, pararentur, pacem inter regem, & Condeum conciliatam esse nunciatum est. Pileus receptis de ea re à Monluccio literis, & ædicto pacificatorio Burdegalæ promulgato, omiſſis belli conſilijs domum ſuam plenus gloria ſe recepit. Montalbanum ut profugis reformatæ religionis commune receptaculum fuit, ita præ cæteris Aquitanix oppidis grauiſima mala eo in bello ſenſit: ſiquidem ter in vndecim menſium ſpacio obſeſſum eſt, & quod atrociffimum erat, non ſolum contra exterum hoſtem certamen illi fuit, ſed intra mœnia ſeditione graui laboratum. Tanto odio & pertinacia ab hoſtibus oppugnatus, ut poſt pacem à rege datam ultra menſem arctiſſimè obſeſſum fuerit. Licet autem ab omnibus vicinis ſumma vi & contentione fuerit tentatum, tamen omnem illorum impetum æregiè ſuſtinuit, & inſidias & dolos foeliciter euitauit mirantibus cunctis, quòd vrbs non munita, & viris militaribus non admodum inſtructa, tantos acerrimorum hoſtium conatus eluſerit. Prima obſidio à Monluccio inſtituta fuit: qui cum mille equitibus & peditum quinque millibus ad oppugnandam urbem accedens, antequam mœnibus vim admoueret, miſſo ad ciues tubicinè poſtulauit, ut ſibi in ea prouincia proregi cum ſuis copijs tranſire permitteretur: ſi hoc minus placeret, alias conditiones quas æquiores iudicaret, ipſi proponerent. Reſpondere ciues, ſe nunquam obſequium regi denegafſe, & nihil commiſſiſſe, cur hoſtilem in modum obſideri deberent. Si Monluccius non pluribus quàm triginta viris committat urbem ingredi vellet, patentes portas inuenturus eſſet, tantas copias quas ſecum habebat non poſſe in urbem intro-mittere. Dimiſſo tubicinè Franciſcanorum & Dominicanorum cœnobია, ne hoſtibus uſui eſſe poſſent igne concremata ſunt. Poſtridie Monluccius propius urbem acceſſit, tormenta quæ promouit. Erant nouem omnis generis, duo maiora & quinque minora cum duabus colubrinis. Leuia etiam certamina duobus in locis conſerta, in quibus Monluccianorum quam plurimi vulnerati fuere, aliquot etiam trucidati. Inſequenti die tantus pauor ex nulla apparente cauſa obſidentes inuaſit, ut magna cum celeritate, & perturbatione ſoluta obſidione abierint, quos tamen oppidani perſequuti non ſunt, veriti ne ſimulata fuga doſoſi hoſtes in inſidias ipſos pertrahere conarentur. Talem exitum habuit prima illa

Montalbanum grauiſſimum pro Reformatis. ter in anno obſeſſum.

1. Obſidio. Montalbani. Monluccij petitio.

Reſponſio Montalbaniſum.

Cœnobيا cremata.

2. Obsidio
Copiae ob-
sidentes.

Durasi
prouocatio.
Montalba-
num præsi-
dio distitu-
tum.

Montal-
banensium
iuramen-
tum.

obsidio, in qua ex obsidentibus ad sexaginta desiderati sunt. A
Tribus exactis mensibus Monluccius redijt, & adiuncto sibi
Buria secundam obsidionem instituit. Erant illis nouem ca-
taphractorum turmæ, & voluntariorum nobilium magnus
numerus. scloppetariorum præterea equitum & peditum
nouem vexilla. Hispanorum peditū cohortes tres, in quibus
mille & ducenti milites. erant: quinque muralia tormenta, tres
maiores colubrinæ, & mediocres quinque trahebant. Primo
appulsu confertum leue prælium, in quo Monlucciani mul-
tos amiserunt: ex oppidanis ad duodecim desiderati sunt,
quamplurimi in vtraque parte vulnerati. Sequentibus duo- B
bus diebus leuia certamina itidem facta sunt, è quibus omni-
bus obsidentes victi discessere. Durasius interea cum validis
copijs Aurelias proficiscens, illac iter habuit, qui castrorum
magistrum ad Monluccium misit, vniuersi certaminis diem
& locum postulans. sed aliena tunc à dimicando mens Mon-
luccio fuit, vt qui meliorem conferendæ pugnae occasionem
expectabat, quam postea cum magna Durasianorum clade
nactus est. Cum ibi frustra hæreret, vrbe à tot copijs defensa,
obsidionem soluit, in qua ad sexcentos milites amisit, oppi- C
dani triginta. Durasius vrbe obsidione liberata institutum
iter persequutus est, sed eius discessu præsidium vrbis valde im-
minutum, ita vt eius aduentu vrbs plus detrimenti, quàm cō-
modi recepisse visa sit. Nam duæ exteræ cohortes Durasiuna
sunt sequutæ, ita vt ciues omni prorsus auxilio destituti sint.
Accedit etiam ad hoc quod ij, qui præcipuam operam in de-
fendenda vrbe præstiterant ciues perterrefacerent, adseren-
tes, si tertio obsiderentur, desperato vndique subsidio aduer-
sus tot hostes, qui in ipsorum perniciem coniurarunt, se tueri
non posse, idcirco cum Monluccio, quauis ratione paciscen-
dum suadebant. At fauore, & auxilio hominum decrescente D
accreuit illis animus. Iuramentum enim inter se præbuere, ex-
trema quæque pro defensione patriæ se toleraturos, potius
quàm infensissimis hostibus portas vrbis aperire. Ad bellum
itaque omnia consilia conuertere, cuius summam administra-
tionem vni ex ciuibus, qui in duabus prioribus obsidioni-
bus vrbis præfectus fuerat constitutus, commiserunt. La-
uoria ei nomen fuit. Is recensitis ciuibus supra sexcentos
inuenit qui arma ferre poterant. qui omnes vsque ad ex-
tremum spiritum se moenia defensuros promiserunt. sed
non

A non nihil terruit vnus copiarum ducis, cui Fontgravius nomen erat, defectio, qui cum ad hostes tranffugisset, de munitionum defectu, & de propugnatorum paucitate certiores fecit, facilèque urbem capi posse asseruit, si multis in locis simulatè & tumultuose mœnia adorirentur. tum repente & acri impetu munitio, quæ ad Iacobitas à promptissimis, & strenuis militibus inuaderetur. Id ideo dicebat, quòd ciues cum ad arma clamaretur, eò statim adcurrere soliti essent, vbi primum audiebatur tumultus. Hostes secundum Fontgrauij monita tertia noctis vigilia tribus in locis mœnia adgressi sunt adpositis scalis, & multo scloppetorum crepitu tumultum cientes. Interea dum ad eas partes muri ciues eliciunt, valida militum manus egregiè armata sine vlllo strepitu ad munitionem Iacobitarum accessit, stationem quæ ibi erat incautam se opprimere posse existimans, quòd alibi ciues in pugna occupati essent. sed ab ijs qui in specula erant priusquam ad mœnia perueniret animaduersa, qui statim ad arma clamarunt. Et si se detectam videt admouet tamen mœnibus scalas, & impulsio à duodecim viris ariete egregiè ferro armato hiatum in muro ædedit, & duo vexilla in antemurali defixit, multo tympanorum & tubarum sonitu iubilaus, & urbem captam socijs, qui sequebantur adclamans, sed ab oppidanis tam egregiè excepta est, vt amissis ducentis è suis receptui canere coacta sit, relictis cum ariete scalis vno tantum è propugnatoribus occiso. Cum insidijs & dolis nihil proficerent, tertio urbem obsidere decreuere. Terrida primus aduenit viginti & vna cohortibus secum adductis, duobus muralibus tormentis, & septem colubrinis aduectis. quibus prolatis varijs in locis mœnia diuerberata sunt, sed irritò conatu omnis sexus & ætatis hominibus alacriter ad reparandum quod collapsum erat, procurentibus, & materiam, fascem, simum & humum comportantibus, quibus res tam prosperè cessit, vt cum supra quinque ferrearum pilarum millia emissa ab hostibus fuerint, tantum quinque viri illis occisi fuerint. Obsidentes cum tormentis se nihil proficere vident, & ciuium sedulitatem omnes ipsorum conatus eludere, oppugnationem in obsidionem vertunt, & turres ac propugnacula circum urbem erigunt collocato in ijs præsidio, ne quis ex

Fontgravius trans-
fuga.

Montal-
banum à
ciuibus pro-
pugnatum

*Montalbanum
qui tradere
volebant.*

*Præfectus
Montalbanum
transfuga & pro-
ditor:*

*Montalbanensis
uir:*

*In obsidio-
ne Mon-
talbanensi
quot perie-
runt.
Tolosa
publice
conciones.*

vrbe exire, aut in eam intrare ad accersendum, aut intromit- **A**
tendum auxilium posset, & tandem vel fame domiti, vel
longæ obsidionis tedio pressi deditonem facere cogerentur.
Interea quia mora illis tædiosa erat, per idoneos homines
dedere operam, vt præfectus vrbis in suas partes traducere-
tur: qui se illis vrbem traditurum pollicitus est, multis cum
eo militibus & ciuibus consentientibus, in quibus vnus ex mi-
nistris fuit, qui seruato religionis exercitio, quod illis pro-
mittebatur, nullas condiciones reiiciendas censebat, quod
aduersus tot copias diu vrbem tueri impossibile videretur,
præsertim cum à nemine auxilium expectarent. Cum **B**
autem his à maiori parte ciuium contradiceretur, periculo-
sa seditione in vrbe laboratum est, præfecto aliquot è con-
tradicientibus in carceres conijciente, & nonnullis militi-
bus cum proditorem appellantis, & hastas in eum inten-
tantibus. Cum sua consilia à plurimis improbari videret,
& suam factionem non satis firmam esse, quæ contradicen-
tes cogere posset, vrbe excedens palam ad hostes defecit:
quos non multis interiectis diebus ad munitionem Iacobi-
tarum nocte intempesta adduxit: quam facile expugnari
posse putabat, quod eam paulo antequam vrbem desere- **C**
ret, demolitus de industria fuerat. Sed tanta fuit oppida-
norum in ea defendenda constantia, vt per duas integras
horas hostium impetum sustinentes, eos cum multa cæde
suorum repulerint. circiter enim ducenti partim trucidati,
partim vulnerati fuerunt, nullus ex ciuibus desideratus.
Alia læuia certamina quamplurima postea conferta sunt,
è quibus obsessi semper superiores discessere. Huic obli-
dioni pacificatorium ædictum finem attulit, quod tamen
ciuibus oblatum non fuit ante decimum quintum Aprilis,
cum Aurelijs, & parisijs vigesimosexto Martij fuisset publi- **D**
catum. Perire in omnibus obsidionibus ex oppugnantibus
ad duo millia, ex propugnatoribus sexaginta tantum
milites. Tolosæ Ianuarij edicto promulgato, Reformati qui
clam in vrbe conuentus suos habebant, in medium pro-
dire, & conciones palam habere cœperunt, & templum
adeo amplum ædificarunt, vt octo millium hominum ca-
pax esse diceretur. Tantus autem populi concursus ad con-
ciones audiendas factus est, vt plures extra starent, quàm in-
tra templi septa recipi possent. Sacrificuli indignè admodum
ferentes

Aferentes, suos cœtus imminui, & aduersariorum partes indies fortiores fieri, occasionem quærebant tumultum excitandi, quæ eiusmodi oblata est. Funus cuiusdam mulieris reformatæ religionis efferebatur paucis comitantibus, vt ex suo instituto & modo tumularetur. sacrificuli illud arripientes secundū Rom. ecclesiæ vsum sepelierunt, statimque campanæ sonitu ad arma conclamarunt. Ad hunc tumultum vndique adcurrere qui Pontificiæ religioni addicti erant, qui correptis lapidibus, & gladijs exerts in quosuis obuios, qui reformatæ religionis esse credebatur, furioso impetu irruerunt, multosque

*Sacrificuli
tumultum
Tholose
excitant.*

Bex illis vulnerarunt, aliquot etiam occiderunt. Cùm rumor tumultus ad senatum delatus est: duo ex consiliarijs missi sunt, qui illius causam cognoscerent, & qua ratione possent, compescerent. sed cùm ex illis essent qui turbas amarent, fermè extinctum tumultum denuo accenderunt, insanientem sacrificulorum & inconditæ plebis turbam hortantes, vt Huc nos omnes trucidarent, bonæque illorum prædæ haberēt, id impunè facturos, quia iubebat senatus. Plebs ea grauium hominum hortatione stimulata in ædes Reformatorum irruit, & quæ ibi inuenit hostiliter diripuit. Reformati iactura & periculo suo excitati arreptis armis vndiquaque ad prætorium ciuitatis aduolarunt, à Capitolinis tutelam & auxilium aduersus notariam vim postulantes. Hi accersito vigilum præfecto, imperarant, vt tumultuantis plebis ferociam compesceret, ne graue aliquod malum oriretur. Ille suis satellitibus comitatus, quibus aliquot scholastici se adgregarunt, in furentē turbā impetum facit, quam statim dissipat, sed adcurrente ex omni parte vr̄bis plebe conflictus redintegratus, qui ad noctem vsque durauit. Postridie aliquod senatores,

C & Capitolini conuenere præsentibus consiliarijs, aduocatis & primariæ notæ ciuibus quam plurimis, & de sedando tumultu deliberarunt, ne in apertam seditionem erumperet. Varijs dictis sententijs tandem decretum, vt Reformati suæ religionis exercitium in suburbijs secundum regium editum haberent: ipsorum publicis congressibus Capitolini interessent cum præsidio centum militum. Pontificiæ religionis ciues ducentos homines ad custodiam ciuitatis suppeditaient. Sacrificulis interdiceretur ne deinceps campani æris sonitu plebem ad arma excitarent. si fecisse deprehenderentur, viui ignib. cremarentur. Omnes milites, & vagi homi-

*Decretum
Tholose factum à senatu.*

Pontificij
decreta nō
seruant.

Reformato
rū audacia.

Pontificio-
rum men-
dacia.

nes, qui nec domiciliū, nec dominū in vrbe haberent intra 24. A
horarū spacio inde excederent. Capitolini cū Seneschallo de
seditiosis absoluta potestate iudicaret. ciues regionatim por-
tas ciuitatis custodirent. Hæc prudēter & consultè deliberata
per omnes vrbis regiones publicata sunt, sed cū nullo fructu.
Nā sacrificuli templa, & claustrū armatis hominib. impleue-
re. ciues, qui eorum factionis erant, & præsidēs aliquot ac
consiliarij senatus vndique sulfureum puluerem, & alium
belli apparatus in vrbem conuehi curarunt. Reformati de
apparatu hostium certiores facti, vt ipsorum conatibus obli-
sterent, milites & arma etiā pararunt. Cū autem eis renun- B
ciatum esset, Monluccium, & Terridam copias contra se coge-
re: hostes, qui in vrbe erant, ipsis apertè excidium minita-
ri, timere cœperunt, consilij prorsus inopes, quid in re tam
dubia faciendum esset. Cū plerique autem vrbe deferere &
furenti plebi cedere suaderent, de consilio Bartellis ministri
sui vrbis prætorium tormentis & armis instructissimum, &
tria scholasticorum collegia prætorio propinqua noctu oc-
cuparunt. vicina viarum compita dolijs harena plenis plu-
teorum instar munierunt. hac Reformatorum audacia sena-
tores extimulati, ad præfectum Narbonensem & Monluc- C
cium Aquitaniæ, Terridam, Bellogardam, aliōsque in cir-
cumiectis locis habitantes nobiles, & militares viros lite-
ras miserè, orantes, vt quas haberent copias statim adduce-
rent. Prætorium vrbis, & alia quædam munita loca ab
Hucnosijs seditiosis occupata. ipsos Condæum in regem e-
ligere decreuisse, & omnes, qui Pontificiorum religionem
profitebantur, vsque ad septennes pueros trucidare. maturè
ipsorum perfidiæ & barbaræ feritati occurrendum. Excita-
runt etiā vicinas ciuitates & circumiecti agri rusticos, eis
regis nomine imperantes, vt arreptis armis quotquot refor- D
matæ religionis homines simul congregatos inuenirent, si-
ne discrimine trucidarent, postea Tholosam venirent, vt
parte prædæ potirentur. Præsidēs & consiliarij senatus pur-
pureis togis induti, ac desuper armis per vrbem discurre-
bant amentibus similes, voce præconis denunciātes, se
Hucnosios omnes pro hostibus habere, quod à vera reli-
gione & obedientia, quæ regi debetur, nefariè desciiissent.
Cuilibet ideo licitum esse eos hostiliter tractare. Qui re-
ligionis Pontificiæ erant, crucem albam vestimentis assu-
tam

- A tam deferrent, vt dignosci à cæteris possent: eadem etiam cruce postes ostiorum insignirent, si à direptione seruare vel-
lent. Reformati interea qui prætorium tenebant ad has a-
troces denunciationes nihil se commouebant, per Capito-
linos tumultum sedare conantes, & æquis conditionibus, si
fieri posset, rem cum aduersarijs componere: sed nulla ratio-
ne effici potuit, senatoribus omnem reconciliationem im-
pedientibus, qui Reformatos ad internecionem deletos opta-
bant. Cùm per præconem autem edixissent, eos impunitos
fore, qui Hucnosios occidissent, aut eorum facultates in præ-
dam vertissent, quod hoc summus Pontifex, rex & sena-
tus approbarent, tunc à furente plebe in quosuis, qui Re-
formatorum doctrinam profiteri dicebantur, atrociter sæ-
uitum. in tetros carceres abduci clementiæ loco habebatur. *Tumultus
maximus
Thalose.*
Reformati qui arma tenebant, cùm vident rem in deterius ver-
gere, & nullam spem paci relictam, in sex locis tumultuarias
munitiones erexere, vt quosdam vicos sibi subijcerent, ne li-
ber hostibus ad prætorium pateret accessus. Pontificij tem-
plorum turres & æditiores ciuium ædes muniuere. & quia
maiores copias & plures duces habebant (non pauciores e-
nim octo millibus censebantur) è munitionibus suis sæpius
exibant, & Reformatos in locis, quæ munierant hærentes a-
doriebantur, à quibus cum magna cæde repellebantur. Du-
rauit autem conflictus per quatuor dies nihil cædentib. Re-
formatis, quamuis numero impares essent, nisi cùm auxilia
peditum & equitum hostibus aduenisse cognouerunt. tunc
de victoria desperantes, quòd nulla auxilia sperarent: ad sul-
furei pulueris, & commeatus inopiam ferè redacti essent, pro-
positis ab hoste conditionibus acceptis, vrbe excedere statue-
re. relictis itaque armis quæ in prætorio inuenerant, per por-
tam, quam tenebant exeuntes in diuersa abiire. sed maior pars *Reformati
vrbe exces-
sunt, & à
rusticis ma-
stantur.*
à rusticis, & nobilibus, qui vias obsidebant, trucidata est: dunt, & à
qui cadauera feris & canibus dilanianda reliquere. Ad qua-
tuor millia hominum eo in tumultu cæsa referuntur. Po-
stridie Monluccius in urbem venit. qui suum aduentum
in urbem distulisse plerisque visus est, quòd in re tam atroci
manus immiscere noluerit, & procul vires ostentando Refor-
mados ad qualescumque pacis condiciones amplexandas, &
stultæ pertinaciæ finem imponendum sua cunctatione sol-
licitare voluerit. Is ne nihil egisse diceretur, templum à

*Regijs man-
datis Sena-
tus Tholos-
sanus non
paret.*

*Occitaniae
tumultus.
Limoxum
ampla vrbs
capta.*

*Belcayri
quæ acta
sunt.*

*Tarasconij
interfecti.*

Reformatis ædificatum incendi iussit. Quamuis autem qui A
prætorium occuparant vrbe excessissent, & nulla amplius oc-
casio tumultuandi esset, tamen plebs cædibus efferata quos-
cumque in vicis reperiēbat, qui vel minimum suspecti essent
Reformatorum causæ fauere, aut trucidabat, aut in carceres
detrudebat, in quibus multi Pontificiæ religionis fuere, vel
iudicij errore pro Reformatis accepti, vel ob priuatas simul-
tates sub causa religionis trucidati. Peruasit ea rabies in pa-
gos etiam vicinos, vnde curus captiuis onusti quamplurimi
in vrbem adducti sunt. è quibus iudicum rerum capitalium
sententiā damnati & vltimo supplicio affecti fuere circiter B
quadringenti, totidem absentes perduelles iudicati. Hi à re-
ge veniales codicillos impetrarunt, quos senatus admittere
noluit. rex alios concessit, qui etiam à senatu sunt reiecti, &
vix ad tertium regis mandatum exules in vrbem sunt recepti.
Apud Occitanos proximos graues etiam tumultus excitati
fuere. Tholosa in potestatem Pontificiorum redacta. Missus
est à senatu Marechallus Mirepoxius ad Limoxium, amplif-
simam & ditissimam vrbem: quam cum frustra per aliquot
dies tormentis diuerberasset, per prodicionem cœpit, vbi à
suis omne crudelitatis, auaritiæ, & libidinis genus perpetra- C
tum, nec fanis parcitum est, nec profanis. Pontificij & Refor-
mati in eodem numero habiti. & ne quid calamitatis miseræ
ciuitati deesset, consiliarij aliquot Thololosani senatus eò
venere, qui in absentes capitali sententiā lata bona eorum pu-
blicarunt. Belcayri cum altaria euerfa essent, & confractæ i-
magines in templis: Pontificij eo facto irritati Tarasconios
vicinos in auxilium euocarunt: qui intempesta nocte circiter
mille & sexcenti vrbem ingressi, omnes Reformatos, quos
obuios habuerunt, trucidarunt: maior tamen pars in arcem
effugit, & in ijs ecclesiæ minister, qui fune è mœnibus puerū D
demisit, & Monfrainium ad petendum auxilium ire iussit.
Ibi tunc duæ cohortes Reformatorum causam defendentes
erant, quæ celeriter confecto itinere sub horam octauam Bel-
cayrum peruenere. Pedites per arcem, equites per oliuera in
vrbe penetrantes Tarasconios spolia colligentes tanto impetu
inuaferunt, vt supra mille & ducetos ex illis interfecerint, alij
fuga elapsi sunt. Belcayrenses postea quieti toto eo bello man-
sere. sed alibi bellum exarsit. Cum Addressius traiecto Rho-
dano Lattam venisset, vt Bandineo Occitanorum Reforma-
torum

- A**torum præfecto, qui à Ioyosa maximè vrgebatur, opẽ ferret, Suza, & Sommaripa etiam traiecerunt, & castra ad Forquas duobus ab Arelate milliarib. posuerunt. Habebant hi ad tria millia peditum & equites quadringentos, duos canones & colubrinã vnam. Cũ hoc Bandineus rescuĩt, sexcentos equites, & pedites octingentos sub Boillarguã, Rapino, & Grilla ad Aegidij fanum, quod est ad Ripam Rhodani, misit, vt illud aduersus Suzam, & Sommaripam tuerentur. Ij cũ è mōte in apertam planiciem descenderent, quòd equites partiti peditatum ante & à tergo tegebant, maiores exercitus speciem ostendebant, quàm pro numero copiarum. Hostes primũ tantum agmẽ esse opinati, & maiores copias cũ Addressio (cuius vim maximè reformidabant) pone sequi: tantum pauorẽ cõcepere, vt nihil de pugna cogitantes in præcipitem fugam effulsi sint. Boillarguas animaduersa eorũ trepidatione, relicto ad fanũ Aegidij itinere, ad eos deflexit, atq; in pedites, qui equitum cursum adæquare non poterant, impetu factò, eos nullo negotio dissipauit, nemine defensionem parante. Grilla eius vestigia cum peditibus sequutus, maximam ædidit stragem. *Felix victo-
ria.*
- C**ex suis amisit non hostili manu occisos, sed à commilitonib. quòd de tessera militari interrogati non respondissent. Impedimenta omnia cum cānonibus capta: colubrina in Rhodano demersa detrahi non potuit. Erant res ijs in locis in ancipiti casu, nunc ad hos, nunc ad illos proclinante victoria, donec Crussolius comes ex aula regis redijt. Is à Reformatis rogatus, vt gubernationem totius Occitaniæ susciperet, & regis nomine publica negotia administraret, recusauit: sed cùm in conuentu trium ordinũ gubernator totius eius regionis esset designatus, electioni assensit. Accepta ea administratione in *Crussolius
Occitaniæ
præfectus
factus.*
- D**locis idoneis firma præsidia collocauit contra Ioyosam, qui Pontificiorũ partes tuebatur. & cùm vtraq; pars magis in suis defendendis, quã alienis inuadendis sollicita esset, magni motus durante illo bello nõ fuerunt. In Viuaresio Nonnæũ præcæteris oppidis grauiã damna passum belli initio cũ Reformati, qui inibi erant administrationẽ vrbis inuitis Põtificijs cõpissent, statim altaria & diuorũ imagines perfregere, quo facto nõ modo ciues suos, sed omnes etiã vicinos maximè irritarunt. mansere tamen quieti sine vllo armorũ motu donec Sarassius tribunus ad eos missus est ab Addressio, vt urbem

*In Viuaresio
que con-
tigerint.*

tueretur. Cū eam malè armis munitā inuenisset, ad fanum Ste- A
phani propinquā urbē, vbi varia arma fabricantur, noctu pro
fectus multas sarcinas ex armis, quæ ibi reperit, composuit,
quas Nonnæū deuchi iussit: sed in reditu pugnare coactus a-
deo infœliciter confligit, vt centum & viginti ex suis partim
vulneratis, partim occisis captiuus cū fratre lethaliter vulne-
rato factus sit. Quatuor post diebus Sanchamontius à Namur

*Nonnæum
captū & re
stauratum.*

sio Nonnæum missus, quum de conditionib. dedendæ urbis
ageretur, per vim intrauit; vbi nullū libidinis, avaritiæ & cru-
delitatis genus omisit. Iniecit ædib. faces; & nisi Bayliuus ci-
uitatis, qui tunc aderat, ignes restingui iussisset, tota urbs in- B
cendio perijisset. Diffugientib. incolis urbs per aliquot septi-
manas deserta mansit, sed cōsulibus & procuratore regio, qui
Turnonium se receperat, procurantibus, à Cursolio Sanmar-
tinus tribunus eò missus est, cū quadringentis tum equitibus:
tum peditibus, qui statim mœnia reparari, portas muniri, om-
niāq; diligenter parari, quæ ad defensionē urbis pertinebant,
curauit. Sed cū Sanchamontius à Namursio remissus cū qua-
tuor militum millibus, & duobus tormentis aduenisset. San-
martinus cū maxīma equitatus parte Turnonium redijt, cu-
stodia urbis tribus ducibus, Profsio, Malsio, & Mongrofsio C
reliſta. Sanchamontius prolatis tormentis muri parrem de-
iecit: sed cū difficilem oppugnationem cerneret, præsidij

*Nonnæum
deditur nō
seruatis pro
missis.*

duces ad colloquium inuitauit. Cū diu de conditionibus
dedendæ urbis disceptatum esset, tandē in has descensum est.
Vt duces ac milites relictis vexillis cum armis & equis abi-
rent, ciues à militibus nullum damnum reciperent. Hæ con-
ditiones solenni iuramento promissæ, & oblignatæ fuere, sed
promissis defuit fides. Nam milites, qui exire in itinere op-
pugnati sunt: & quotquot in vrbe sunt inuenti, nulla nec se-
xus, nec ætatis ratione habita, immaniter trucidati. Quic- D
quid agi ferriue potuit, in prædam versum, alia per petulan-
tiam, deperdit: ita vt vina è dolijs effusa per vicos effluerent,
aut in cellis lacunas facerent. Mœnia à fundamentis viginti
in locis euerſa. Apud Flussates cū Reformati conuentus
ecclesiasticos iuxta Ianuarij edictum in suburbijs haberent,
Paillas gubernator per præsidium arcis eos impedire decre-
uit. Cū hoc resciuere, quæ ad defensionem necessaria vide-
bantur parare cœperunt. Paillas autem qui nullo suo pericu-
lo rem peragere volebat, blandis verbis eos demulſit, ne quid
per

Aper vim tentarent, cum omnia sine armis melius peragi possent. Tum utriusque religionis hominibus edixit, ut arma ad prætorium ciuitatis ferrent. Hoc imperato, quos suis conatibus obistere velle putabat, ex vrbe excedere iussit, seditionis eos accusans, quod diuorum imagines in templis, & altaria per fregissent. Urbem postea ingressus, quos magis exosos habuit, in carceres statim coniecit. ex ijs duos securi percuti iussit prius detruncatis brachijs. duos ignibus cremari, alios suspendi. ab sentium bona in prædam vertit. Pamierenfes vicini cum vires haud sufficientes ad resistendum hostibus, qui eis excidium

Bminitabantur, se habere perspicerent, vrbe excedendum putarunt. Cum portas autem exissent, eo consilio, ut Castias, vel Montalbanum proficiscerentur, insidias in itinere dispositas audire, quas vitare non poterant. idcirco omisso fugæ consilio in urbem reuersi sunt, Deo suam causam commendantes, omnia quæ ipsius prouidentia immitteret, subire, & æquo animo ferre parati. Indies autem hostium aduentum in maximo mœrore & formidine expectantes, pestem atrociter urbem inuadente metu armorum liberati sunt. Nam hostes, qui extra urbem erant & prædam iam in faucibus habebant, accedere non ausi sunt. Qui intra urbem erant, hostili erga eos animo magna ex parte rus abiere. qui mansere in vrbe peste paucis exceptis perempti sunt, ut diuina ultio in Pontificios maximè effusa videretur. Nam cum supra tria millia ea luc cōsumpta illa in vrbe paucorum mensium spacio recensita sint, non amplius quinquaginta hominibus è Reformatis perijsse constat. sic urbis dominiū tenuere pestem pro præsidio habentes. quod multi exules propter religionis causam audientes eo tanquam ad salutis portū profugere. Atrocitate pestis sermittente cum audirent Tholosates sibi excidium minitari, de occupando Tarascone cogitarunt. Coactis itaque quadraginta exploratæ audaciæ militibus Tarasconem versus progressi sunt. Sed Seresseus Vicecomes de ipsorum profectioe, & consilio admonitus, maiores copias coegit, quas illis venientibus opposuit. unde ab inuadenda vrbe non solum deterriti, sed in proximos motes ut saluti cōsulerent, fugere coacti. Seresseus eos inconsultius persequutus in angustias delapsus est, è quibus cum se explicare conaretur, cum maxima suorum parte trucidatus est. Reuersi Pamieras qui à Tarascone fuerant repulsi, ad occupandas Varillas, locum munitum inter Flussates, & Tarasco-

Paille gubernatoris facinora.

Pamierensium pium decretum.

Reformatorum Pamierensium facinora.

nem animum aduertere. sed cum in itinere essent, detecta sua A
 consilia cognouerunt. idcirco re infecta retrocedere coacti
 sunt. Reuersi ad urbem portas occlusas inuenerunt, & ci-
 ues Pontificiæ religionis in mœnibus cum armis stantes, &
 ingressum in urbem prohibentes. Re inopinata Reformati
 attoniti magis quàm territi ad locum quemdam mœnium
 negligenter custoditum admotis scalis in urbem penetrant,
 & per vicos ad tympani sonitum & densatis ordinibus ince-
 dentes, cum neminem obstantem inuenirent à cæde absti-
 nuerunt. Cum verò licentia corrumperentur, & nullæ disci-
 plinæ se submitterent, quam plurimi excedere vrbe decreue- B
 runt, non æstimantes tuto ibi habitari posse, ubi nullus or-
 do disciplinæ seruaretur. In hac cogitatione illis versantibus
 nobilis quidam ex regis Nauarræi clientibus Brimontius
 cognomine, eo opportunè appulit, qui alios corrigendo, a-
 lios hortando rem in meliorem statum adduxit. Pontificij
 quietem & pacem perosi cum Pailla agere cœpere, vt cum va-
 lidis copijs ad mœnia accederet, urbem in ipsius potestatem
 tradituros. Eorum conspiratione Reformatis detecta, pœna
 turbatæ quietis in authores retorta est. Nam cum Reformati
 rescîuere Paillam per mendicantium Monachorum cœnobîa C
 ingressum in urbem habiturū, factō in illa impetu quotquot
 ibi inuenere crudeliter trucidarunt. Canonici & sacrificuli so-
 ciorum casu perterriti, relictis proprijs laribus Flusstes pro-
 fugere, desertas ab illis ædes ne quicquam Brimontio, & ec-
 clesiæ ministris dehortantibus milites statim diripuerunt. po-
 stea ad finem vsque belli vrbs procul ab omni tumultu fuit.
 In prouincia Phocensi Occitanîæ contigua cū Tendanus co-
 mes illius præfectus omnia pacata & tranquilla cōtinere de-
 creuisset, filius natus maximus, quē Sōmaripam nominabant,
 quietē inturbauit, & victoriā cōtra Reformatos potitus to D
 tā prouinciā cædibus, & vastationib. deformauit. Is Cistero-
 nium summa vi aggressus, quod miserorū exulum refugiū ef-
 set, tā arcta obsidione pressit, vt ad inopiā omniū rerum reda-
 ctum in suam potestatē diffugientib. incolis redegerit. Habe-
 bat præter amplum equitatū quinquaginta peditum vexilla
 cum primum urbem obsidere cœpit. In planicie satis longē
 à mœnibus castra locauit, sperans sine suorum iactura se bre-
 ui vrbe potiturum, quod oppidani neque commeatu neque
 belli munitiōib. satis instructi essent. idcirco de defendendis
 mœni-

*Brimontij
Christiane
factum.*

*Monachi
cur truci-
dantur.*

*Quid in pro-
uincia Pho-
cense actū.*

*Sōmaripa
quis et quid
egerit.*

- A** mœnibus consilia abiecturos. Sed quòd nullam salutis spem in Somaripæ clementia ponerent, quem sciebant Reformatæ religionis iuratissimum hostem esse, quodque Tendanus auxilium, si obsideretur, pollicitus fuisset, & quòd in providentia Bauieuei veterani ducis multum securitatis & fiduciæ collocarent, urbem aduersus omnem vim defendere decreuerent. Cognito ipsorum consilio Somaripa propius admouendum terrorem censuit. Itaque ad minoris tormenti iactum castra posuit, ac prolatis tormentis ita mœnia adaperuit, ut centum passuum longitudinis hiatus pateret, per quem ipsius milites summa alacritate in urbem irrumpere promittebant. Signo dato usque ad summum ruinæ peruolarunt: sed tanta animorum constantia ab oppidanis excepti sunt, ut multis suorum amissis, se in castra recipere omissa oppugnatione coacti sint, cum durasset conflictus à tertiâ hora pomeridiana ad atram noctem usque: qua oppidani in obstruendo muri hiatu tam diligenter laborarunt, ut hostes non facillè illac irrupturos appareret. Somaripa ut murum reparatum videt, oppugnationem iterum instituere non decreuit, sed in domos tormentis desæuijt: quibus plurimum damni intulit multis perforatis, quibusdam etiam euersis. Dum in eadomorum strage facienda esset intentus, per exploratores cognouit, Sorezam, & Mouansium cum duobus delectorum militum milibus in auxilium obsessis aduentare. Ut eos ab ingressu urbis prohiberet, copiarum partem Buechum amnem transmisit. Post mutato consilio nerem ad prælium deuocaret, suos reuocauit, atque omnes copias in vnum contraxit. Soreza liberum ad urbem accessum habens nullo damno accepto ad portas peruenit. Is urbem non ingressus ex aduerso Somaripæ intercendente Druenza flumine castra locauit, & instructa ex suis, & oppidanis acie hostibus pugnandi potestatem fecit. Sed Somaripa quòd prælium tunc vitare vellet, silentio castra mouit, & ad sex millia passuum à Cisteronio in planicie confedit, hinc monte propinquo, illinc Druenza flumine munitus. qua parte propior hosti erat, triplicem fossam amplam & profundam duxit. Cisteronienses cum hostem à mœnibus discessisse vident, cum ijs copijs, quæ auxilio aduenerant se coniungentes aduersus Somaripam ductante Cardeto Tendani genero progressi sunt. castra castris collocarunt, quotidie leuia certamina sere-

Cisteronenses cur urbem suam defendere decreuerint.

Cisteroniū oppugnatur.

bantur Cardetanis prælium poscentibus, & Somaripensibus **A**
 omni arte illud vitantibus. Cum autem hi ad prælium elici
 non possent, Tendanus, qui Cisteronium venerat, generum,
 quod in prouocando hoste frustra hæreret, & commeatus co-
 piam non haberet, reuocauit, & diuisis copijs partem Ciste-
 ronij præsidio imposuit, partem ad Addressium misit. So-
 maripa non mediocriter lætatus, quod hostium conatus tam
 feliciter elusisset, de belli euentu tum bene sperans, cum ma-
 gna diligentia copias auget. Coactis itaque centum & dua-
 bus peditum cohortibus & valido equitatu, ad obsidendum
 Cisteronium reuertitur. Cum vero sine duorum collium **B**
 proximorum possessione vrbs commodè obsideri non pos-
 set: pro illis inter obsidentes & obsessos diu est decertatum.
 eos tamen nequicquam Somaripensibus oppugnantibus op-
 pidani retinere, donec Monbrunium ab Addressio subsidio
 illis missum in propinquo esse cognouissent. Tunc relictis
 collibus pontem Buechi fluminis, quæ Monbrunio iter erat
 ad urbem, occuparunt: sed illo debellato pontis & collium
 possessionem amiserunt, & ea ratione vrbs vndique cincta,
 atque arctissimè obsessa fuit. Prolatis itaque tormentis mœ-
 nia eo impetu diuerberata sunt, vt in longitudinem cen-
 tum quadraginta passuum prociderint. Tam latè patefacto
 aditu triginta tria peditum vexillia cum ala equitum ad ir-
 rumpendum processere: quæ per nouem horas quinquies
 redintegrato prælio accerrimè dimicarunt. Tanta autem
 vtrinque contentione, & peruicacia res gesta est, vt oppu-
 gnantibus, & defendentibus sulfureo puluere deficiente
 gladijs & lapidibus summa vi, atque ardore depugnatum
 sit, sed propugnatorum constantia inuadentium pertina-
 ciam tandem vicit. Somaripa cum à mœnibus cum ingenti
 suorum cæde se depulsum videt, aliò tormenta transfert, & **D**
 acrius quàm vnquam antea murum quateri cœpit. Seuaf-
 sius ac Mouansius cum alijs ducibus copiarum qui in vr-
 be erant, deliberant, quid in tanto rerum discrimine agen-
 dum videretur: qui licet de suorum constantia non dubita-
 rent, & hostium audaciam hesternæ dimicatione maximè
 retusam esse scirent: tamen quod ad commeatus, & sulfurei
 pulueris inopiam seredactos viderent, nullam spem auxilij
 monstrari, & hostium vires magnas, atque obstinationem,
 nō esse defendendam urbem iudicarunt. Sed cum vndiq; vrbs
 hosti-

*Cisteroniū
 obsessum à
 Somaripa.*

- A** hostibus cingeretur, nec vlla euadendi via relicta esset, nisi per arduum callem, qui ad montes ducebat, per quē duo equites lateribus iunctis incedere poterant, magna populi commiseratione mouebantur. nihilominus per eam viam quocumque euentu cum ciuibus qui sequi vellent, euadere decreuere. Itaque de tertia noctis vigilia exoletam portam, vt hostium stationes fallerent, exierunt. Erant ad quattuor millia omnis generis, quorum vix mille armis instructi erant. Illucescente die Somaripa, qui per tenebras noctis nihil audendum putarat, aliquot equites, & pedites ad no-
- B** uissimum agmen carpendum immisit; qui cum mulieres aliquas lento passu subsequentes interfecissent, & quasdam etiam cōpissent, persequi fugientes destitit, timentes si vterius processissent, prædæ vrbis non fore participes. Somaripa urbem ingressus nemini parci voluit; ita milites nulla, nec sexus, nec ætatis, nec religionis ratione habita, omnes quos inuenire immaniter trucidarunt. Circiter quadringenti omnis generis cæsi referuntur: quæ cædes pro paucitate hominum qui in vrbe remanserant, magna æstimata est. Nam maxima ciuium pars cum militebus effugerat.
- C** Non diu ibi moratus est Somaripa, sed relictis præsidij loco septem cohortibus, in Prouinciam, paternam præfecturam abiit, quā nemine obistente peruagatus, omnem deprædandi, occidendi & spurcitiei omne genus exercendæ licentiam militibus concessit. Hi barbara feritate viros, mulieres & infantes sine discrimine mactarunt: alios suspendentes, alios ex æditis locis in ima deturban-tes: alios ignibus cremantes: alios lapidibus obruentes: alios in aquarum vorticibus submergentes: quosdam in frustra diserpentes: nonnullos viuos tumulantes: quosdam
- D** è sepulchris eruentes, quorum cadauera canibus deuoranda proiecere: quidam fame & inedia, quidam frigore enecari: multi metu & terrore exanimis redditi. Illis mortis generibus supra mille, & quadringentos periere. Hæc desolatio à Cisteronio expugnato vsq; ad publicatum pacificatorium edictum in Prouincia durauit: neq; tum finis miseriarum fuit coniuente ad tetra flagitia senatu Arelaten- si. Cum eo autē bello prouinciales crudelitate ceteros Gallos vicerint, tamen in multis alijs locis sæuitia summa conspecta est

*Cistero de-
seritur.*

*Somaripæ
crudelitas.*

*Desolatio
hæc quam
diu duras-
uerit.*

*Genera pæ-
narū à pa-
pistis Res
formatis
illata.*

quidam enim trucidati, quòd alienas calamitates lugerent, A
 quidam lento igne tosti, & combusti, multi indicta causa iu-
 bente magistratu neci dati: quidam viui defossi, quibusdam
 effossi oculi, nonnullis pudenda abscissa & intra dentes in-
 ferta fuere, qui perpetulantiam post auditam missam à qua
 diu abhorrerant, mactati fuere, dicentibus percussoribus,
 nihil exoptatius illis accidere posse, quàm in pœnitentium
 statumori. Flumina in multis locis adeo cadaueribus cæso-
 forum repleta fuere, vt plerique homines ab esu piscium diu
 abstinerint, quòd carne humana pastos putarent. Mulieres
 palam in vicis, & plateis ciuitatum consupratæ, quædam à B
 pudendis ad caput ferro transfixæ, & spinis coronatæ: quæ-
 dam in partes dissctæ: quibusdam grauidis infantes ex vte-
 ris extracti, & porcis deuorandi traditi. Sic Francica natio,
 quæ præ cæteris gentibus humanitatis laudem tulerat, bar-
 bara & ferox cum omniū admiratione mira celeritate euasit:
 zelo religionis, quæ truces animos cicurare solita erat, natura
 placidos, & quietos efferante. Pontificijs ad Reformationis
 nomen ita obstupescit & territi fuere, vt in captiuitatem in-
 cidisse viderentur. Reformati, qui pro tuenda conscientia-
 rum libertate, & vero dei cultu adserendo arma susceperant, C
 clades, & miserias in se accersiuere, & in euulganda puriore
 doctrina nihil promouere. re ipsa verissimum esse ex-
 perti: quod Daualus Piscarius dicere soli-
 tus erat, Impossibile esse, Chri-
 stum & Marтем ex æ-
 quo colere.

FINIS SECVNDI LIBRI.

RICHAR.^D